

**ORTA GELİR TUZAĞI: TÜRKİYE VE
SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN
ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Eda BOZKURT

**Doktora Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Prof. Dr. Erol ÇAKMAK
2014
Her Hakkı Saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Eda BOZKURT

**ORTA GELİR TUZAĞI: TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE
OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erol ÇAKMAK**

ERZURUM – 2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

30/12/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " Orta Gelir Tuzağı: Türkiye ve Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

30/12/2014

Eda BOZKURT

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Erol ÇAKMAK danışmanlığında, Eda BOZKURT tarafından hazırlanan bu çalışma 30/12/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Erol ÇAKMAK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI

Jüri Üyesi: Prof. Dr. M. Kemal DEĞER

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU

İmza: Erol Çakmak

İmza: Atılhan Naktiyok

İmza: S. Yapraklı

İmza: M. Kemal Değer

İmza: Hayati Aksu

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 30/12 /2014

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA GELİR TUZAĞI: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. İKTİSADİ BÜYÜME VE KALKINMA MOTİFLERİ.....	4
1.2. ORTA GELİR TUZAĞI TANIMI VE KAPSAMI.....	14
1.3. ORTA GELİR TUZAĞININ TEORİK ALT YAPISI	23
1.3.1. İktisadi Büyüme Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı	24
1.3.1.1. Klasik Büyüme Teorisi ve Orta Gelir Tuzağı.....	24
1.3.1.2. Modern Büyüme Teorisi ve Orta Gelir Tuzağı	28
1.3.1.3. Neoklasik Büyüme Teorisi ve Orta Gelir Tuzağı	29
1.3.1.4. İçsel Büyüme Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı.....	32
1.3.2. Kalkınma İktisadi ve Orta Gelir Tuzağı	35
1.3.2.1. Dengeli Kalkınma Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı.....	36
1.3.2.2. Dengesiz Kalkınma Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı	39
1.3.2.3. Diğer Kalkınma Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı	42

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1. LİTERATÜR.....	53
2.1.1. Uluslararası Literatür Araştırması	53
2.1.1.1. Betimleyici İstatistiklere Dayalı Çalışmalar.....	54
2.1.1.1.1. Tek Ülkeli Çalışmalar	54
2.1.1.1.2. Çok Ülkeli Çalışmalar	57

2.1.1.2. Ampirik Analize Dayalı Çalışmalar	61
2.1.1.2.1. Tek Ülkeli Çalışmalar	61
2.1.1.2.2. Çok Ülkeli Çalışmalar	62
2.1.2. Ulusal Literatür Araştırması	69
2.1.2.1. Betimleyici İstatistiklere Dayalı Çalışmalar	69
2.1.2.1.1. Tek Ülkeli Çalışmalar	69
2.1.2.1.2. Çok Ülkeli Çalışmalar	71
2.1.2.2. Ampirik Analize Dayalı Çalışmalar	73
2.1.2.2.1. Tek Ülkeli Çalışmalar	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA GELİR TUZAĞI ÜZERİNE BETİMLEYİCİ VE AMPİRİK ANALİZ

3.1. BETİMLEYİCİ ANALİZ.....	79
3.2. ÜST ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE ORTA GELİR TUZAĞI ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZLER (1982-2012)	98
3.2.1. Uygulamanın Amacı ve Önemi	98
3.2.2. Uygulamanın Kapsamı ve Dönemi	99
3.2.3. Uygulamanın Yöntemi	100
3.2.3.1. Yakınsama Analizi	100
3.2.3.2. Panel Veri Analizi	102
3.2.3.2.1. Panel Veri Modelleri.....	104
3.2.3.2.2. Homojenlik ve Yatay Kesit Bağımlılık Testleri	106
3.2.3.2.3. Panel Birim Kök Testleri	108
3.2.3.2.4. Panel Eş-Bütünleşme Testleri.....	110
3.2.4. Uygulamanın Veri Seti.....	112
3.2.5. Uygulamanın Bulguları	113
3.2.5.1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler.....	113
3.2.5.2. Yakınsama Analizlerine İlişkin Bulgular	114
3.2.5.3. Panel Veri Analizlerine İlişkin Bulgular	117
3.2.5.3.1. Homojenlik ve Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları	117
3.2.5.3.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları	119
3.2.5.3.3. Panel Eş-Bütünleşme Testi Sonuçları.....	121

3.2.5.3.4. CCE Regresyon Tahmini Sonuçları.....	122
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	132
EKLER.....	143
EK 1. ORTA GELİR TUZAĞI.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	144

ÖZET**DOKTORA TEZİ****ORTA GELİR TUZAĞI: TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA****Eda BOZKURT****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Erol ÇAKMAK****2014, 144 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Erol ÇAKMAK (Danışman)****Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK****Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI****Prof. Dr. M. Kemal DEĞER****Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU**

Dünya ekonomisinin son yarım yüzyılı boyunca orta gelirli ülkelerden çok azı yüksek gelirli ülke grubuna yükselmiştir. Ülkelerin uzun süre orta gelirden kalıp yüksek gelir kategorisine geçememeleri durumu, ekonomi gündemine yeni giren “orta gelir tuzağı”(OGT) kavramı ile tanımlanmaktadır. Çalışmanın amacı, seçilmiş bir grup üst orta gelirli ülke örneği üzerinden, yakınsama ve panel veri analizleriyle 1982-2012 dönemi için OGT'nin gerçekleşme ihtimali ve bu durumdan kaçınmada etkili olabilen sosyal ve ekonomik göstergelerin ortaya konulmasıdır. Koşulsuz yakınsama analizleri, ilgili ülke grubunun başlangıç kişi başına düşen gelir düzeylerinin süreç boyunca artırmış olduklarını ortaya koymuştur. Birim kök analizine dayalı yakınsama analizleri ile ülkelerin bireysel performansları araştırılmış, bunlardan 15'inin yüksek gelirli ülkelere yakınsarken, kalan 13 ülkenin ıraksadıkları belirlenmiştir. Panel veri sonuçları ise sadece ıraksayan ülkelerin değil aynı zamanda Türkiye'nin de içinde bulunduğu yakınsayan ülkelerin yapısal dönüşüm sürecine ayak uyduramadıkları takdirde OGT'ye takılma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermiştir. Araştırma sonuçları, bu durumun tek başına ülkelerin kişi başına düşen gelirindeki nicel artışa değil, aynı zamanda ekonomilerdeki yapısal değişiklik düzeyine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Yakınsama Analizi, Panel Veri Analizi

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****THE MIDDLE INCOME TRAP: A RESEARCH ON TURKEY AND SELECTED DEVELOPING COUNTRIES****Eda BOZKURT****Advisor: Prof. Dr. Erol ÇAKMAK****2014, Pages: 144****Jury: Prof. Dr. Erol ÇAKMAK (Advisor)****Prof. Dr. Atilhan NAKTİYOK****Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI****Prof. Dr. M. Kemal DEĞER****Assist. Prof. Dr. Hayati AKSU**

During the last half century of the world economy, a few of the middle income countries has reached to the level of high income countries. The fact that the countries remain in middle income level in a long time span and do not pass to high income level is called as “middle income trap” (MIT), a recent concept in economics. The purpose of the dissertation is to put forward the possibility of MIT and the social and economic indicators to help avoid it for a selected group of upper middle income countries by employing convergence and panel data analyses during the period of 1982-2012. Unconditional convergence analysis demonstrated that initial per capita income level of relevant country group increased during the period. Country performances are separately analyzed through unit root analysis and it was shown that 15 of the countries converged to the high income countries while the rest 13 diverged. Panel data analyses resulted that the possibility of MIT are high not only for countries which are diverged but also for converged ones, among which Turkey is listed provided that those countries failed to keep up with structural change in their economies. The results of empirical analyses put forward that the risk of MIT depends on not only the quantitative increases in per capita income but also the level of structural change in the economy.

Key Words: Middle Income Trap, Convergence Analysis, Panel Data Analysis

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
CADF	: Yatay Kesit Bağımlılığında Arındırılmış ADF Testi (Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller)
CIPS	: Yatay Kesit Bağımlılığında Arındırılmış IPS (Cross-Sectionally Augmented IPS)
CUI	: Yakalama İndeksi (Catch-Up Index)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HDI	: İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index)
HDR	: İnsani Kalkınma Raporu (Human Development Report)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
KBDG	: Kişi Başına Düşen Gelir
LM	: Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier)
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-Operation and Development)
OGT	: Orta Gelir Tuzağı
PISA	: Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment)
RGSYİH	: Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
SGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
Vd.	: Ve Diğerleri
TEPAV	: Ekonomi Politikaları Vakfı
TFP	: Toplam Faktör Verimliliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Bazı Ülkelere Ait Tahmini Kalkış Tarihleri.....	44
Tablo 2.1. 1950'den Sonra Alt Orta Gelirden Üst Orta Gelir Grubuna Geçen Ülkeler.....	65
Tablo 2.2. 1950'den Sonra Üst Orta Gelirden Yüksek Gelir Grubuna Geçen Ülkeler.....	65
Tablo 2.3. Egawa (2013) Analiz Sonuçları	68
Tablo 2.4. Türkiye'de Bölgelerin OGT Riski	74
Tablo 3.1. Çalışma Kapsamındaki Ülkeler.....	100
Tablo 3.2. Analizlerde Kullanılan Değişkenler	113
Tablo 3.3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	114
Tablo 3.4. (3.1) Nolu Mutlak β Yakınsaması Modeli Tahmin Sonuçları	114
Tablo 3.5. Birim Kök Testine Dayalı Yakınsama Analizi Sonuçları	116
Tablo 3.6. Homojenlik (Delta) Testi Sonuçları	117
Tablo 3.7. Değişken Düzeyinde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	118
Tablo 3.8. Model Düzeyinde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	119
Tablo 3.9. CADF ve CIPS Birim Kök Testi Düzey Sonuçları.....	118
Tablo 3.10. CADF ve CIPS Birim Kök Testi Fark Sonuçları.....	120
Tablo 3.11. Westerlund (2008) Durbin-Hausmann Test Sonuçları.....	121
Tablo 3.12. CCE Tahmincisinin Yatay Kesit Birimlerde Hesaplanan Regresyon Katsayıları	123

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Ekonomilerde Gelişme Yolu	16
Şekil 3.1. Ülkelerin ABD'ye Göre Kişi Başına Geliri 1960-2008	80
Şekil 3.2. Ülke Grupları İtibariyle Kişi Başına Düşen GSYİH	81
Şekil 3.3. Türkiye-Güney Kore'de Kişi Başına Düşen GSYİH	81
Şekil 3.4. Ülke Grupları İtibariyle Sabit Sermaye Stokunun GSYİH İçindeki Payı	82
Şekil 3.5. Türkiye-Güney Kore'de Sabit Sermaye Stokunun GSYİH İçindeki Payı	83
Şekil 3.6. Ülke Grupları İtibariyle Bağımlılık Oranı	84
Şekil 3.7. Türkiye-Güney Kore'de Bağımlılık Oranı	84
Şekil 3.8. Ülke Grupları İtibariyle Yüksek Eğitimde Okullaşma Oranı	85
Şekil 3.9. Türkiye-Güney Kore'de Yüksek Eğitimde Okullaşma Oranı	86
Şekil 3.10. Ülke Grupları İtibariyle AR-GE Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı.....	88
Şekil 3.11. Türkiye-Güney Kore'de AR-GE Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı....	88
Şekil 3.12. Ülke Grupları İtibariyle Patent Başvuru Sayısı	89
Şekil 3.13. Türkiye-Güney Kore'de Patent Başvuru Sayısı	90
Şekil 3.14. Ülke Grupları İtibariyle Yüksek Teknolojili Ürünlerin İhracat İçindeki Payı (İmalat Sanayi İçinde).....	91
Şekil 3.15. Türkiye-Güney Kore'de Yüksek Teknolojili Ürünlerin İhracat İçindeki Payı (İmalat Sanayi İçinde).....	91
Şekil 3.16. Ülke Grupları İtibariyle Yurtiçi Tasarruf Oranı	93
Şekil 3.17. Türkiye-Güney Kore'de Yurtiçi Tasarruf Oranı.....	93
Şekil 3.18. Ülke Grupları İtibariyle Enflasyon Oranı	95
Şekil 3.19. Türkiye-Güney Kore'de Enflasyon Oranı	95
Şekil 3.20. Ülke Grupları İtibariyle Özgürlük Endeksi	97
Şekil 3.21. Türkiye-Güney Kore'de Özgürlük Endeksi.....	97

ÖNSÖZ

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde bilgi birikimiyle desteğini esirgemeyen danışman hocam saygı değer Prof. Dr. Erol ÇAKMAK'a, değerli katkıları ve fikirleriyle araştırmanın seyrini takip eden hocam sayın Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK'a ve tez çalışmasının tamamlanmasında çok büyük emeği olan hocam sayın Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI'ya, ayrıca bana vakit ayırarak tez savunma sürecimi şerefliendiren sayın Prof. Dr. M. Kemal DEĞER'e ve sayın Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca teze yönelik fikirleriyle her zaman katkı sağlayan hocam sayın Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN'e, ekonometrik analizlerin gerçekleşmesinde çok büyük emeği olan Yrd. Doç. Dr. Serap BEDİR'e ve Yrd. Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR'e anlayışları ve gösterdikleri sabır için teşekkür ederim. Yine ekonometrik analizler boyunca sorularımı cevapsız bırakmayan Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU'na ve Doç. Dr. İsmet GÖÇER'e şükranlarımı sunarım.

Son olarak hayatımın her anında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, her zaman arkamda olduğunu bildiğim aileme çok teşekkür ederim.

Erzurum-2014

Eda BOZKURT

GİRİŞ

İktisadın erken dönemlerinden günümüze ülkelerin ekonomik performansları, dikkat çekici bir konu olmuş ve iktisadın bir alt kolu olan iktisadi büyüme ve kalkınma başlığı altında incelenmiştir. Doğal olarak, ülkelerin ekonomik gelişmelerinin hangi koşullarda sürdürülebilir olacağı da, büyüme ve kalkınma literatürünün önemli araştırma konularından birini oluşturmuştur. Araştırma sahası itibariyle büyüme ve kalkınma ekonomilerin ilerlemelerini ifade ediyorsa olsa bile ekonomilerde yaşanabilecek olası tökezlemelerde bu alanın tam da içinde yer almıştır.

Bu anlamda Sanayi Devrimi'nden sonra gelişen iktisadi düşünce okullarının her birinde ekonomik gelişmenin kaynakları ve ekonomik durgunluktan kaçışın reçetesi olarak farklı görüşler ortaya atılmıştır. Merkantilizm, zenginlik peşinde koşarken dış ticaret ve sömürgeciliği tavsiye etmiştir. Fizyokratlar ise ekonomiyi tarımsal faaliyetlere bağlamıştır. Adam Smith'le başlayan Klasik Düşünce ise ekonomik gelişmenin olmazsa olmaz koşulu olarak gördüğü kaynakların etkin dağılımı önceliğine dayalı bir serbest piyasa ekonomisi ile işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı ticaretin tüm ülkelerin çıkarına olacağını savunmuştur. Modern Büyüme Teorileri sermaye faktörü üzerinde dururken, Neoklasik Akım, nüfus ve dışsal olarak belirlenen teknoloji düzeyi üzerine inşa edilmiştir. 1980'lerde sonra İçsel Büyüme Teorileri, ekonomik büyümeyi piyasa içinde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin içsel olarak belirlediğini varsayarak ekonomi literatüründe önemli bir çığır açmıştır. Bununla birlikte, gelişmiş ekonomiler için dizayn edilmiş iktisat politikalarının, düşük gelirli ülkeler için aynı ölçüde geçerli olmadığı gerçeği kalkınma iktisadi bilim dalının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. İktisadi kalkınma teorileri de tıpkı büyüme akımları gibi ekonomik gelişme yetersizlikleri ile ilgili olarak kendi içinde farklı düşünceler oluşturmuştur.

Ekonomi politikalarını belirleyen ve uygulayanların her biri, büyüme ve kalkınma konularında kimi zaman üretim faktörlerinin fiziki miktar ve verimliliklerine kimi zaman teknoloji ve beşeri sermaye gibi faktörlere öncelik verirken, büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilirliği her biri için önemli bir öncelik olmayı sürdürmüştür. Bir anlamda ekonomik politikaların uzun dönemdeki başarısı bunların sürdürülebilirliği ile ölçülmüştür.

Orta gelir tuzağı iktisatta temelleri açık bir şekilde ortaya konulmuş bir hipotez olmamakla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin maruz kalabileceği tıkanıklıklardan birini oluşturan ve iktisat yazınında giderek daha fazla kabul gören bir durumdur. Orta gelir tuzağı, oldukça yeni bir kavram olmasına rağmen ekonomi gündemine hızlı bir şekilde girmiştir. Orta gelir tuzağı isim olarak araştırmacıların karşısına yeni bir formla çıkmış olsa da alternatif kullanımları olan büyüme yavaşlaması, büyüme yorgunluğu, durağan büyüme gibi terimlerle iktisatçıların aşına olduğu bir konuya daha farklı bir bakış açısı geliştirmektedir.

Bu çalışmanın amacı orta gelir tuzağının ampirik olarak test edilmesidir. Dolayısıyla ampirik analizler, seçilmiş bir grup üst orta gelirli ülke üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni, orta gelir tuzağının bu ülkelerde gerçekleşmesi olasılığının daha yüksek olmasıdır.

Bu çerçevede çalışma üç bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde ilk olarak orta gelir tuzağı kavramının ortaya çıkışı, tanımsal varlığı ve kapsamı irdelenmiştir. Daha sonra orta gelir tuzağının teorik kökenlerinin tespiti yapılmıştır. Orta gelir tuzağı olgusunun büyüme ve kalkınma teorilerindeki yeri incelenmiştir.

İkinci bölümde, orta gelir tuzağı konusunu işleyen literatür araştırmalarının bir özeti sunulmuştur. Literatürden örnekler, uluslararası ya da ulusal düzeyde yapılmış olmaları, betimleyici veya ampirik analize dayalı olmaları ve son olarak tek ülke ya da çok ülkeyi kapsamaları açısından yapılan bir sınıflama ile özetlenmiştir. Bu bölümün amacı, orta gelir tuzağının mevcudiyeti ve olası sebep ve sonuçlarının araştırılmasında kullanılan analiz yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmak ve sorunun uygulamalı iktisatta ele alınış biçimleri üzerinden kendi araştırmamızın metodolojisini oluşturmaktır.

Üçüncü ve son bölümde iki ayrı analize yer verilmiştir. İlk analiz betimleyici istatistiklere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Betimleyici analiz, Dünya Bankası'nın Atlas Metodu sınıflamasına uygun olarak yüksek gelirli, üst orta gelirli, alt orta gelirli ve düşük gelirli ülkeleri içermektedir. Bu bölümde, ayrıca 1960'larda benzerlik arz eden ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahip olmalarına rağmen, günümüzde önemli farklılıklar sergileyen Türkiye ve Güney Kore'nin orta gelir tuzağı olgusu ile ilgili olacak şekilde, bir dizi ekonomik gösterge açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmesi

yer almaktadır. Betimleyici analizlerde, ilgili göstergeler sadece ekonomik nitelikte olanlarla sınırlı tutulmayıp, ülkelerin sosyo-politik yapılarını da yansıtacak şekilde seçilmiştir. Bu göstergeler bazında özellikle düşük gelirli ve alt orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere yakınlığının daha fazla olduğu fakat ekonomik ve sosyo-politik yapısal dönüşümü oluşturabilme yeteneğinin söz konusu göstergelerdeki uzun vadeli iyileştirmelerle sağlanacağı fikrine ulaşılmıştır. Gelir gruplarında yapılan analize benzer şekilde kullanılan göstergelerdeki farklılaşmanın farkındalığına bağlı olarak Güney Kore ile Türkiye'nin ayrı gelir sınıflarında yer almasının nedenleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın analitik uygulama bölümünde, ilk önce araştırmanın amacı ve önemi vurgulanmış, kullanılan yakınsama ve panel veri yöntemleri tanıtılmış takiben model ve veri seti açıklanmıştır. İlgili bölümün sonunda ise araştırma bulgularına yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlarla örnekte yer alan ülkelerin orta gelir tuzağına düşme durumları araştırılmış ve son olarak politika önerileri sunulmuştur.

Genel olarak yüksek gelirli ülkelere gelir yakınsaması içinde olan üst orta gelirli ülkelerin orta gelir tuzağı riskini atlatma ihtimalinin daha kuvvetli olduğu, fakat yeterli sonucu doğurmadığı, ekonomilerde topyekun yapısal dönüşümün önemli olduğu saptanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA GELİR TUZAĞI: TEORİK ÇERÇEVE

İktisadi büyüme ve kalkınma alanındaki sorunlar, kalkınmanın her aşamasında ülkeler için büyük öneme sahip olmakla birlikte, konuyla ilgili mevcut verilerin uygulamalı araştırmalar yapabilme olanağı sunması araştırmacıları büyüme ve kalkınma ile ilgili sorunlara oldukça fazla ilgi duymaya yöneltmektedir. Büyüme ve kalkınma konuları içerisinde yer alan orta gelir tuzağı (OGT) olgusu, günümüzde giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü dünya ekonomisinin son yarım yüzyılı gözden geçirildiğinde orta gelir grubunda yer alan ülkelerin ancak çok az bir bölümü yüksek gelirli ülke kategorisine ulaşmayı başarabilmiştir. Ülkelerin birçoğu çok uzun seneler orta gelir basamağında seyretmeye devam etmiştir. İşte bu noktada küresel düzeyde ülkelerin performanslarıyla ilgili olan OGT'nin anlaşılması, önlemler oluşturulması ve aşılması tek başına gelir artışı sağlamanın yanında gelişmiş ülke olabilmenin gerekçesi haline gelmiştir. Türkiye açısından değerlendirilecek olursa OGT nicel bir gelir artışından ziyade yüksek gelirli ülkelere yetişmek için farklı iktisat politikalarına olan ihtiyacı yeniden gündeme getirmektedir. Böylelikle OGT hem küresel ölçekte hem de Türkiye özelinde üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak iktisatçıların araştırmalarına girmektedir.

Tezin ilk kısmında OGT'nin ekonomik ve sosyal boyutlu konuları merkezinde barındırması sebebiyle büyüme ve kalkınma kavramları gözden geçirilmiş, daha sonra araştırmaya ilham kaynağı olan OGT'nin tanımı ve kapsamı sunulmuş, bölümün devamında ise OGT'nin tarihsel kökenleri araştırılmıştır.

1.1. İKTİSADİ BÜYÜME VE KALKINMA MOTİFLERİ

Tüm toplumlarda bir diğerinden daha üstün ve gelişmiş olma isteği söz konusudur. Bu istek büyüme ve kalkınma kavramlarını ekonomistlerin bitmeyen arayışı haline getirmektedir.¹

---

¹ Jesus Felipe, Arnelyn Abdon ve Utsav Kumar, *Tracking the Middle-Income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?*, (Working Paper No:715), Levy Economics Institute of Bard College, New York 2012, 6.

İktisadi büyüme; ekonomide zaman içerisinde üretilen mal ve hizmet miktarında yaşanan artışlar olarak tanımlanabilir.² Söz konusu artışlar, ekonomi tam istihdam şartlarında iken, yeni üretim faktörlerinin ilavesi ya da teknolojik gelişme sağlanması sonucunda mevcut üretim kapasitesinin genişlemesi ile uzun dönemli ya da eksik istihdam şartlarında talep artışı nedeniyle kapasite kullanım oranlarında sağlanan artışa dayalı kısa dönemli olarak ortaya çıkmaktadır.³ Ekonomik büyüme aynı zamanda kişi başına reel hasıladaki artışlar olarak kendini göstermektedir. İktisadi büyümede süreklilik sağlanamaması, genellikle uzun vadeli bir sorun olarak kabul edilir. Çünkü kısa dönemde, girdiler henüz tam ve etkili istihdam edilemezken, ülkenin mal ve hizmet piyasalarındaki toplam talep artışları aracılığıyla kişi başına reel gelirden yükselmeler sağlanabilir. Bunda, özellikle hükümetlerin genişletici para, maliye, döviz kuru ve dış ticaret politikalarının etkisi de söz konusu olabilir. Fiziki cari hasılda zaman içinde meydana gelen kısa dalgalanmalar, üretim kapasitesinden bağımsız olduğu için büyüme kuramlarının değil, konjonktür kuramlarının inceleme konusunu oluşturmaktadır.⁴

Diğer taraftan uzun dönemde ülkeleri birbirinden daha üstün, daha gelişmiş ve daha güçlü kılan husus, büyüme oranlarındaki farklılıklardır. Ortaya çıkan fark, büyümenin ölçülmesi sorunsalını gündeme getirmektedir.

İktisadi büyümenin ölçümünde kullanılan en önemli gösterge ise, reel gayri safi yurtiçi hasıla (RGSYİH)'dir. RGSYİH'nin yüzde artış oranı, iktisadi büyüme oranını vermektedir. Ayrıca bir ülkedeki yaşam standardını ölçme amacıyla kişi başına RGSYİH önemli bir göstergedir. Dolayısıyla iktisadi büyüme, kişi başına RGSYİH'deki artışları ifade etmektedir. Ekonominin arz yönüyle ilişkili olarak RGSYİH'deki artışlar, üretim faktörlerinin hem miktar olarak genişlemesi hem de niteliğindeki iyileşmeler sonucu oluşmaktadır.⁵

RGSYİH, fiyat artışlarından arındırılmış bir şekilde sabit fiyatlar üzerinden hesaplanır. RGSYİH'de meydana gelen artışın baz alınan yıla bölünüp 100 ile

² Amartya Sen, "The Concept of Development", Hollis Chenery ve T. N. Srinivasan (Ed.), *Handbook of Development Economics - Volume I* içinde (9-26), Elsevier Science Publishers, Amsterdam 1988, 14.

³ Metin Berber, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, Trabzon 2011, 2.

⁴ Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), Ocak-Aralık 1998, 1-2.

⁵ William R. Easterl ve Wetzel Deborah L., *Policy Determinants of Growth: Survey of Theory and Evidence*, (Working Paper No: 343), World Bank, Washington 1989, 1-36.

çarpılması sonucunda elde edilen değere “brüt büyüme oranı” denir ve aşağıdaki gibi hesaplanır:⁶

g : Büyüme oranı,

$RGSYİH_t$: t dönemindeki reel gayri safi yurtiçi hasıla,

$RGSYİH_{t-1}$: t-1 dönemindeki reel gayri safi yurtiçi hasıla değeri

$$g = \frac{RGSYİH_t - RGSYİH_{t-1}}{RGSYİH_{t-1}} \times 100 \quad (1.1.)$$

Yukarıdaki yöntemle hesaplanan büyüme hızı brüt büyüme hızı olup yalnızca ekonomide meydana gelen üretim artışındaki gelişmeyi göstermektedir. Safi ya da net büyüme hızı ise ekonomide nüfus başına artışıdaki üretim genişlemesini, yani nüfus başına verimlilikteki değişimi gösterir. Toplumun refah düzeyindeki artışın göstergesi net büyüme hızıdır (g').⁷

N_t : t yılına ait nüfus

N_{t-1} : t-1 yılına ait nüfus değeri olmak üzere aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$g' = \frac{RGSYİH_t - RGSYİH_{t-1}}{RGSYİH_{t-1}} \times 100 - \frac{N_t - N_{t-1}}{N_{t-1}} \times 100 \quad (1.2.)$$

Büyüme yıllık artışların yanı sıra birden çok yılı içeren uzun dönem itibariyle de ölçülebilir. Uzun dönem büyüme hızı (ortalama büyüme) ise n = yıl sayısı olmak üzere şu şekilde elde edilmektedir⁸:

$$g = \left[\frac{\text{Dönem Sonu RGSYİH}}{\text{Dönem Başı RGSYİH}} \right]^{1/n} - 1 \quad (1.3.)$$

Kişi başına düşen gelirdeki (KBDG) artış oranı ise aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$KBDG_t = \frac{RGSYİH_t}{Nüfus_t} \quad (1.4.)$$

Büyüme, üretim faktörlerinin miktarının ya da niceliğinin değişmesiyle ortaya çıktığından, büyümenin kaynaklarının tespiti için üretim fonksiyonu gözden geçirilmelidir. Üretim faktörlerinden doğal kaynakların istenilen ölçüde genişletilememesi, diğer taraftan işgücünün sürekli artması nedeniyle işgücü başına üretimin artırılması ancak sermayenin işgücüne oranının yükseltilmesiyle söz konusu

⁶ Muhteşem Kaynak, *Büyüme Teorileri: Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara 2011, 5.

⁷ Kaynak, 6.

⁸ Berber, 19.

olabilir. Üretim fonksiyonu, girdiler ve çıktılar arasında bağlantı olarak tanımlanarak Y: Toplam üretim, K: Sermaye ve L: Emek olmak üzere temelde şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y = f(K, L) \quad (1.5.)$$

Gerçekte iktisadi büyüme konularına temel oluşturan yukarıdaki üretim fonksiyonunda ana unsur maksimum çıktıyı elde etmenin kurallarını tespittir. Büyümenin kuralları Adam Smith'in görüşleriyle ilk defa ortaya çıkmıştır. Fakat iktisadi düşünce konularında 18. yüzyıldan daha geriye gidebilmek mümkün olmakla beraber iktisadi meselelerden uzaklaşma ihtimali de o kadar yükselmektedir.⁹ Buna rağmen Kazgan'ın şu ifadeleriyle iktisadi düşünce konularının tarihi daha net anlaşılmaktadır:

“Ekonomiler arasındaki gelir ve büyüme farklılıklarını belirleyen aktörlerin açıklanmasının iktisat tarihini adeta iki döneme ayıran Sanayi Devrimi öncesine dayandığını vurgulamak gerekmektedir. İktisadın tarihsel pratiğinde Batı Avrupa ülkelerinde Ortaçağın sonuyla Sanayi Devrimi arasındaki dönem, feodalizmin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşlarıyla belirlemektedir. İktisadi açıdan da, kapital birikimi ve piyasa ekonomisi şartlarını hazırlayan ticari kapitalizmin geliştiği çağı temsil etmektedir.”¹⁰

İlk çağlarda ekonomik düşüncelerin merkezinde site ve devlet yer alırken, Ortaçağ'da Tanrı ülkesi anlayışla dini inançlara bağlı kalınmıştır. Bu dönemin en önemli özellikleri tarıma dayalı ekonomi, feodalite ve kölelik kurumlarının varlığıdır. Ayrıca piyasa ekonomisi gelişmemiş ve ev ekonomisi dışına çıkılmamış, bu gelişmeleri sosyal bölünme ve faizin yasaklanması takip etmiştir.¹¹ Ortaçağ'ın çözülme sürecinin tamamlandığı Sanayi Devrimi'nin oluşmaya başladığı feodalizme bir reaksiyon yaratan dönem iktisat politikası uygulamalarının tarihteki ilk teşebbüsü sayılabilecek merkantilizme denk düşmektedir.

Merkantilizmin ortaya çıkışındaki faktörleri Küçükkalay şöyle sıralamaktadır: *“Rönesans ve Reform hareketleriyle dünyada yaşanan dönüşüm insanları zenginliğe ve çalışmaya yönlendirmiştir. Avrupa'da dış dünya ile ilk önemli temas olan Haçlı Seferleri esnasında yeni zevkler ve tüketim alışkanlıkları oluşmuştur. Denizaşırı*

⁹ Neşe Erim, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2011, 5.

¹⁰ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010, 43.

¹¹ Avni Zarakolu, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Olgaç Matbaası, Ankara 1981, 2.

keşiflerle ticaret genişlemiştir. Ticari kapital büyümüş ve tüccarlar için yeni iş alanları açılmış ve taşınmaz gelirleriyle yaşayanlar fakirleşmiştir. Matbaa ile bilgilerin hızla yayılması ve dış dünyayı keşfetme arzusu ile dış dünyanın korkulacak bir şey olmadığı, aksine onu keşfetmenin gerekliliğine inanılmıştır. Böylece üçüncü dünyanın altını, gümüşü ve kölesiyle hızla tanışılmıştır. Tarımda üretim tekniği değişmiş; geleneksel geçimlik düzeyden piyasa kanunlarıyla ticari kapitale bağlı hale gelmiştir. Ayrıca bu gelişmelere nüfus artışı ile artan talep eklenince, piyasaların genişlemesi ve para kullanımının yaygınlaşması eşlik etmiştir.”¹²

Merkantilist düşüncede değerli madenlere sahip olmak zenginlik sahibi olmak demektir. Ülkelerin zenginliği için dış ticaret fazlası yaratmaları gerekliliği ve devletin ekonomide müdahaleciliği ön planda tutulmaktadır. Ayrıca dış ticaret fazlası için mamul mal ithalatı yasaklanmış, hammadde ithalatı serbest bırakılmıştır. Ticaret yapan ülkelerin çıkarları çatışma durumundadır ve dünya serveti sabit olduğu için ticaretten bir taraf kazanç sağlarken diğer taraf kazanç sağlayamamaktadır.

Merkantilizmin tek taraflı bir politika olması, zenginliği değerli madenlere bağlayıp tarımı ihmal etmesi, diğer taraftan altın çıkışını önlemek için her alana müdahale öngörmesi zamanla gelişmekte olan sanayiye boğmuş ve yeni düşüncelerin meydana gelmesine sebep olmuştur. İşte böyle bir yapıda liberal iktisadi öğretisi sınırlı kapitalizmi ile merkantilizme karşı bir tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Fizyokrasi de merkantilist görüşe verilen ilk reaksiyondur.¹³ Fizyokratlar merkantilist görüşlere artı değer yaratmanın kaynağının kıymetli metaller değil, tarımsal üretim olduğunu iddia ederek karşı çıkmışlardır. Fizyokratlara göre tarım ekonominin tek üretken sektörüdür. Çünkü diğer bütün şeyler ona bağlıdır. Tarımsal üretim bir ekip yirmi biçmeye imkân sağlar ve imalatçının fiziksel ürününde ise benzeri bir çoğalma gerçekleşmez.¹⁴ Fizyokratların üretimi fayda yerine madde yaratma biçiminde ele alması ve yalnızca tarıma önem vermesi, yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Esasında merkantilizmden iktisadi liberalizme geçişi birtakım şartlar ortaya çıkarmıştır. Turanlı'ya göre “18. yüzyılın ortalarında endüstriyel alanda ortaya çıkan gelişmeler özellikle iplik ve dokuma tezgâhları gibi buluşlar tekstil üretiminde

¹² Abdullah Mesud Küçükcalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Basım Yayın, İstanbul 2008, 157-162.

¹³ Kazgan, 51.

¹⁴ Ersan Bocutoğlu, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Murathan Yayınevi, Trabzon 2012, 61.

İngiltere’yi oldukça güçlü kılmıştır. Özellikle buharın endüstride kullanılmasıyla endüstri daha elverişli yerlerde kendini göstermeye başlamıştır. Endüstrideki ilerlemeye paralel olarak sermayeye karşı ihtiyaç artmış, kredi ve banka hizmetleri yapacak mali kurumlar oluşmuştur. Fakat ekonomik alandaki olumlu gelişmeler sosyal alanda aynı düzeyde gerçekleşmemiştir. Çünkü endüstri alanı oldukça çekici hale geldiği için büyük bir insan akımı şehirlere doğru kaymış ve yeni bir sınıf olan işçi sınıfı oluşmuş ve küçük çiftlikler yerine büyük toprak rejimleri ortaya çıkmış, insanlar ayrıcalıklı zümrelerin sömürsü altına girmiş ve ekonomik gelişmeye karşı bir sefalet çelişkisi ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Fransa’da meydana gelen ihtilal birey özgürlüğü, insan ve yurttaş hakları, ekonomik yaşamda ticaret ve çalışma özgürlüğü, düşünürleri ve iktisatçıları üretim ve servetin yeniden bölüşümü konuları üzerinde düşünmeye itmiştir.”¹⁵ Birçok ülke İngiltere’de ortaya çıkan yeni yapılanmaya ayak uydurmak ve gerisinde kalmamak için kendi ekonomik yapısını yeniden düzenleme çabası içine girmiştir. Sanayi Devrimi’nden sonra büyümenin temel belirleyicilerine verilen yanıtlar değişmeye başlamış, teknolojik ilerlemelerin temposunun yükselmesi ve yatırımların hızlanması ile üretim ve gelirler de artmaya başlamıştır.¹⁶ 1776 yılında Adam Smith’in Milletlerin Zenginliği adlı eserini yayınlanmasıyla da klasik görüşün temelleri atılmıştır. Bütün ekonomik çalışmaların temelinde insanların az emekle çok tatmin sağlaması olan psikolojik faktörlere dayalı bu görüş, iktisadi büyümede dışa açık serbest ticaret politikasının ülkelerin lehine sonuç doğurarak fakir bir ülkenin zengin bir ülkeyi nasıl yakalayabileceği üzerinde durmuştur.¹⁷

Klasik görüşün ardından Modern Büyüme Teorileri özellikle dengeli büyüme düşüncesine dayalı Harrod-Domar Modeli popülerlik kazanmıştır. Ardından Neoklasik Model dahilinde Solow’un nüfusun ve dışsal olarak kabul edilen teknolojiyle ekonomik büyümeyi açıklama çabaları 1960’li yıllara kadar hakim olmuştur.¹⁸

1980’li yıllara gelindiğinde ise büyümede son dalga olarak nitelendirilebilecek İçsel Büyüme Teorileri üzerinde durulmaya başlanmıştır. İçsel büyüme Teorileri sürdürülebilir büyümeyi belli koşullara bağlamıştır. Model, ekonomik büyümeyi piyasa

¹⁵ Rona Turanlı, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir 2000, 63-64.

¹⁶ Şevket Pamuk, “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005)”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 1(2), 2007, 3-4.

¹⁷ Jean De Lajugie, *İktisadi Doktrinler*, (Çev.: Necmeddin Mete), Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, 23-24.

¹⁸ Enver Alper Güvel, *Ekonomik Büyüme Kuramları: Ulusların Zenginliği’nin Dinamikleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2011, 40-53.

içinde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin içsel olarak belirlediğini varsaymaktadır. İçsel büyüme modelinde büyümenin belirleyicisi olarak tanımlanan faktörler başlıca nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve kamunun varlığıdır.¹⁹

Büyüme literatürü yukarıda özetlendiği şekliyle genişlerken, diğer taraftan da iktisadi analizlerde, kalkınma, iktisadi gelişme kategorileri de yaygınlık kazanmıştır. Bu terimlerle büyüme alanından daha farklı bir süreç vurgulanmaktadır.

Arndt, “*Smith ekonomik kalkınmayı değil İngiltere’nin zenginleşme ve ilerleme sürecini konu edinmiştir. Maddi ilerleme kavramı Smith’den 2. Dünya Savaşı’na kadar şuan ki kalkınma kavramı yerine kullanılmıştır. Bir politika hedefi olarak ekonomik kalkınma ilk kez Almanya ve Rusya’da daha sonra Avrupa, Japonya, Çin’de ve şuan üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan başka yerlerde giderek belirgin hale gelmiştir. Ve kavram genellikle modernleşme ya da batılulaşma ve seyrek olarak da sanayileşme olarak ifade edilmiştir. Marshall, ekonomik kalkınmanın her türlü düşüncenin gelişmesinde veya sosyal kurumların gelişmesinde olduğu gibi, sadece zamanla ortaya çıkışına işaret etmiştir. Bu ifade İngiltere ve Amerika’da 1930’lara kadar kabul görmüştür. Ardından J.A. Schumpeter İktisadi Kalkınma Teorisi kitabını yayınlamıştır ve 1920’lerde ikinci kez iktisadi kalkınma kavramı kullanılmaya başlanmıştır.*” ifadeleriyle kalkınma ekonomisi kavramının kökenlerini ortaya koymuştur.²⁰

Kalkınma kavramı, toplumsal değişime etki eden faktörlerin etkililik derecesine göre içerik kazanmakta ve toplumsal değişimlerin neden ve sonuçlarını inceleyen iktisatçı, sosyolog ve tarihçilere göre farklı anlamlar bulmaktadır. Mesela, Marks’ın toplumsal değişimin nedenlerini izahıyla, Milner’in izahı arasında büyük farklar bulunmaktadır. Marks kalkınmayı tarihsel şartlardaki değişimlerle açıklarken, Milner kalkınmayı, o dönemdeki hükümet faaliyeti olarak değerlendirmektedir. Kalkınma ekonomisinin bir alt disiplin olarak ortaya çıkışının 1930’lardaki Büyük Bunalımla başladığı kabul edilmekte ve 1939-1945 arasındaki uluslararası ekonomik sistemin

¹⁹ Isaac Ehrlich, “The Problem of Development: Introduction”, *The Journal of Political Economy*, 98(5), Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute Fort the Study of Free Enterprise System, 1990, 3-4.

²⁰ Heinz Wolfgang Arndt, “Economic Development: A Semantic History”, *Economic Development and Cultural Change*, 29(3), 1981, 457-458.

çöküşünün meydana getirdiği sarsıntının kalkınma ekonomisine asıl ivmeyi kazandırdığını belirtmektedirler.²¹

Zaman içinde sömürgeler politik bağımsızlıklarına kavuşmuş, refah düzeylerini yükseltme özlemi, bilinçli bir istek haline gelmiştir. Fakat gelişmiş ülkelerin reçetelerinin az gelişmiş ülkelere yardımcı olmadığı, hatta onları az gelişmiş olarak kalmaya sürüklediği fikri yeni yol göstericilerin benimsenmesine yol açmıştır.²²

Dolayısıyla ekonomik kalkınma, daha yüksek bir refah düzeyine ulaşma arzusuyla ekonomik şartlardaki değişimde büyümeden daha farklı bir tanımlamayı gerektirir. Kalkınma, bir ülkede üretim ve gelir artışları değil; ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan yapı değişikliği sürecidir. Kalkınma yüksek katma değerli ürün odaklı çıktının gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının yükseltilmesine dayanmaktadır.

Ülkelerin kalkınmaları teorik düzeyde ekonomideki tüm kesimlerin dengeli büyümesine dayalı olarak Dengeli Kalkınma Teorileri içinde incelenmektedir. Ayrıca belli şartlar içinde dengesizliğin, ilerlemeyi bozmaktan çok sektörlerde sıçramalara yol açarak ekonomiyi canlandırdığı düşüncesi ise Dengesiz Kalkınma Teorileri kapsamında yer almaktadır. Bu iki grupta yer almayan kalkınma teorileri ise Diğer Kalkınma Teorileri başlığında toplanmaktadır.

Kalkınmanın ölçülmesi kalkınma teorileri kadar önemli bir konudur. Todaro ve Smith'e göre kalkınmanın üç temel kriteri; beslenme (sustenance), saygınlık (self esteem) ve özgürlük (freedom from servitude)tür.²³ Fakat büyüme meselesinde olduğu gibi kalkınmanın nasıl ölçüleceği konusu tartışmalıdır. Kalkınmanın ölçülmesinde gayri safi milli hasıla (GSMH), gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ve bunların kişi başına düşen değerleri gibi parasal ölçütler ve parasal olamayan ölçütlerden faydalanılmaktadır.²⁴

²¹ Cengiz Yavilioğlu, "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 2002, 60.

²² Kazgan, 264.

²³ Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, *Economic Development*, (11th Edition), Addison Wesley, USA 2012, 16-17.

²⁴ Ergül Han ve Ayten Ayşen Kaya, *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2012, 102.

Kalkınmanın ölçülmesinde üretim sonucu ortaya çıkan çıktının toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının yükseltilmesi mantığından hareket, kişi başına düşen geliri evrensel olarak kabul görmüş bir ölçüt haline getirir.

Bir ülkenin yıllara göre gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde o ülkenin ulusal para birimiyle sabit fiyatlarla elde edilen RGSYİH'sı kullanılırken; uluslararası gelişmişlik düzeyi ortak bir döviz kuruna dönüştürülerek bulunan RGSYİH ve genellikle bu değerlerin toplam nüfusa bölünmesi sonucu elde edilen kişi başına düşen gelir ile gösterilir.²⁵

Kalkınmanın geleneksel ekonomik göstergelerle ölçülmesi alışılmışı olmasına rağmen bazı dezavantajlara sahiptir. Dezavantajlardan bir kısmı şöyle sıralanabilir:²⁶

- Az gelişmiş ülkelerde istatistiklerin toplanması ile ilgili yetersizlikler,
- Az gelişmiş ülkelerde para ekonomisine girememiş geçimlik sektörlerin varlığı,
- Ülkelerdeki fiyat endeksi farklılıkları,
- Kayıt dışı ekonomi,
- Ev-içi işler,
- İnsan faaliyetleri sonucu oluşan her türlü olumlu/olumsuz etki,
- Ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılaşması vb.

Yukarıda sayılan güçlüklerden en önemlisi ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları olarak görülmektedir ve satın alma gücü paritesi (SGP) ile giderilmeye çalışılmaktadır. SGP, ticarete konu olan bir malın veya başka bir ekonomik varlığın mevcut döviz kurundan belirli bir ulusal paraya çevrilen fiyatının dünyanın her yerinde aynı olması mekanizması dayanır.²⁷ SGP, ülkeler arasındaki fiyat farklılaşmalarını ortadan kaldırdığı için GSYİH'lerin gerçek hacimle karşılaştırılmalarına, dolayısıyla ülkelerin gelişmişlik düzeyi karşılaştırmalarının daha güvenilir bir şekilde yapılmasına olanak sağlamaktadır.²⁸

²⁵ Muhteşem Kaynak, *İktisadi Kalkınma*, Gazi Kitabevi, Ankara 2009, 63.

²⁶ Ferdi Doğaner Gönel, *Kalkınma Ekonomisi*, Efil Yayınevi, Ankara 2010, 16-22.

²⁷ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2009, 421.

²⁸ Kaynak, 2009, 60.

SGP dışında döviz kuru dalgalanmalarının giderilmesi için kişi başına düşen gelirler Dünya Bankası'nın Atlas Metodu²⁹ ile dolar cinsinden açıklanmaktadır.³⁰ Atlas Metodu'na göre; 2013 yılı verileriyle kişi başına düşen geliri, 1.035 \$ ve altında olan ülkeler düşük gelirli ülkeler, 1.036 \$ ile 4.085 \$ arasında olan ülkeler alt orta gelirli ülkeler, 4.086 \$ ile 12.615\$ arasında olanlar ülkeler üst orta gelirli ülkeler ve 12.616 \$'dan daha yüksek olan ülkeler ise yüksek gelirli ülke grubundadırlar.³¹

Parasal ölçütlerin diğer dezavantajları parasal olmayan ölçütler ile giderilmeye çalışılmaktadır. Parasal olmayan ölçütlerden en önemlisi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) kapsamında geliştirilen İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index-HDI) olup yıllık İnsani Kalkınma Raporlarında (Human Development Report-HDR) her yıl yayınlanmaktadır. Ölçülen uzun ve sağlıklı yaşam; doğumda yaşam beklentisi, ölçülen bilgi; yetişkin okuryazar oranı-gayri safi okula kayıt oranı ve arzulanın yaşam standardı; SGP'ye göre hesaplanan kişi başına GSYİH ile kriterlendirilmiştir.³²

.....iktisadi büyümede ve kalkınmada geride kalan ülkelerde iradi olarak ekonomiyi uyarma ve hızlandırmaya yönelik bir politika sorunu hep var olmuştur. Kapitalist sistemin yapısı gereği kimilerinin (ülkelerin ya da sınıfların) daha gelişmiş kimilerinin ise az gelişmiş olarak ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Böyle bir yapı modernleşme kuramı içinde de vardır. Modernleşme kuramı, modern/geleneksel ayrıma dayalı analizlerden hareket ettiği için kalkınma ekonomisi gelişmiş/azgelişmiş ikilemini de yansıtmaktadır. Adam Smith, Avrupa'daki herhangi bir kral ile çalışan bir köylü arasında fark olmasının doğal olduğunu, bu köylünün de Afrika'daki herhangi bir

²⁹ t yılı için Atlas Metodu:

$$e_t^* = \frac{1}{3} \left[e_{t-2} \left(\frac{p_t}{p_{t-2}} / \frac{p_t^{SS}}{p_{t-2}^{SS}} \right) + e_{t-1} \left(\frac{p_t}{p_{t-1}} / \frac{p_t^{SS}}{p_{t-1}^{SS}} \right) + e_t \right]$$

t yılı için kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın \$ cinsinden hesaplanması:

$$Y_t^S = \left(\frac{Y_t}{N_t} \right) / e_t^*$$

Yukarıda e_t^* ; Atlas Değişim Faktörü (ulusal para cinsinden Amerikan dolarına), e_t ; ortalama yıllık kur, p_t ; GSYİH deflatörü, p_t^{SS} ; SDR deflatörü, Y_t^S ; kişi başına Atlas Gayri Safi Milli Hasıla, Y_t ; her ülkenin ulusal parası cinsinden cari GSMH ve N_t ; t yılını ortasındaki nüfusu gösterir.

³⁰ World Bank, Erişim Tarihi: 18.02. 2014.

<http://data.worldbank.org/about/country-classifications/world-bank-atlas-method>.

³¹ World Bank, Erişim Tarihi: 18.02. 2014.

<http://data.worldbank.org/about/country-classifications>.

³² United Nations Development Programme, Erişim Tarihi: 18.02.2014,

<http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi>.

*totaliter kabile şefinden farklı olduğunu vurgularken her zaman farkın olacağını belirtmiştir.*³³ Gönel'in ülkeler arasındaki gelir farkını yansıtan ifadeleri esasında ülkelerin birbirinden farklı gelişme grubu içerisinde olmalarının arzu edilen büyüme trendinin dışına çıkmış olmalarıyla ilişkili olduğunu ve kalkınma iktisadının doğuşunun temel sebebini vurgulamaktadır.

İktisadi büyüme ve kalkınma anlamları yakın olmasına rağmen ulaştıkları sonuçları itibarıyla farklı kavramlardır. Kişi başına hasılanın ve buna bağlı olarak toplam gelirin yükseltilmesi sorunsalı iktisadi kalkınma sahasında da yer almaktadır. Ama sadece bir gelir artışı sorunundan ibaret değildir. Kalkınma, bir büyüme sorunu olduğu kadar, daha çok bir dönüşüm meselesidir. Gelişmiş ülkelere farklı olarak, yapısal reformları bazı genel sorunları da kapsamaktadır.

1.2. ORTA GELİR TUZAĞI TANIMI VE KAPSAMI

OGT, iktisadi büyüme ve kalkınma konuları içinde, yeni bir konu olup hızlı bir şekilde yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde genel olarak çabuk büyüyen orta gelir düzeylerinden sonra yüksek gelir basamağına geçemeyen ülkeler için kullanılan bir terim olarak bilinmektedir.

OGT, popülerliğine rağmen tanımlamada belirli bir sözlük anlamına sahip değildir ve kavram ülkelerin karakterleri vasıtasıyla somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.³⁴

OGT terimi ilk kez Dünya Bankası'nın (2007) "*An East Asian Renaissance Ideas For Economic Growth*" başlıklı raporunda yer almıştır ve gittikçe daha fazla dikkat çekici bir konu haline gelmiştir. Rapora göre; "*orta gelirdeki ülkeler 21. yüzyıl dünyasında ekonomik çeşitliliğe ayak uyduramadıkları için zengin ülkelere göre daha yavaş büyüyecektir. Yani orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler, düşük ücretli, fakir ülkelere karşı standart imalat sanayi ürünlerinde rekabet gücü zayıflayan; diğer taraftan, yeniliğe dayalı büyüyen zengin ülkelere ise yakınsamakta zorlanan ülkelerdir.*"³⁵ (Şekil için bkz. Ek I)

³³ Gönel, 7.

³⁴ Felipe vd., 7.

³⁵ Indermit Gill ve Homi Kharas, *An East Asian Renaissance Ideas for Economic Growth*, World Bank, Washington D.C. 2007, 17-18.

Dünya Bankası'nın ardından Eichengreen, Park ve Shin (2011-2013), çalışmalarında OGT'yi, kişi başına düşen gelirin 10.000-11.000 dolar ve 15.000-16.000 düzeyine ulaştıktan sonra daha fazla yükselmemesi sonucu ortaya çıkan bir tıkanıklık olarak ifade etmiştir.³⁶ Ülkelerin gelir kıyaslaması Amerika Birleşik Devletleri (ABD) geliri ile yapılmaktadır.³⁷

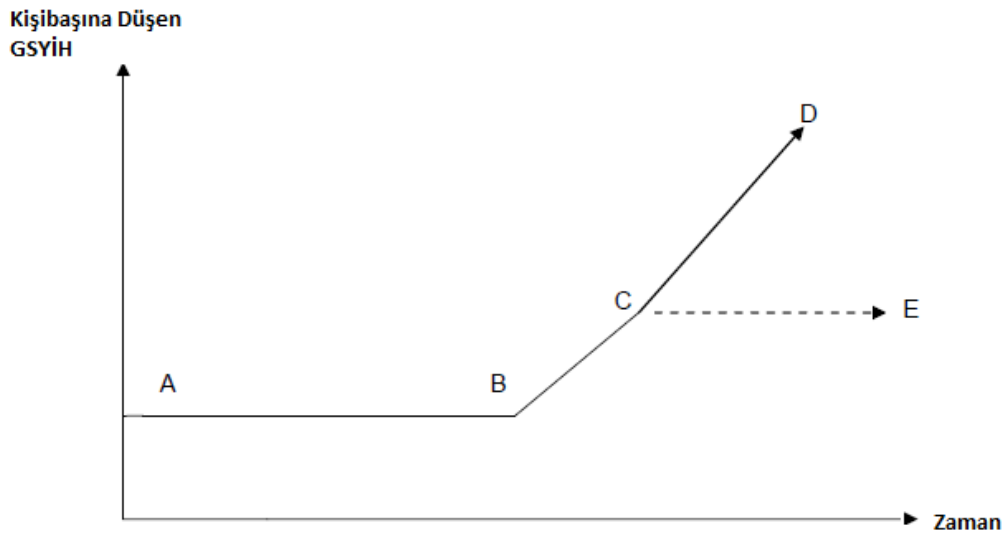
OGT'yi kavramada, Felipe vd. (2012)'ne ait çalışmada tekrarlama pahasına “OGT, ülkelerin karakterleri vasıtasıyla somutlaştırılabilir.” fikrinin irdelenmesi gerekmektedir. Düşük gelirli ülkelerin bilinen en önemli karakteristik özelliği büyümenin ucuz işgücüne dayalı olmasıdır. Ayrıca bu ülkelerde ucuz emeğe yurt dışı kaynaklı basit teknolojiler eşlik etmektedir. Bu durumda düşük gelirli ülkeler bu iki avantajla uluslararası piyasalarda emek yoğun ürünlerde rekabet üstünlüğü sağlamaktadırlar. İlaveten düşük gelirli ülkelerde tarım kesiminden basit teknoloji sanayiye geçiş oldukça hızla gerçekleşmektedir. Böylelikle düşük gelirli ülkeler orta gelir düzeyine ulaşabilir. Fakat emeğin yüksek verimliliğe sahip sanayiye geçişi ve istihdam havuzunun boşalmaya başlaması, ücretleri artırarak rekabet avantajını azaltmaktadır. Diğer taraftan mevcut teknoloji düzeyi ile sermaye verimlilik kazanamadığından ülkeler orta gelir düzeyine taşınmış olsa da üst gelir basamağına yükselmemektedir. Yani insan sermayesi ve buna bağlı olarak teknolojiyi ekonomilerine adapte etme karakterini kazanamayan ülkeler OGT'ye düşen ülkelerdir.

OGT zamana bağlı olarak hızlı büyüyen ekonomilerde bir çeşit vites küçültme meselesidir. Kişi başına düşen gelirin zaman bağlı değişimi izlendiğinde, OGT'nin oluşumu Şekil 1.1. yardımıyla takip edilebilir. Şekle göre ülkelerin gelişmelerinde beş basamak görülmektedir. A-B yolu; geleneksel ekonomi ve az gelişmişliği, B-C yolu; ilk gelişimi, C noktası; orta gelir düzeyini, C-D yolu; D noktasındaki yüksek gelir seviyesine geçiş için sürdürülebilir büyümeyi, C-E yolu ise durgunluğu, düşük büyümeyi; yani OGT'yi temsil etmektedir. C noktası emeğin kalitesinin sanayinin yapısına uygun olarak dönüşüm kazanması gereken, yani düşük beşeri sermaye yoğun

³⁶ Barry Eichengreen, Donghyun Park ve Kwanho Shin, *When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China*, (Working Paper No:16919), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge March, 2011, 16; Barry Eichengreen, Donghyun Park ve Kwanho Shin, *Growth SlowDowns Redux: New Evidence on the Middle Income Trap*, (Working Paper No:18673), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge January 2013, 2

³⁷ Erinç Yeldan, Kamil Taşçı, Ebru Voyvoda, ve Mehmet Emin Özsan, *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz*, Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (Türkonfed), İstanbul 2012, 33.

üretimden yüksek beşeri sermaye yoğun üretime geçişin sağlanması gereken noktadır. Ayrıca C noktasında yüksek gelir düzeyine geçiş için nitelikli işgücü temini öncelikli amaçtır. B-C yolu gibi gelişmenin erken evrelerinde emek arzının bolluğu, teknolojinin gelişmemiş olması ve sermayenin yetersizliği sebebiyle emek yoğun üretim uygun olmakla birlikte, sürdürülebilir bir büyüme için sermayenin verimli kullanımı esas alınmalıdır. Çünkü orta gelir düzeyine ulaşmış ülkeler yükselen ücret düzeylerine bağlı olarak emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüklerini kaybetmektedirler. Orta gelirdeki ülkeler yüksek beşeri sermaye, teknolojik altyapıyla desteklenen yenilikçi ekonomik düzene sahip olmadıklarında, yalnızca emek sektörlerindeki hakimiyetlerini kaybetmiş olmakla kalmayıp C-D yolundan çıkıp C-E yolu olan OGT'ye takılmaktadırlar.³⁸ Sonuçta OGT zamana bağlı olarak düzenli artış eğilimine giren kişi başına düşen gelirin artış eğilimini kaybederek başlangıç düzeyine göre yükselmiş olmakla beraber yeniden durağan düzeye ulaşmasıyla kendini göstermektedir.

Kaynak: Tho, 2013, 4.

Şekil 1.1. Ekonomilerde Gelişme Yolu

Şekil 1.1'e göre C-E yolunun genel olarak 10.000 dolar düzeyini gösterdiği ifade edilebilir. Fakat aynı düzeyde ne kadar zaman kalınması gerekliliğini ölçü olarak OGT kararı veren bir anlayışta mevcuttur. Buna göre bir ülkenin alt orta gelir grubunda en

³⁸ Tran Van Tho, *The Middle-Income Trap: Issues for Members of the Association of Southeast Asian Nations*, (Working Paper No:421), Asian Development Bank Institute, Tokyo 2013, 3-5.

fazla kalması gereken süre 28 yıl, üst orta gelir düzeyinde ise 14 yıldır.³⁹ Hangi kriterle ifade edilirse edilsin OGT mekanizması zamanla ülkelerin *yenilik* oluşturma kabiliyetlerini geliştirememelerinin sonucudur. Yenilik yaratma yeteneğinin gelişmemesi ise üç önemli faktöre bağlıdır.⁴⁰ Bunlar;

- **Beşeri sermayenin yeterli düzeye ulaştırılamaması:** Dünya Ekonomik Forumu ülkelerin kalkınma aşamalarını faktör güdümlü (factor-driven), verimlilik güdümlü (efficiency-driven) ve yenilikçilik güdümlü (innovation-driven) gelişme aşaması olarak üçe ayırmaktadır. Birinci aşamada ülkelerin kişi başına düşen gelirleri 2.000 dolardan daha az, birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişte 2.000-2.999 dolar, ikinci aşamada 3.000-8.999 dolar, ikinci aşamadan üçüncü aşamaya geçişte 9.000-17.000 dolar ve üçüncü aşamada 17.000 dolar ve daha fazlasıdır. Ülkeler için en zor hareket ikinci aşamadan üçüncü aşamaya geçiştir. Orta gelirli ülkelerin verimlilik aşamasını yenilikçilik aşamasına taşımalarındaki belirleyicilerden ilki yükseköğrenim ve eğitimidir.⁴¹ OGT, ülkelerin ikinci aşamadan üçüncü aşamaya geçişlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple OGT açısından da yenilikçi toplum olmanın yani farklı ve nitelikli mal üretebilmenin en önemli kaynağı beşeri sermaye* donanımıdır. Yani OGT'den çıkışta beşeri sermaye göstergesi olarak özellikle yüksek eğitim göstergeleri ölçü olarak karşımıza çıkmaktadır.

- **Beşeri sermaye yetersizliğine bağlı olarak ihracatta yüksek teknoloji ürünlerin payının artırılmaması:** Yüksek gelirli ülkelerin üretim ve dış ticaretteki en önemli özelliği birim zamanda yeni ve katma değeri yüksek ürünleri üretip, ihraç etmesidir. İhracattaki ürün çeşitliliği nitelikli insan kaynağı, modern ve yerli teknoloji ile sağlanmaktadır. OGT'ye takılmamış ülkelerde örneğin Japonya'da ihracatın %17.46'sı ve Güney Kore'de %26.17'si ileri teknoloji içerikli ürünlerden oluşmaktadır.

³⁹ Felipe vd., 27-28.

⁴⁰ Eichengreen vd., 2013, 12

⁴¹ World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2012-2013*, World Economic Forum, Geneva 2012, 8-9.

* Beşeri sermaye kavramına ilk kez W. T. Schultz (1961) tarafından dikkat çekilmiştir. Geleneksel beşeri sermaye teorisinde en temel iki gösterge eğitim ve sağlıktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. W. Theodore Schultz, "Investment in Human Capital", *American Economic Review*, 61, 1961; E. F. Denison, *Sources of United Economic Growth, Readings in Economics*, McGraw-Hill Book Company, New York 1962; Gary S. Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, (Working Paper No:80), National Bureau of Economic Research (NBER), New York 1975.

Türkiye’de ise aynı oran %1.83 olup ihracatın gelişmiş ürünlere dayalı olması OGT’den sakınmada kullanılan önemli bir ölçüt olarak görülmektedir.

- **Yurtiçi tasarruf oranının düşük düzeyde kalması:** Yurtiçi tasarruf oranlarının yetersizliği kişi başına düşen gelirin artmasını engelleyen önemli faktörlerden biridir. Tasarruf düzeyinin düşük düzeyde kalmasının en önemli yansıması yatırımların düşük düzeyde kalması ve büyümenin finansmanının yabancı sermaye girişlerine bağımlı hale gelmesidir. Bu bağımlılığın en önemli istikrar bozucu etkisi cari açığın kronikleşmesidir. Oysaki artan tasarruf oranları yatırımların iç finansmanla yapılmasına olanak tanımaktadır. Tasarruf oranlarındaki artış büyümede hızlandırıcı olmasına rağmen mutlaka verimlilik artışları ile desteklenmelidir. Yurtiçi tasarruf oranları Türkiye’de %13 iken yüksek gelirli ülkelerde %20’nin üzerinde seyretmektedir.

Araştırmalar yenilik kabiliyetiyle yakından ilişkili olarak orta gelir düzeyini aşmakta zorlanan ülkelerin genel özelliklerinin düşük yatırım oranları, mamul mallar üretimindeki büyümenin yavaş kalması ve mamul mal üretiminin yeterince çeşitlenememesi olduğunu göstermektedir.⁴² Ayrıca ülkelerde ekonomik, sosyal, politik ve diğer başka ya da içsel-dışsal başlığı altında toplanacak bazı faktörler OGT sebebi sayılmaktadır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir⁴³:

- **Yavaş büyüyen imalat sanayi ve mal çeşitlendirilmesinin sınırlı olması:** Ülkelerin kalkınma süreçlerinde gelişmiş ve az gelişmiş ayrımı yerine zaman zaman sanayileşmiş-sanayileşmemiş ülke ayrımı yapılmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler yüksek gelir grubunda yer alırken sanayileşmemiş ülkeler düşük gelir grubunda yer almaktadır. Kalkınma süreci boyunca sanayisizleşmenin OGT yaratan bir faktör olduğu söylenebilir. OGT’ye takılmayan ülkeler sanayi üretiminde önde olan ülkelerdir. Örneğin; imalat sanayi üretiminde ilk on ülke arasında yer alan Japonya ve Güney Kore OGT’ye takılmamışlardır. Aynı sıralamada ise Türkiye ilk on beş ülke arasında yer almamaktadır.⁴⁴ Diğer taraftan OGT’ye takılan ve hali hazırda bu riski taşıyan ülkelere

⁴² Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, 347.

⁴³ Fan Zhigang, *Leap Over Middle-Income Trap And Achieve Inclusive Growth China and India: Sustaining High Quality Growth, Session III: Ensuring that the Benefits of Growth are Shared Broadly*, New Delhi 19-20 Mart 2012, 2-5.

⁴⁴McKinsey Global Institute, *Manufacturing the Future: The Next Era of Global and Innovation*, McKinsey Global Institute, 2012, 1, Erişim Tarihi: 04.11.2014.

http://www.mckinsey.com/insights/manufacturing/the_future_of_manufacturing.

sanayinin yapısı OGT'ye düşmemiş ülkelerden farklılaşmaktadır. Örneğin; Güney Kore'de 1990'li yıllarda elektrik ve elektronik ürünlerin payı imalat sanayi içinde %25'e yükselmiş, emek yoğun ve düşük teknoloji gıda, içecek, tekstil gibi sektörlerin payı ise %5'in altına inmiştir. Türkiye'de ise imalat sektörlerinde en fazla gelişim motorlu kara taşıtları alanında olmakla beraber sanayide orta teknoloji alanlara eğilim devam etmektedir.⁴⁵

- **Düşük yatırım oranları:** GSYİH içindeki en önemli kalemlerden biri yatırımlardır. OGT riskiyle karşı karşıya olan ülkelerde hem özel sektör hem de kamu kaynaklı yatırımların karşılıklı işbirliğiyle yatırımların artırılması gerekmektedir. Kamu özel sektörün ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımlarını ve hukuksal mekanizmaları harekete geçirmelidir. Yatırım politikaları bölgesel ölçekteki farklılıkları göz önünde bulunduran teşvik ve finansal kolaylıklara dayalı geliştirilmelidir.

- **Finansal kırılganlık:** OGT'ye sapanma ihtimali olan ülkelerde düşük yatırım oranları ülkelerin finansman ihtiyacını karşılamada yabancı sermayeye bağımlılığı artırmaktadır. Yabancı sermaye girişlerine bağlı olarak büyüyen ekonomiler dış şoklara daha hassas hale gelmektedir. Yabancı sermayenin ani ve yoğun şekilde ülkeyi terk etmesi makro dengelerin bozulmasına sebep olmakta ve OGT ihtimalini şiddetlendirmektedir.

- **İstihdam zorlukları ve zayıf işgücü piyasaları:** Orta gelir düzeyinden sonra büyümenin kaynakları istihdam artışı ve sermaye birikimi değil, toplam faktör verimlilikleridir. Toplam faktör verimliliğinin artmanın önemli bir yolu işgücü piyasalarında nitelik uyumsuzluğunun giderilmesidir. Bu uyumsuzluğun giderilmesi ancak eğitim ve istihdam arasında bağlantıya bağlıdır. Ayrıca işgücü piyasasındaki geçişler kolaylaştırılmalıdır. Örneğin, Türkiye'de işgücüne katılma oranı %50.8 iken, istihdam oranı %45.9 olup kadınlarda ise işgücüne katılım oranı 30% düzeyindedir.⁴⁶

- **Kent ve kırsal arasındaki dual yapı:** Orta gelirli ülkelerde orta gelire düzeyine ulaşıncaya kadar emek gücüne dayalı basit teknoloji imalat sanayinin ihtiyacı olan emeğin kırsal bölgelerden karşılanması kent nüfusu ile kırsal nüfusu arasındaki dengenin bozulmasına sebep olmaktadır. Sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda bir takım

⁴⁵ Selin Arslanhan ve Yaprak Kurtsal, "Güney Kore İnovasyondaki Başarısını Nelere Borçlu? Türkiye İçin Çıkarımlar", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, 2010, 5

⁴⁶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Erişim Tarihi: 01.12.2014, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16015>.

sorunlar doğmaktadır. Köylerden ve kasabalardan nispeten sanayileşmiş büyük kentlere doğru gerçekleşen iç göç aşırı kentleşmeye, çevre kirliliğine, trafik sorunlarına, gecekondulaşmaya, kamu ve sosyal politika hizmetlerinde yetersizliklere sebep olmaktadır.

- **Bölgesel farklılıklar ve adil olmayan gelir dağılımı:** OGT'ye düşme sinyali veren ülkelerin en önemli özelliği ülke içindeki bölgesel çoklu ekonomik yapıdır. Türkiye'de çok uzun yıllardır, devam eden gelişmiş batı ve geri kalmış doğu ayrımına benzer bir durum hızlı büyüyen ve OGT'ye düşüp düşmeyeceği merakla beklenen Çin'de de mevcuttur. Kalkınma çabalarına rağmen Batı Çin, Doğu Çin'in oldukça gerisindedir.

- **Zengin ülkelerin kendi arasında fakir ülkelerin ise kendi arasında kutuplaşması:** Küreselleşmeyle birlikte üretim imkanlarının zengin ülkelere doğru kaymadığı özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yüksek gelirli ülkeler arasında devam ettiği görülmektedir. Ayrıca bölgesel entegrasyonların gelir farkını azaltıcı yönde olmadığı orta gelirdeki ülkelerin yüksek gelirli ülkelerin oluşturduğu birliklerin içinde yer almadığı bilinmektedir.

Sürdürülebilir bir iktisadi büyümenin en önemli kaynaklarından birini de ekonomik ve siyasi kurumlar oluşturmaktadır. Acemoğlu (2012), çalışmasında büyümede kurumların önemini kapsayıcı ekonomik-siyasi kurumlar ve dışlayıcı ekonomik-siyasi kurumlar ayrımına dayalı olarak ifade etmektedir. Acemoğlu'na göre,

“Ekonomik teşvikleri ve bunların sonucu olarak kaynakların, yatırımların ve inovasyonun tahsisini belirleyen şey ekonomik kurumlardır. Ancak ekonomik kurumların nasıl işleyeceğini ve bunların nasıl bir evrim sürecinden geçeceğini belirleyen siyasi kurumlardır. Mülkiyet haklarını koruyan, herkes için eşit şartlar sağlayan ve yeni yeteneklere yatırımı teşvik eden kapsayıcı ekonomik kurumlar; kaynakları azınlıklar lehine çoğunluğun elinden alma üzerine yapılanmış bulunan dışlayıcı ekonomik kurumlardan daha fazla oranda ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Kapsayıcı ekonomik kurumlar, kapsayıcı siyasi kurumları desteklemekte ve onlar tarafından desteklenmektedir. Kapsayıcı siyasi kurumlar siyasi gücü çoğulcu bir şekilde dağıtarak siyasi merkezleşmeyi ve böylelikle hukukun üstünlüğünün yerleşmesini teşvik etmektedir. Mülkiyet haklarını koruyamayan, asayiş ve düzen sağlayamayan, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturamayan ya da yenilikçiliği

*ödüllendirmeyen dışlayıcı kurumlar kesinlikle eşit şartlar sağlamamakta ve bu nedenle sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik edememektedir. Dışlayıcı kurumlar kazara oluşturulmuş kurumlar değildir. Bunlar kaynakları toplumun elinden alarak az sayıda kişinin yararına kullanmak için politik açıdan güçlü olanlar tarafından tasarlanmıştır.”*⁴⁷ Yani kapsayıcı kurumların gelişmemesi OGT riski yaratan bir başka faktördür.

Ayrıca sosyal politika eksiklikleri, demokratik kaos, insan hakları ihlalleri, her alanda özgürlük kısıtları ve sosyal huzursuzluk OGT sebepleri arasında sayılabilir.

OGT’yi iten ve ülkeleri çıkmazdan kurtaran doğru güçler; ekonomik çeşitlendirme, yapısal değişim, düşük verimlilikten yüksek verimliliğe geçiştir. Sürdürülebilir büyümenin belirleyicileri fiziki ve beşeri sermaye birikimi oranları, araştırma geliştirme (AR-GE) için çaba sarf etmeye ilaveten siyasi bazı faktörler kümesi oluşturan politik ve siyasal istikrar, finansal gelişme ve rekabet politikası, yolsuzluğa karşı toplumsal davranış, meritokrasi (yönetim erkinin, yetenek ve kişilerin bireysel üstünlüğüne dayandığı yönetim biçimi) ve bilimsel tutumdur.⁴⁸ Ayrıca ucuz emek gücü, uygun hükümet politikaları ve yabancı teknoloji imitasyonu ile kararlı bir şekilde yenilik teşviki gelişmiş altyapı yatırımları, mülkiyet haklarının korunması ve işgücü piyasalarında reform OGT için temel politika hedefi olarak görülmektedir.⁴⁹ Aksi takdirde OGT’ye yakalanan ülkeler bir açık pazar haline gelmekte, ithalata bağımlı olup, kısa ve uzun vadeli borç yükümlülüğü ile mali dengeleri sarsılmaktadır.⁵⁰

OGT tanımı ve yapısı oluşturulurken literatürde dikkat çeken bir diğer husus birtakım ifadelerin OGT yerine eşanlamlı olarak kullanılmasıdır. Örneğin bunlardan ilki “eşit olmayan büyüme”dir. Eşit olmayan büyüme; yapısal dönüşüm sürecinde geleneksel ekonomik sistemin çoklu sektörel ekonomik yapıya geçişi esnasında yaşadığı sancılı süreçlerdir. Tanımlamadaki yapısal dönüşüm ifadesi irdelendiğinde, eşit olmayan büyüme ve OGT’nin yakınlığı daha derinden gözlenebilir. Daha önce ifade

⁴⁷ Daron Acemoğlu, *Bazı Milletler Neden Başarısız Olur?*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 2012, 1-9.

⁴⁸ Asia-Pacific Economic Issues, “Breaking Out of Middle Income Traps”, *Asian-Pacific Housing Journal (APHJ)*, 2012, 90-96.

⁴⁹ Pierre Richard Agenor, Otaviano Canuto ve Michael Jelenic, *Avoiding Middle-Income Growth Traps*, (Working Paper No: 98), World Bank, Washington 2012, 6.

⁵⁰ Kamil Taşçı ve Mehmet Emin Özsan, “2023 Yolunda Orta-Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?”, *2012 DFD Kapanış Toplantısı*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zafer Kalkınma Ajansı, (14 Ocak 2013), Kütahya, 5-6.

edildiği gibi kısaca OGT’de verimliliğin yetersiz olduğu kesimlerden yüksek verimliliğe sahip kesimlere geçiş bir yapısal evrilme olarak değerlendirildiğinde, eşit olmayan büyümenin isabetli bir terim olduğu fark edilmektedir. Eşit olmayan büyümeye benzer olarak “büyümede durağanlaşma” terimini de OGT yerine kullanılmaktadır.

Alkin ise eğitimde, demokrasi ve insan haklarında, düşünce özgürlüğünde uluslararası standartları tutturamayan ülkelerin yüksek bir büyüme hızını devam ettirmelerinin mümkün olmadığı, çok hızlı olmasa da sürekli bir kalkınmanın toplumsal ve siyasal alt yapısının oluşturulamadığı durumu “hızlı büyüme yorgunluğu”, yani OGT yerine kullanmaktadır.⁵¹

Teknolojik ilerleme, kurumsal yenilik ve genişleyen kaynak mobilitesi nedeniyle dünyanın üretim sınırları her geçen gün gelişmektedir. Bu yüzden kişi başına gelirle mutlak bir ayırım yapmak yerine OGT için zamanı içinde barındıran ve keskin sınırlar çizmeyen fikirlerde mevcuttur. Böylesi bir yaklaşım OGT’nin bir yavaş büyüme olgusu olduğunu açıklamaktadır. Yani OGT anlamı taşıyan bir diğer ifade de “yavaş büyüme”dir.⁵² Görüldüğü gibi literatürde OGT yerini tutan tanımlamalar mevcuttur. Bu sebeple araştırma boyunca da OGT yerine adı geçen ifadelerden bazıları kullanılacaktır.

Dünya Bankası’nın OGT tanımı ise zengin ülkeleri zengin, fakir ülkeleri ise fakir yapan olgunun yenilik ya da teknolojiyi kullanabilme yetisi olduğunu göstermektedir. Bugün bilinen önemli bir gerçeklik şudur ki; tek başına teknolojik avantajlar büyüme ve kalkınma için yeterli değildir. Yani teknoloji büyümenin temel kriterleri arasında yer almakla beraber biricik şartı değildir. Yukarıda ifade edildiği gibi Dünya Bankası’nın öncü niteliğindeki çalışmasından sonra başka yazarlar ve kurumlar OGT üzerine çalışmaya başlamışlardır. Kimi Dünya Bankası tanımı üzerinden çalışmalarına devam etmiş, kimileri ise daha geniş bir perspektiften incelemeler yapmıştır. Fakat OGT 10.000-11.000 dolar seviyesi olarak nicel ifade edilebildiği gibi kompleks bazı ekonomik süreçlerin devamlılığını da gerektirmektedir. Kişi başına düşen gelir büyüme ve kalkınmanın tek göstergesi elbette ki değildir. Hatta kişi başına düşen gelir göstergesinin bir dizi zayıf yönlerinden bile bahsedilebilir. Buna rağmen kişi başına düşen gelir, büyüme ve kalkınma konularında iktisatçılar için her zaman çekiciliğini

⁵¹ Erdoğan Alkin, “Orta Gelir Tuzağı Önemli Bir Sorundur”, *Finans Dünyası*, İstanbul 2012, 2.

⁵² Fang Cai, “Is There a “Middle-income Trap”? Theories, Experiences and Relevance to China”, *China&World Economy*, 20(1), 2012, 53-54.

muhafaza etmiştir. İktisatçılar kişi başına gelir artışıyla ilgilenirler, çünkü refah artışı sağlamanın birinci adımının kişi başına geliri arttırmak olduğunu düşünürler. Yani sürekliliği esas olan büyüme ve kalkınmayı yakalama kişi başına düşen geliri yükseltmenin ön koşulu olmakla beraber bunu sağlayan teknik ve kurumsal gelişme, yenilik, kaynak mobilitesi gibi bir dizi değişkenle ifade edilebilir. Kısacası OGT orta gelir grubundaki ülkelerin maruz kalacağı bir olgu olup kişi başına düşen gelirlerle ifade ediliyor olsa da başka bir dizi faktöre bağlıdır.

1.3. ORTA GELİR TUZAĞININ TEORİK ALT YAPISI

İktisadın erken dönemleri boyunca iktisadi büyüme ve kalkınma farklı ekol ve yazarların birbirinden farklı görüşleriyle açıklanmıştır. Ekonomik gelişmeyi temsilen hasıla ile nüfus artışı, tasarruf yeteneği, yenilik ve teknoloji, beşeri sermaye gibi çok farklı determinantlar arasındaki ilişki araştırılmıştır. Uzun dönemde kişi başına düşen gelirdeki ortalama büyümenin determinantlarını açıklayan çalışmalar çok çeşitli ve geniş bir teorik yapıdadır. Fakat L. Pritchett'in ifade ettiği gibi "*Gerçek dünyada büyüme dinamiklerinin istikrarlı bir trend etrafında seyirleri oldukça karmaşıktır. Bu seyir bazen tepeler, dağlar, ovalar ve yaylalar gibi dalgalıdır.*"⁵³ Bu dalgalanmalar içinde sayılabilecek durumlardan biri OGT'dir. OGT temelde ampirikal bir olgu iken, niçin meydana geldiğini açıklayan bazı teoriler üretilebilmektedir.⁵⁴ Büyüme ve kalkınma içinde yer aldığından büyüme yavaşlaması konusunun teorik temeli bazı çalışmalar da büyüme ve kalkınma teorilerine dayanılarak farklı kombinasyonlarla sunulmaktadır. Örneğin; OGT büyümeye alternatif bir yaklaşım getiren Solow'un tasarruf, nüfus artışı ve teknolojiyi içinde barındıran teorisine dayandırılmaktadır. Ayrıca Solow yaklaşımı dışında büyüme durgunluğunun farklı ülkelerde sayılan parametreler dışında başka değişkenlerle ortaya çıktığı düşünülmektedir.⁵⁵ OGT'nin Malthusyen Tuzak, Lewis'in İkili Dual Yapı Modeli, Düşük Düzey Denge Tuzağı, Büyük İtiş ve Kritik Minimum Çaba Teziyle ilişkisinin olup olamayacağını araştıran

⁵³ Lant Pritchett, *Patterns of Economic Growth: Hills, Plateaus, Mountains, and Plains*, (Working Paper No: 1947), World Bank, Washington 1998, 13-17.

⁵⁴ Kee-Cheok Cheong, Pham Minh Duc ve Thang, *From Low Income to Industrialized Vietnam in the Next Decade and Beyond*, Hanoi 2010, 30.

⁵⁵ Shekhar Aiyar, Romain Duval, Damien Puy, Yiqun Wu ve Longmei Zhang, *Growth Slowdowns and the Middle Income Trap*, (Working Paper No:13/17), International Monetary Fund (IMF), Washington 2013, 3-9.

çalışmalarda mevcuttur.⁵⁶ Çalışmada OGT'nin teorik kökenleri tek başına Malthus, Solow ya da Lewis'in fikirleriyle araştırılmayacak, diğer iktisadi büyüme ve kalkınma teorileri de ele alınacaktır.

1.3.1. İktisadi Büyüme Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı

OGT'nin iktisat teorileri içindeki yerini belirlemeye çalıştığımız bu kısımda ilk olarak Dışsal Büyüme Teorileri olarak da adlandırılan Klasik Büyüme Teorisi ele alınmıştır. Daha sonra kronolojik bir sistem içinde Modern Büyüme Teorileri, ardından Neoklasik Model ve son olarak Endojen ya da İçsel Büyüme Teorileri'nde OGT olgusu ile ilişkilendirilebilecek yorumlar üzerinde durulmuştur.

1.3.1.1. Klasik Büyüme Teorisi ve Orta Gelir Tuzağı

İktisatçılar arasında uzun dönemli büyüme sürecini analiz eden ve nedenlerini keşfetmeye çalışan ilk iktisat ekolü Klasik Ekol olarak ifade edilmektedir. Klasik Büyüme Yaklaşımı'nın başlıca teorisyenleri A. Smith, D. Ricardo, ve T. Malthus'dur.

Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı *Milletlerin Zenginliği*, Liberalizmin İncili ve Klasik Ekol'ün temel eseri olarak görülmektedir.⁵⁷

Adam Smith, ekonomik büyüme sürecinde üretim faktörleri paylarındaki değişmeyi incelemiştir. Ekonomi geliştikçe, kâr haddiyle ücret haddi arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Doğal kaynakları zengin ancak sermaye stoku küçük olan bir ekonomi varsayımından hareket etmiştir. O'na göre kaynaklara oranla sermaye stoğu az olduğu için kâr haddi yüksektir. Diğer taraftan yeni yatırım fırsatları, kâr oranlarını daha da artıracak ve bu da sermaye stoğundaki artışı tetikleyecektir. Sermaye stoğundaki artış işgücü talebini artıracak ve böylece ücretler de yükselecektir. Fakat sermaye stoku büyüdükçe kâr haddi düşecektir. Çünkü sermaye Azalan Verimler Kanunu'na tabidir. Sermaye birikimi nüfus artışını takip ettiği sürece ücret haddi yüksek olacaktır. Sonunda nüfus artacak, sermaye stoku çok büyüyecek ve ekonomi nihai zenginliğe erişecektir. Bu noktadan sonra durgunluk başlayacaktır. Sermaye birikimi yavaşlayacak, kâr haddi

⁵⁶ Cai, 51-52.

⁵⁷ Henry W. Spiegel, *The Development of Economic Thought: Great Economists in Perspective*, John Wiley and Sons, New York 1964, 36.

azalacak ve ücretler düşecektir. Bu dönemde ücretler geçimlik seviyede olduğu için nüfus sabittir. Kârlar düştüğü için yatırımlar yoktur. Böylece ekonomi durgunluk sürecine girmektedir.⁵⁸ Fakat Smith'in iktisadi durgunluğunun OGT'den farklı olarak iyimser yapılı olduğu unutulmamalıdır. Smith'in iyimser durgunluk vurgusunun kaynağı kar oranlarındaki azalmayı ülkelerin sermaye birikiminin işbölümüne dayalı olarak emek verimliliği ve teknoloji düzeyini artışa geçireceğinden kaynaklanmaktadır.

Ricardo, doğrudan büyüme konusuyla ilgilenmeyip, uzun dönemde üretim faktörlerinin milli gelirden aldığı payı inceleyerek bir bölüşüm teorisi oluşturmuştur. Ricardo, gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını incelerken üç sınıfa dikkate almıştır. Ricardo'ya göre üretimde sermayedar, toprak sahibi ve emek sahibi olmak üzere üç sınıf bulunmaktadır. Büyüme sürecinden durgunluk sürecine geçiş bu üç sınıfın gelir dağılımından aldıkları payların değişimi ile ilgilidir.⁵⁹ Ricardo modelinde Smith'de olduğu gibi başlangıçta kâr oranları yüksek olduğundan tasarruf ve sermaye birikimi de yüksektir. Dolayısıyla üretim artışı ve beraberinde istihdam hacminde genişleme olacaktır. İstihdamdaki artış kısa dönemde reel ücretleri asgari geçimlik ücret düzeyinin üzerine çıkaracak ve aynı zamanda nüfus ücretle değiştiği için ücret artışı nüfus artışını da uyaracaktır. Nüfus artışı gıda maddeleri talebini artıracak ve üretimi teşvik edecektir. Böylece ekonomik büyüme süreci devam edecektir. Fakat bu büyüme süreci süreklilik arz etmeyecektir. Çünkü tarımsal ürünlerin talebi arttıkça, verimli topraklardan sonra daha az verimli topraklar üretime açılacaktır.⁶⁰ Verimsiz topraklarda Azalan Verimler Kanunu'na göre verim belli miktar yükselecek, fiyat artışları toprak sahiplerine ödenen rantları artacaktır. Ricardo'ya göre uzun dönemde kâr haddi düşecek ve ekonomi eninde sonunda bir durgunluk sürecine girecektir. Kâr haddi azaldığı zaman, birikim ve büyüme duracak, öte yandan nüfus artışı uzun dönemde ücretlerin asgari geçim düzeyine inmesine neden olacaktır. Sanayi sektöründe teknik ilerlemenin hızı yüksek ve yeni teknolojiler sayesinde artan verimler, tarım sektöründe ise emek ve sermayenin azalan verimlere tabi olması, azalarak büyüyen hasılanın toprak sahiplerine ve işçilere oran olarak düşen kısmının artmasıyla sermayedar sınıfın payını zorunlu olarak azaltacaktır. Yatırımları yapacak sınıfın payının azalması, yatırımların durmasına ve ekonominin genel bir durgunluğa girmesine neden olacaktır.

⁵⁸ Kazgan, 100-102.

⁵⁹ Küçükkalay, 209.

⁶⁰ Spiegel, 324.

Hem Smith hem de Ricardo ekonomileri kaçınılmaz durgunluğun beklediği hususunda ortak fikir sahibidir. Fakat Ricardo azalan verimlerin ekonominin tümü için işlediği, ekonomide sermaye birikimi gerçekleşse ve teknolojik gelişmede bir iyileşme olsa dahi, bunun ekonomik büyümeyi bir süreliğine olumlu etkileyip tekrar ekonomik durgunluğu körükleyeceği fikriyle Smith'ten daha kötümser bir görüşe sahiptir.

Klasik iktisatçılardan bir diğeri T. R. Malthus olup, büyüme ve nüfus ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalarla öne çıkmıştır.

Malthus'un teorisine göre, *“İnsanlık iki yasaasının kalıcı olarak kesişmesiyle ortaya çıkan bir tuzaktadır. İlki nüfusun artış oranı ile ilgilidir. Malthus'a göre cinsiyetler arasındaki tutku azalmayacaktır ve doğal doğurganlık koşulları altında, bu durum kadın başına yaklaşık 15 canlı doğumla sonuçlanacaktır. Maksimum doğumdan daha az oranda gerçekleşen ölümle nüfus geometrik artış eğilimi içine girecektir. İnsanlığı tuzağa çeken ikinci öncül ise gıda ve diğer kaynakların üretiminin nüfustaki artışa kıyasla çok daha yavaş büyüyeceğidir. Bir neslin iki katına çıkması şüphesiz olasıdır, kontrole tabi olmadığı takdirde insan nüfusu geometrik olarak artarak (1, 2, 4, 8, 16, 32...) her 25 yılda ikiye katlanır, fakat tarım ekonomisinde gıda üretimi aritmetik olarak artacağından (1, 2, 3, 4, 5, 6...) insan nüfusu daima gıda arzını aşacaktır”*.⁶¹

Tuzaktan kurtulmak için nüfusun, geçimlik, yani varlığını sürdürebilecek düzeyde tutulması gereklidir. Nüfus artışı kontrol edilemediğinde, kişi başına gelir sıkıntılı düzeylere inecek, uzun dönemde büyük bir açlık felaketiyle karşılaşılacaktır. Malthus daha yüksek bir gelir düzeyinin ancak daha fazla çocuk sahibi olmaya neden olacağını ileri sürmektedir. Kişi başına düşen gelir artıkça, nüfus daha hızlı artacak, ölüm oranları düşecek ve azalan marjinal verimlilik sebebiyle kişi başına düşen gelir yeniden geçimlik düzeye inecek; bu da ekonomik büyümenin durması anlamına gelecektir.⁶²

Malthus, ekonomik durgunluğun nedeni olarak nüfusun büyüklüğünü görmektedir. Elbette ki nüfus artışının ekonomiler için birtakım olumsuzluklar, hatta yoksulluk yarattığı kabul edilebilir bir görüştür. Gelişmiş ülkelerin daha az, fakir ülkelerin ise yüksek nüfusa sahip olduğu görülmektedir. OGT penceresinden

⁶¹ Alan MacFarlane, “The Malthusian Trap”, *Draft of Article to be Published in the Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd. Edition, 2005, 1.

⁶² Mark Skousen, *İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası*, (Çev.: Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak), Adres Yayınları, İstanbul 2011, 82-83.

bakıldığında da nüfus ekonomik sistemin bir parçasıdır. Malthus'un görüşü OGT'nin oluşacağı yönünde değerlendirilebilir. Fakat teknoloji ve sermaye birikiminin büyük ölçüde ihmal edildiği bir modelde, aritmetik olarak artan gıda arzı karşısında geometrik olarak çoğalan nüfus ile bir OGT ilişkisi ispatı oldukça zayıf görünmektedir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve nüfus üzerine yapılan çalışmalar artık nüfusun artış hızından ziyade nüfusun yaş yapısındaki değişimlere, bağımlılık oranına ve beşeri sermaye gibi faktörler üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca tarımsal nüfusun kent nüfusuna oranla hızla azalması, kentleşme hızına bağlı olarak doğum oranlarının düşmesi, ortalama yaşam süresinin uzaması ve bebek ölüm oranlarının azalması orta gelirli ülkelerin temel olarak nüfus özellikleri arasındadır.

Özetle Klasik Teori'de sermaye birikiminin ve iktisadi büyümenin kaynağı tasarruftur. Gerek tasarruf, gerekse yatırım, kâr haddinin fonksiyonu olduğundan, kâr haddini düşürecek etkenler, ekonomiyi durgunluğa götüren nedenlerden sayılır.⁶³ Klasik iktisatçılardan Smith, Ricardo ve Malthus'un ortak fikirleri, büyümenin süreklilik arz etmeyeceği ve her büyüme döneminin bir durgunluk dönemiyle sonuçlanacağıdır. Ortak fikirlerine rağmen Smith durağan durumun geçiciliğini benimsemesiyle iyimser, Ricardo ve Malthus ise durağan halin kalıcılığı sebebiyle kötümser iktisatçılar arasındadır.⁶⁴

Sonuç olarak klasik büyüme teorileri Azalan Verimler Kanunu, Malthus'un Nüfus Yasası ve teknolojik gelişme hızını çok düşük görmesi sebebiyle günümüz büyüme realitesini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Fakat buna rağmen bugünün büyüme teorileri ve OGT ile ilişki içinde olan sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik değişmeyi ilk defa gündeme getirmiş olması sebebiyle önemini korumaktadır. Smith'in sermaye akımlarından ziyade teknoloji ve sosyal faktörlerin rolüyle ekonomilerin durgunluk sürecini aşacağı görüşü günümüzde benzer etkiyle OGT riskinin aşılacağına işaret sayılabilir. Fakat Malthus'un Nüfus Kanunu ve Ricardo'nun teknolojidaki iyileşmenin ekonomileri durgunluktan kurtarmaya yetmeyeceği görüşü, ekonomilerin OGT'ye takılacağı olasılığına daha yakın sayılabilir.

---

⁶³ Kazgan, 90.

⁶⁴ Turanlı, 64-65.

1.3.1.2. Modern Büyüme Teorisi ve Orta Gelir Tuzağı

Sir Roy F. Harrod ve Evsey D. Domar'ın birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri model, taşıdığı benzerlik nedeniyle Harrod-Domar modeli olarak ele alınmaktadır. Harrod-Domar uzun dönemde dengeli büyümenin koşullarını, sermaye stokunun ekonomik büyüme ile ilişkisini ve yatırımların ekonominin üretkenliğini nasıl artırdığını incelemişlerdir.⁶⁵

Harrod-Domar modelinde Y; toplam çıktı, K; sermaye, L ise emek olmak üzere $Y=f(K, L)$ üretim fonksiyonunu kullanılmıştır. Modelde sabit teknoloji ve sabit sermaye hasıla $\frac{K}{Y} = v$ oranı varsayımı yapılmakta ve böylece ortalama sermaye/hasıla katsayısı marjinal sermaye/hasıla katsayısına eşit olmaktadır. $\frac{K}{Y} = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$ Bu durum, üretim faktörleri arasında ikame şansını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca sermaye birikimi, toplam gelir ve tasarruf oranına bağlıdır. İşgücü (n) dışsal ve sabit hızla büyürken, aşınmanın olmaması bir diğer varsayımdır. Sermayenin yıpranmadığı varsayımında sermaye stokundaki artış yatırıma (I) eşittir. Yani $\Delta K=I$ 'dir.

Bu modelde ekonomik büyüme, tasarruf oranı ve sermaye hasıla katsayısına bağlıdır. Ayrıca modelde hedeflenen büyüme oranı (G), yıllık nüfus artışına ve marjinal tasarruf eğiliminin sermaye hasıla oranına eşit olmalıdır.⁶⁶

$$G = n = \frac{s}{v} \quad (1.6.)$$

Denklem (1.6) gerçekleştiği durumda ise ekonomide tam istihdamda dengeli büyüme söz konudur. Ama bir sebeple eşitlik bozulursa, Harrod-Domar sisteminde dengenin kararlılığını devam ettirmenin yolu yoktur; bu nedenle kaos ve daha fazla istikrarsızlık kalıcı olur. Dolayısıyla hükümet tarafından düzeltici eylemler olmadığı sürece düzen sonsuza kadar bir daha dengeyi yakalayamaz.⁶⁷

Harrod-Domar modeli, büyümeyi yalnızca sermaye faktörüne dayandırmaktadır. Öncelikli olarak büyümeyi tek bir faktörle açıklamak gerçekçi bir varsayım değildir.

⁶⁵ Brian Snowdon ve Howard R. Vane, *Modern Macroeconomics Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar, Cheltenham, UK-Northampton, MA, USA 2005, 598.

⁶⁶ Snowdon ve Vane, 599-602.

⁶⁷ Erinc Yeldan, *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınevi, Ankara 2010, 104.

Ayrıca modele göre fakir ülkeler gerekli tasarrufları yatırıma dönüştüremedikleri için fakirdirler, aksine zengin ülkeler bunu başardıkları için zengindirler. Ayrıca Harrod-Domar modelinde herhangi bir sebeple dengeden sapma yaşandığı durumda sistemi yeniden dengeye getirecek bir yapısal durum söz konusu olmadığından, denge bıçak sırtında oluşmaktadır. Burada bıçak sırtı kavramı farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin, bir kısım iktisatçı bıçak sırtı kavramıyla ekonominin dengede büyüyebileceği tek bir oranın bulunduğundan söz ederken, diğer iktisatçılar dengenin tekliğinin yarattığı değil, dengenin kararsızlığının yarattığı sorun olarak yorumlarlar.⁶⁸ Konu açısından değerlendirilecek olursa; bıçak sırtındaki denge yatırımların ortaya çıkardığı çıktının taleple karşılanmaması durumunda, yani ekonomideki büyüme hızının gerekli büyüme hızından küçük kalmasıyla sonuçlandığında bozuluyorsa, OGT ortaya çıkabilecektir.

1.3.1.3. Neoklasik Büyüme Teorisi ve Orta Gelir Tuzağı

Neoklasik teorinin en dikkat çekici çalışmaları, Robert Solow tarafından yapılmıştır. Solow 1956 yılında yayınlanan “*A Contribution to the Theory of Economic Growth*” adlı makalesinde, “*Harrod-Domar Modeli'nin en dikkat çekici karakteri uzun dönemdeki meselelere kısa dönemli araçlarla yaklaşmasıdır.*” ifadesine yer vermiştir.⁶⁹ Solow ilgili makalesinde Harrod-Domar Modeli'ne eleştirel bir açıdan yaklaşmaktadır. Solow'un görüşlerindeki en önemli vurgu ekonomik büyümede sermaye ve teknolojiyle ilgilidir.

Solow, Harrod-Domar modelinin aksine, üretim faktörleri arasında ikame olanağı varsayımı ile hareket etmiştir. Faiz oranları ile ücretlerin esnek olduğu ve buna bağlı olarak da sermaye ile emeğin birbiri yerine kolaylıkla ikame edilebileceğini öngörmüştür. Faiz oranları düştüğünde, üretim sürecinde daha fazla sermaye ve ücretler düştüğünde ise üretim sürecinde daha fazla emek kullanılacaktır. Üretim faktörleri arasındaki bu tam ikame olanağı ile ekonomi hiçbir zaman kararlı dengeden uzaklaşmayacaktır.

⁶⁸ Kaynak, 2011, 131.

⁶⁹ Robert Solow, “A Contribution to the Theory of Economic Growth” *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 1956, 65-66.

Teorinin en önemli noktalarından biri teknolojinin dışsal kabul edilmesidir. Solow Modeli'nde teknoloji $Y = AK^\alpha L^{(1-\alpha)}$ şeklinde yer almaktadır. *"Teknoloji, ekonomiye otomatik olarak aniden giren ve ekonominin diğer unsurlarından bağımsız cennetten düşen bir meyve (manna from heaven) gibidir."*⁷⁰ Solow modeline göre uzun dönemde büyümeyi belirleyen şey teknolojik ilerlemelerdir. Neoklasik görüşe göre her ülke birbirinden çok farklı iki büyüme deneyiminden geçmektedir. Geçici bir fiziksel sermaye birikimi ve durağan hal altındaki üretim deneyimidir. Bunlardan ilki, büyümenin ilk aşamalarında ekonomik genişlemenin, sermaye birikiminin emek gücünün büyümesinden daha hızlı büyümesiyle mümkün olacağı fikrine dayanır. İşçi başına büyümeyi arttırmaya dayalı bu büyüme yolu, uzun dönemde sürdürülebilir değildir. Bunun nedeni sermaye birikiminin getirisinin azalması ve sonuçta kâr oranının kabul edilebilir minimum eşiğin altına düşmesidir. Uzun zamandır bilinen bu üretim süreci bir faktörün birikiminde hasılaya yapılan ilavelerin hep bir öncekinden az olması düşüncesine dayanır. Bir noktada elde edilen kazancın sıfıra inmesi yüzünden sermaye birikimi hızını kaybetmektedir. Net sermayenin daha fazla genişlemesini sağlayan şey kalmadığından, durağan hal iyice görünür hale gelir ve ekonominin yapacağı tek şey kendisini yeniden ve yeniden üretmek olur, tüm makro dengeler görece bir ağırlıkta kalır. Durağanlık yukarıda ifade edildiği gibi dışsal olarak nitelendirilecek teknoloji ile giderilebilir.⁷¹

Burada OGT'nin kuramsal kökenleri aslında ana akım iktisadının standart büyüme modelinin doğal bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye birikimine dayalı bir üretim modeli, nihayetinde sıfır büyüme ile dengelenmektedir. Bu denge ise OGT şeklinde betimlenebilir.⁷² Sermayenin marjinal verimliliğini sürekli olarak yükseltebilecek şey teknolojik gelişme ve onu sağlayacak olan da beşeri sermayedir. Orta gelirli ülkelerdeki açmaz, beşeri sermayenin geriliği ve geliştirilememesidir. Diğer taraftan orta gelirli ülkelerde mevcut sermayenin verimsiz alanlara (rant alanları) yönetilmesi başka bir soruna sebep olmaktadır.

Neoklasik görüş ile ilgili önemli hususlardan diğeri yakalama kavramıdır ve OGT ile yakından ilgilidir. Neoklasik anlayışta zengin ve fakir ülkeler arasında, sermayenin

⁷⁰ Charles Jones, *Introduction To Economic Growth*, (2nd Edition), W. W. Norton&Company, New York 1998, 37.

⁷¹ Yeldan, 112-132.

⁷² Yeldan, Taşçı, Voyvoda ve Özsan, 33.

azalan getirisi nedeniyle zaman içinde kişi başına düşen gelirlerde yakınsama oluşacaktır. Fakir ülkelerde sermaye/işgücü oranı daha düşük ve sermayenin marjinal verimliliği daha büyüktür. Bu ülkeler, işgücündeki büyüme ve teknolojik gelişmeyle sermaye birikimlerini artırarak, sermaye işgücü oranlarını zengin ülkelerin sermaye işgücü oranlarına yakınlaştırır. Fakir ülkeler daha yüksek bir büyüme hızıyla zengin ülkelerle aralarındaki farkı kapatırlar.⁷³ Neoklasik düşünce ve diğer yakınsama görüşlerinin ülkelerin yaklaşması anlayışının geçerliliği yatay kesit çalışmalarla test edilmiştir.* Araştırmalarda Beta ve Sigma yakınsamaları kullanılmıştır. Beta yakınsaması koşulsuz (mutlak) ve koşullu yakınsama olarak iki ayrı kategoride incelenmektedir. Koşulsuz yakınsama, ekonomilerin homojen olması sebebiyle aynı durağan duruma geldikleri başlangıçta görece olarak geride olan ülkelerin başlangıçta ileri olan ülkelere ortalama olarak daha hızlı büyümesini öngörür. Yani önde giden ülkeyle aradaki açığın kapanacağı ve yakalamanın oluşacağı esastır. Yakınsama başlangıçtaki gelir seviyesi ile büyüme oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu ve bu nedenle yoksul ülkelerin daha hızlı büyüyeceğini öne sürer. Koşullu beta yakınsaması ekonomilerin heterojen olması nedeniyle farklı durağan duruma geldiklerini bazı yapısal karakteristiklerin benzer olması ile negatif ilişkinin gerçekleşeceğine dayanır. Sigma yakınsaması ise standart sapmanın zaman içinde azalma eğilimi göstermesini yakınsama olarak görmektedir. Bu hali ile sigma yakınsaması örneklemin bütünü ele almakta, örneklem içerisinde farklı davranış biçimi sergileyen ülkeleri ortaya koyamamaktadır. Sigma yakınsaması kişi başına gelirin standart sapmasının zamanla sürekli bir şekilde azaldığını varsaymaktadır.*

OGT ise hızlı büyüme oranlarıyla mutlak yakınsama ve böylece gelir yaklaşması yaşayan ülkelerin yapısal dönüşüme ayak uyduramadıklarında kırılma şeklinde maruz kaldıkları bir engeldir. Orta gelirli ülkelerde için kişi başına düşen gelirin 3.000

⁷³ R. Gregory Mankiw, "The Growth of Nations", *Brookings Papers on Economic Activity*, (1), 1995, 284.

* Bknz. William J. Baumol, "Productivity Growth, Convergence and Welfare: What the Long-Run Data Show?", *American Economic Review*, 76(5), 1986; Robert J. Barro, "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 1991; Robert J. Barro ve Xavier Sala-i-Martin, "Convergence Across States and Regions", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1991; N. Gregory Mankiw, David Romer ve David N. Weil, "A Contribution to The Empirics of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 107, 1992; Oded Galor, "Convergence? Inference from Theoretical Models", *Economic Journal*, 106(437), 1996.

* Ayrıntılı bilgi için bknz. Robert J. Barro ve Xavier Sala-i-Martin, "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100(2), 1992, 223-251.

dolardan 10.000 dolara yükselmesi yüksek gelirli ülkelere yakınsama sağlayabilir. Fakat yakınsama hızının OGT'ye düşmeyen ülkelerin gerisinde kaldığı durumlarda mevcut yakınsama tuzağa yakalanmamak için yeterli değildir. Gelir yakınsamasına refah yakınsamanın eşlik ettiği durumlarda ancak OGT aşılabılır.

1.3.1.4. İçsel Büyüme Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı

Solow'dan bu yana yapılan incelemelerle birlikte, sadece fiziksel sermaye birikimine dayalı bir büyüme modelinin sürdürülebilir nitelikte olmadığı artık bilinen bir gerçektir. Sermaye birikiminin önündeki en önemli engel azalan getiri oranlarıdır. AR-GE ve diğer sosyal altyapı harcamaları ile milli gelirin büyümesi arasında doğrudan ve kuvvetli ilişkiler bulunmaktadır. Örneğin; eğitim yatırımları işgücünün verimliliğini doğrudan yükseltmekte ve sürdürülebilir bir büyüme için önemli dışsallıklar sağlamaktadır. Buna ek olarak, özel ve kamu sektörleri tarafından yürütülen AR-GE faaliyetleri, bilgi donanımını yükselterek sermaye birikimine yol açmaktadır.⁷⁴ Ayrıca uygulamalı araştırmalar ülkeler arasında yakınsamanın düşük düzeyde kaldığını ve ülkeler arasında kişi başına düşen gelir farklılıklarının arttığını ispatlamıştır. Baumol çalışmasında, sanayileşmiş, sanayileşmemiş, merkezi planlı ve az gelişmiş ekonomilerde verimlilik seviyelerinde yakınsamanın olduğunu; buna karşılık genel bir yakınsama eğiliminin olmadığını, yakınlaşmanın ancak sanayileşmiş ülkelerde olduğunu tespit etmiştir.⁷⁵ Baumol'a göre ülkeler arasındaki gelir farkının kapanması, gelişmekte olan ülkeler için bir takım şartlara bağlıdır ve bu koşullu yakınsama anlamına gelmektedir. İşte Neoklasik Model bu tip çalışmalarla sarsıntıya uğramış ve İçsel Büyüme Teorileri önem kazanmaya başlamıştır. İçsel Büyüme Modeli, ekonomik büyümeyi piyasa içinde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin içsel olarak belirlediğini varsaymaktadır. İçsel büyüme modelinde büyümenin belirleyicisi olarak tanımlanan faktörler başlıca üç temel gruba ayrılarak incelenmektedir.⁷⁶ Bunlar; nüfus artışı ve beşeri sermaye birikiminin belirleyici olduğunu varsayan, teknolojik gelişmeyi piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimcilikle ilişkilendiren ve kamunun rolünü temel alan çalışmalardan oluşmaktadır.

⁷⁴ Yeldan vd., 31-33.

⁷⁵ Baumol, 1986, 1072.

⁷⁶ Ehrlich, 3-4.

İçsel büyüme teorilerinde beşeri sermayeyi esas alan çalışmaların öncüsü niteliğinde olan Lucas, “*On the Mechanics of Economic Development*” adlı makalesinde ülkeler arasındaki gelir seviyesi ve büyüme farklılıklarında beşeri sermayenin merkezi bir rol oynadığını öne sürmüştür. Lucas’a göre beşeri sermaye yarattığı dışsallıklar sonucu elde edilen kazanımlar gelecek nesillere aktarılmakta, yani yeni bilgi üretimi önceki nesillerin sağladığı beşeri sermaye birikiminin doğrusal bir fonksiyonu görünümündedir. Diğer bir deyişle beşeri sermaye, sermaye ve işgücü gibi azalan verimlere konu olmamaktadır. Bu da gelir ve büyüme artışlarının sürekli artması anlamına gelmektedir. Beşeri sermayesi güçlü olan ülkeler zayıf olan ülkelere daha iyi bir büyüme sergilemektedirler.⁷⁷

Lucas modelinin varsayımları şöyle sıralanabilir:⁷⁸

- Ekonomi kapalıdır.
- Tam rekabet piyasası koşulları geçerlidir.
- İktisadi karar birimleri rasyonel beklentilere sahiptir.
- Teknoloji, ölçüğe göre sabit getirilidir.
- t anında üretimdeki işgücü (ya da eşdeğer olarak çalışma saati) sayısı $N(t)$ ’dir. $N(t)$ ’nin büyüme oranı λ dışsaldır. Kişi başına reel tüketim, $[c(t), t \geq 0]$, akım değişkendir ve tek sektörlü olan bu modelde ilgili mal cinsinden tanımlanmaktadır.

Kişi başına tüketime dayalı fayda fonksiyonunu şu şekilde tanımlanabilir:

$$\int_0^{\infty} e^{-pt} \frac{1}{1-\sigma} [c(t)^{1-\sigma} - 1] N(t) dt \quad (1.7.)$$

Model de p , gelecekteki tüketimi bugünkü değere indirgeyen bir oran, σ ise riskten kaçınma katsayısıdır. Her iki değişkende pozitif birer rasyonel sayıdır. Tek sektörlü modeldeki üretim, tüketime ve sermaye birikimine ayrılmaktadır: $N(t)c(t) + k(t)$ olarak ifade edilmektedir. Dengeli bir ekonominin arz ve talebi olarak yazılırsa; $N(t)c(t) + K(t) = A(t)K(t)^{\beta} N(t)^{1-\beta}$ şeklinde olur.

⁷⁷ R. E. Lucas, “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, 22, 1988, 17-27.

⁷⁸ Lucas, 1.

Lucas'a göre, bir ekonomide ortalama yetenek (h) düzeyinde N kadar işçi varsa ve her bir işçi (u) kadar zamanını cari üretim için harcarsa, ülkedeki etkin emek arzı; $N^e = uhn$ olmak üzere ve yeni üretim fonksiyonu $Y = f(K, uhN)$ olacaktır. Çıktı ile işçilerin yetenek düzeyi, çalışılan zaman, işgücü arzı ve sermaye arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Lucas modelinde gelişmekte olan ülkelere fiziki sermayenin gelmemesinin nedeni onu destekleyen beşeri sermaye eksikliğidir. Lucas teknoloji düzeyi ile bilgi birikimini yani beşeri sermayeyi aynı düzeyde kullanmıştır. Nitekim eğitim harcamalarına daha fazla önem veren ülkelerde AR-GE hızının daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak bu ülkeler OGT'ye takılmayan ülkelerdir.

Teknolojik gelişmeyi baz alan çalışmalar, Neoklasik görüşten farklı olarak teknolojiyi içsel olarak değerlendirilmektedir ve bu kategoride Paul Romer'in 1986 yılındaki çalışması başlangıç sayılmaktadır. Romer modelinde büyümenin kaynağını AR-GE harcamalarının ürünü olan teknolojik gelişme olarak nitelmiştir. Uzun dönemli sürekli büyüme oranının elde edilmesi için ekonomi tarafından AR-GE sektörüne aktarılan bilim adamı, araştırmacı, teknik elamanlar gibi nitelikli işgücünün miktarı çok önemlidir. Bir ekonomide beşeri sermayeyi oluşturan girdiler ne kadar çoksa ve ekonomi bu kaynakları ne ölçüde AR-GE sektörüne tahsis ederek yeni bilgi ve teknolojilerin geliştirilmesini gerçekleştiriyorsa, ekonomide büyüme o ölçüde yüksek teknik bilgi, pozitif dışsallık ve artan marjinal verimlilik özelliklerine sahip olduğundan yayılacak ekonominin tümüne tesir edecektir; bilgi stokunu artıran ülkeler, yeni ürünler geliştirerek ekonomik büyümeyi devam ettirebilecektir.⁷⁹ Fakir ülkelerin orta gelir aşamasına geldiğine düşük emeğe dayalı sektörlerle (örneğin; tekstil sektörü) orta gelire ulaşmasının ardından yüksek gelirli ülke kategorisine ulaşması için katma değeri yüksek olan ürünleri üretmesi gerekmektedir. Romer modelinin kaynağı olan teknoloji burada devreye girmektedir. Üst gelir basamağına çıkmakta zorlanan ülkeler ileri teknoloji üretimi yapamayan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak kamunun rolü içsel büyüme teorilerinde verimli alanlara yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi artırabileceği şeklinde yer almaktadır. Kamu harcamaları konusunda Robert Barro önemli çalışmalara sahiplik etmiştir. Barro'ya

⁷⁹ Paul M. Romer, "Endogenous Technological Change", *The Journal Of Political Economy*, 1990, 98(5), 71-74.

göre, hükümetin verimli alanlarda harcamada bulunması büyümeyi olumlu, kamunun ekonomideki ağırlığının görece olarak fazla artması ise teknik olarak etkinliği azaltarak büyüme oranını olumsuz etkilemektedir. Çünkü kamu harcamalarındaki bir artış, zorunlu olarak vergilerde de bir artışa neden olacaktır, işte büyüme üzerinde azaltıcı etki bundan kaynaklanmaktadır.⁸⁰ Modelde, kamu sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetler birer üretim faktörü olarak kabul edilmiş olup, üretim fonksiyonunda emek çıkarılarak yerine kamusal hizmet faktör olarak eklenmiştir. Ayrıca hükümetin geliri sadece vergi, harcamaları ise kamu malı arz etmek olarak açıklanmaktadır.⁸¹ Orta gelirli ülkelerde kamunun düzenleyici rolü yeniden gözden geçirilmelidir. Kamunun dışlandığı sıfır devlet fikri ile OGT'nin aşılması mümkün görülmemektedir. Burada önemli olan kamu harcamalarının nereye kanallene edildiğidir. Kamunun tüm faaliyetleri özel sektöre bırakması yerine eğitim, üretim ve teknoloji alanlarında özellikle üniversite ve sanayi işbirliğiyle varlık göstermesi gerekmektedir.

Neoklasik Büyüme Teorisi'nin aksine, İçsel Büyüme Teorisi, teknolojik gelişmenin ekonomik sistemin içinde oluştuğunu, dolayısıyla ekonomik kararlardan etkilendiğini belirtirken, Neoklasik Büyüme Teorisi'nin yakınsama tezini kabul etmemektedir. İçsel Büyüme Teorileri, gelişmekte olan ülkelerin yeterli ekonomik performans gösterememesi durumunda, gelişmiş ülkelerle arasındaki gelir farkının zaman içerisinde artabileceğini savunmaktadır. Ayrıca optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için ekonomide devlet müdahalelerinin olabileceği görüşündedir.⁸² Bu görüşler açısından içsel büyüme teorilerinin büyüme yavaşlaması ve büyüme yorgunluğu, yani OGT'nin varlığına yakın mesafede olduğu savunulabilir. Yani içsel büyüme teorilerine göre beşeri sermaye ve teknolojik gelişmeyi ekonomilerine adapte edemeyen ve faydalı kamu yatırımlarında bulunmayan ülkeler OGT'ye takılacak ülkelerdir.

1.3.2. Kalkınma İktisadi ve Orta Gelir Tuzağı

İktisadi kalkınma teorileri genellikle az gelişmişlik ile ilgili bir olgu olup, özellikle gelişmiş ülkelerin büyüme stratejilerinin geriden gelen ülkelere uyumsuzluğu nedeniyle

⁸⁰ Barro, 407.

⁸¹ Murat Ali Yülek, "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", *Hazine Dergisi*, 6, 1997, 10.

⁸² Yülek, 2.

ortaya çıkmıştır. OGT ise daha çok az gelişmiş ülkelerin değil, kalkınmada belli noktaya ulaşmış ekonomilerin maruz kaldığı bir durumdur. Fakat OGT'nin sosyal huzursuzluklar, adil olmayan gelir dağılımı, demokratik kaos, insan hakları ihlalleri gibi kalkınma alanına giren bazı sebepleri vardır. Ayrıca bir ülke içinde tek bir ekonomik yapının olmadığı durumlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Hatta çalışmalar⁸³, bir ülke içinde belli bir bölge gelişmiş ülke özellikleri taşıırken, diğer bölgelerde OGT, hatta yoksulluk riski oluşabileceğini göstermektedir. Bu sebeple Dengeli Kalkınma, Dengesiz Kalkınma ve Diğer İktisadi Kalkınma Teorileri ile OGT ilişkisi bu kısımda gözden geçirilecektir.

1.3.2.1. Dengeli Kalkınma Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı

Dengeli kalkınma bir denge halini temel almaktadır. Yiyecek ile giyecek, tarımsal hammaddelerle endüstri mamulleri, sermaye malları ile tüketim malları, kamu yatırımları ile diğer yatırımlar, ihracat ile iç talep için üretim arasında kurulan bir denge durumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla dengeli kalkınma teorileri tamamlayıcılık bağına dayanmaktadır. O halde, kesimlerin dengeli büyümesi ve birbirlerini tamamlamaları gerekmektedir. Söz konusu tamamlayıcılık sadece sanayinin alt sektörleri arasında değil, tarım ile sanayi arasında da kurulmalı ve dolayısıyla dengeli kalkınma sadece sanayi ile sınırlanmamalı, tarım ve aynı zamanda ülkenin değişik bölgeleri arasında da oluşturulma düşüncesine dayanmaktadır. Dengeli kalkınma teorisyenleri arasında Paul N. Rosenstein-Rodan, H. Leibenstein, R. Nurkse ve H. Chenery sayılabilir.⁸⁴

Rosentein-Rodan, kalkınmanın başlarında herhangi bir sanayi sektöründe, firmaların yaptıkları yatırımların, ekonomideki diğer sektörlerin kârlılığını arttırabileceğini söyler; yani pek çok sektörün birlikte hareket etmesinden (yatırım yapmasından) doğacak bir kârlılıktan bahseder.⁸⁵

Rodan, sanayileşme sürecinin başlatılabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için başlangıçta bir *Büyük İtişin* gerekliliğini zorunlu görmektedir. Rodan'a göre

⁸³ Yeldan vd., 157.

⁸⁴ Cengiz Yavilioğlu, "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 2002, 53-61.

⁸⁵ Gönel, 52.

kalkınma için gerekli ortam ancak minimum bir hız ve miktarda gerçekleştirilecek yatırımlar aracılığıyla ortaya çıkabilecektir. Kalkınma yavaş yavaş değil büyük bir itişle başlamalıdır. Rodan'a göre bir ülkenin kalkınabilmesi için emek fazlasının olduğu geri kalmış bölgeden, sermaye fazlasının olduğu gelişmiş bölgeye emek göçü ya da sermayenin geri kalmış bölgeye hareketi gerekmektedir.⁸⁶ Tek başına sosyal sabit sermaye oluşumunun yetersizliği üzerinde duran Rodan yatırımların tamamlayıcı yönü ile adeta bir eşik değerin aşılabileceğini vurgulamaktadır. İşte ancak büyük bir itişle ekonominin bu eşik değeri aşacağına inanmaktadır.⁸⁷

Diğer taraftan dengeli kalkınmayı H. Leibenstein "Kritik Minimum Çaba Tezi" ile savunmaktadır. Bu tez, kişi başına düşen gelir, nüfus artışı ve yatırım üzerine kuruludur. Leibenstein'e göre az gelişmiş bir ekonomi kararsız bir denge sistemi içindedir. Bu denge durumundan çıkıp devamlı bir kalkınmaya geçmek için belirli (kritik nokta) kişi başına gelir düzeyinin geçilmesi gereklidir. Düşük gelir düzeylerinde kişi başına gelir artışları, nüfusun artmasına neden olur ve ortalama yaşam düzeyini düşürür. Leibenstein sürekli büyümeyi sağlamak için gelişmeyi harekete geçiren güçlerin belli bir asgari düzeyde olması ve gelir artış hızının nüfus artış hızından fazla olması gerekliliğini temel alan iki noktadan hareket eder. Asgari kritik hamlenin bağlı olduğu faktörler şunlardır:⁸⁸

- İçsel ekşi ekonomiler,
- Dışsal ekonomiler,
- Gelir artırıcı ve azaltıcı güçler.

Esasında Kritik Minimum Çaba Tezi, kişi başına gelirin sonradan da gelir yükseltici güçlerin gelirin düşürücü güçlerden daha etkin olmasını sağlayacak şekilde yükseltilebilmesi için gerekli olan yatırım ihtiyacının elde edilmesinde öngörülen çabayı ifade etmektedir. Ancak, kişi başına düşen geliri bir defa da böyle bir çabayla ani yükseltmek kolay bir iş değildir. Rodan ve Leibenstein göre bu eşik değer OGT'dir. Daha açık bir ifadeyle büyük itişin ya da kritik minimum çabanın gerçekleşmediği

⁸⁶ Paul N. Rosenstein-Rodan, "Problems of Industrialization in Eastern and South-Eastern Europe", *Economic Journal*, 53(210/211), 1973, 203.

⁸⁷ Gönel, 53.

⁸⁸ Harvey Leibenstein, *Economic Backwardness and Economic Growth*, Wiley Science Editions, 1963. Aktaran: Akın İlkin, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, Elo Matbaacılık, 1976, 93.

durumdur.⁸⁹ Örneğin, büyük itiş bilim ve teknikte, sermaye stokunda, sosyal ve beşeri sermayede yapılan ilerlemelerdir.

Ülkelerin kalkınmaları için dengeli kalkınma modelini benimseyen diğer bir teorisyen Nurkse'dir. Nurkse dengeli kalkınmayı pazar büyüklüğüne bağlar ve model kısır döngüye dayandığından "bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur" görüşünden hareket eder. Nurkse, birkaç sanayi dalında başlayacak yatırımları cephedeki hücumla benzetmektedir. Böylelikle birbirini tamamlayan ve destekleyen üretim faaliyetlerinin pazarı genişleteceği ve canlandıracağı görüşünü savunur.⁹⁰ Nurkse'ye göre kısır döngü kişi başına düşük reel gelir ile başlar. Düşük gelir, kişi başına düşük tasarruf demektir; düşük tasarruf sermaye miktarını ve düşük verimliliği yaratmaktadır. Düşük verimlilikle işçi başına ödenen ücret düşük kalacak ve bu yeniden düşük gelirle sonuçlanacaktır. Diğer taraftan gelirin düşük olması talebi azaltacak, böylece pazar daralmasıyla yatırım isteğini azaltarak verimliliğin ve gelirin düşük düzeyinde kalmasına sebep olacak, az gelişmiş ülkeleri içinden çıkılmaz bir kısır döngü çemberi içine çekecektir.⁹¹ Nurkse'nin görüşlerinde yer alan düşük tasarruf oranı vurgusu, OGT'ye düşmede sayılan önemli faktörler arasında sayılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde düşük tasarruflar, yoksulluğun kısır döngüsünde temel faktör iken orta gelirli ülkelerde ise OGT sebebidir.

Chenery ise dengeli kalkınma fikrinde neoklasik iktisadı eleştirip, görüşün hakim ilkelerini reddetmektedir. Az gelişmiş ekonomilerin gelişmeleri konusunda dinamik etkenleri analize dahil etmektedir. Chenery az gelişmiş ekonomilerde optimal kaynak dağılımı ve piyasa mekanizması arasındaki bağın zayıflığına vurgu yapar. Piyasadaki fiyatlar sosyal maliyetleri yansıtmaz. Üretim faktörlerinin piyasa fiyatları, sosyal maliyetleri aksettirmedikçe göre, fiyatları veri olarak alıp kâr maksimizasyonunu gerçekleştiren girişimcinin sağladığı özel kâr ile sosyal kârlılık arasında farklar ortaya çıkar; bu farklar ne kadar büyükse, gelişmiş ekonomilerde piyasa mekanizması yoluyla ortaya çıkan kaynak dağılımı, optimal kaynak dağılımından o kadar uzaklaşmış olur. Bu bakımdan planlama yoluyla piyasa mekanizmasına müdahale gerekir. Az gelişmiş ülkelerde kaynakların optimal dağılımını gerçekleştirmek için, yapılan yatırımlardaki

---

⁸⁹ Cai, 51.

⁹⁰ Han ve Kaya, 209.

⁹¹ Kazgan, 263.

sosyal marjinal verimliliğin eşitlenmesi gerekmektedir. Böylece az gelişmiş ekonominin kıt kaynakları ile en yüksek hasıla elde edilmiş olmaktadır.⁹²

Özetle dengeli kalkınma görüşündeki iktisatçılara göre az gelişmiş ülkelerdeki düşük tasarruf oranı nedeniyle ülke durağan durgunluk dengesinde bulunabilir. (OGT olduğu düşünülebilir.) Örneğin; OGT'ye düşmeyen ABD, Kanada, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerde ortalama tasarruf oranı %20'nin üzerinde seyrederek OGT'ye düşen ülkelerde %10 ve biraz üzerinde gerçekleşmektedir. Türkiye'de ise yurtiçi tasarruf oranı %13 civarındadır. Düşük yurtiçi tasarruf oranları yatırımların finansmanını dış kaynaklara bağımlı hale getirmektedir.

Ekonomiyi kurtarmak ve yatırımların optimal dağılımı için büyük hacimde yatırım yapmak gerekmektedir. Küçük hacimde ve ayrı zaman dilimlerinde yapılacak yatırımların doğuracağı gelir artışı, tek bir kerede yapılacak aynı tutardaki yatırımın doğuracağı gelir artışından daha küçüktür.⁹³

1.3.2.2. Dengesiz Kalkınma Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı

Dengesiz kalkınma teorileri dengeli kalkınmanın gerçeğe uymadığı gerekçesiyle ortaya çıkmıştır. Dengesiz kalkınma modellerinde bazı koşullarda, dengesizliğin iktisadi büyümeyi ve kalkınmayı hızlandırabildiği görüşüne yer verilmektedir. Ayrıca bazen iktisadi büyüme ve kalkınma için dengenin feda edilebileceği savunulmaktadır.⁹⁴ Ekonomide esasen mevcut olan ya da bilinçli olarak yatırılacak dengesizliklerle sıçrama ve dalgalanmalar, dinamik bir kalkınma ortamı hazırlamaktadır.⁹⁵ Dengesiz kalkınmayı savunanlar arasında G. Myrdal, A. O. Hirschman, F. Perroux ve P. Streeten ve yer almaktadır.

Myrdal bir ülkede ekonomik gelişmenin tüm bölgelerde aynı anda ortaya çıkmadığı fikrindedir. Felipe, Myrdal'in ekonomik gelişmenin bölgeler arasında farklı olduğu fikir ile OGT arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir:

“Piyasa ekonomisinin bir ülkenin çeşitli bölgelerinin gelişimine etkisi, bölgelerarası eşitsizlikleri arttırır. Tarihsel ve doğal nedenlerle, ülkenin bir

⁹² Erol Manisalı, *Gelişme Ekonomisi*, Elektronik Ofset, İstanbul 1975, 69.

⁹³ Kazgan, 272.

⁹⁴ Yalçın Acar, *Büyüme Teorileri*, Vıpaş A.Ş. Yayınları, Bursa 1998, 61-62.

⁹⁵ Han ve Kaya, 211.

*bölgesindeki üretim fonksiyonu daha elverişli ise, bölge sanayi malları gibi gelir esnekliği daha yüksek mallar üretebilir. Gelir artışlarından daha düşük gelir elastikiyeti olan tarımsal mallar yetiştiren bölgelere oranla daha fazla yararlanır; ülke içinde değişim oranları bu bölgenin lehine döner. Bu bölgeler sermaye ve emeği kendine çeker. Ülkenin diğer bölgesi ise, sermaye ve genç işgücünü kaybeder. Böylece fakir bölgenin fakir kalması olgusu ile karşılaşılır. Gelişen bölgenin bu fakir bölge üzerinde bazı olumlu yayılma etkileri olabilir. Fakat tarihsel olarak bölgeler arasında ilişkilerin zayıf kaldığı gözlemlenmiştir. Olası zayıflığın OGT benzeri bir yapıya yol açacağı ifade edilebilir”.*⁹⁶

Benzer bir şekilde Hirschman, kalkınma sürecinde bazı bölgelerin diğerlerine oranla daha ileride olabileceğini ve bu dengesizliğin kalkınmayı kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Hirschman'ın görüşleri kesimler arası ilişkilere dayanmaktadır. Fakat Hirschman'a göre az gelişmiş ülkelerde piyasa darlığı ve mali yetersizlikler, aynı anda pek çok sektöre yatırım yapılmasına imkân vermemektedir. Bu nedenle bazı kilit sektörler seçilmelidir. Çünkü belli bir sektörü geliştirmeye dönük yatırımlar dışsal ekonomiler yaratarak yeni yatırımları uyaracak ve uyarılmış olan yatırımlar da dışsal ekonomiler yaratacağından stratejik bir yatırım politikası hızlı bir kalkınmayı harekete geçirebilecektir. Ancak, bu noktada kalkınmayı gerçekleştirmek için hangi kesimlerde yatırımlara öncelik verilmesi gerektiği öne çıkmaktadır. Bu anlamda ekonominin özellikleri de dikkate alınarak ileri ve geriye bağlılık değerleri yüksek olan kesimler içinden seçim yapılmalıdır.⁹⁷

Perroux ise iktisadi kalkınmanın ülkenin her yerinde aynı zamanda gerçekleşmeyeceğini, bazı bölgelerin öncelik kazanacağını; bir başka deyişle belirli kalkınma kutuplarının oluşacağını ileri sürmektedir.⁹⁸ Ekonomilerin genellikle eşitsizliklerin, dengesizliklerin ve hiyerarşinin içinde bulduklarını, bu niteliklerin ortadan kaldırılmaya çalışılması yerine onlardan faydalanma yoluna gidilmesinin çok daha yararlı olacağını belirtmiştir.⁹⁹ Gerçekte her ülkede sanayileşme döneminde sanayi ünitelerinin belirli noktalarda toplanması bir rastlantı değil, ekonomik koşulların bir gereğidir. En önemli nedeni sermayenin etkin kullanılmasıdır. Kutuplaşma belli sayıda

⁹⁶ Felipe vd., 7-8.

⁹⁷ Acar, 62.

⁹⁸ İlkin, 105-106.

⁹⁹ Acar, 61.

iktisadi ünitelerin faaliyetleri nedeniyle fonksiyonel bir bütünleşme sonucunda ortaya çıkan dengesiz bir kalkınma sürecidir. Kalkınma kutuplarını oluşturan ögeler diğer iktisadi üniteleri etkilediği için o bölgede bir gelişme meydana gelir. Kalkınma kutbu yayılma etkileri yaratan, hammadde, ara malları, tüketim malları vb. üzerinde gerek arz ve gerek talep bakımından arttırıcı etkisi olan itici bir güçtür. Kalkınma kutbunun doğması, ekonomik ve sosyal yapıyı bulunduğu durgun dengeden uzaklaştırır. Bu gelişim içinde, bölgede üretim artışlarının yanında gelirlerde yükselme olur, teknik yenilikler ve yeni yatırımlar ortaya çıkar. Çevredeki geleneksel yöreler ile kutup arasındaki işgücü ve mal akımı, iki bölge arasındaki ekonomik ve sosyal farklılığı zamanla ortadan kaldırabilir. Ancak bu etki, yavaş ve bölgeseldir.¹⁰⁰

Bir diğer dengesiz kalkınma savunucusu Paul Streeten'a göre dengesizlik büyümenin hem şartı ve hem teşvik edici faktörüdür. Streeten'e göre dengesizlik büyümeyi canlandırır ve hızlandırır; sonra yeni dengesizliklere ve tekrar canlandırmalara sebep olabilir.¹⁰¹ Denge statükoyu devam ettiren bir durumdur. Oysa gelişme statükonun değiştirilmesidir. Bu ise dengesiz bir süreç içinde gerçekleştirilebilir. Streeten, dengesiz gelişme görüşünü bölünmezlikler, ölçek getirileri gibi nicel ve ekonomideki yatırım öncüleri, piyasanın dinamik yapısı ve yeni buluşlar için ortamın uygunluğu gibi nitel faktörlere dayandırmaktadır. Teoride piyasa ekonomisi esas unsur olup kamu kesimi üretici olarak ağırlığa sahip değildir.¹⁰²

Streeten, yeniliklerin veya tamamlayıcı özellik taşıyan endüstrilerin kalkınmayı hızlandıracağını göstermekle birlikte, Streeten'in fikirlerinde farklı alternatif yatırım alanlarının olduğu bir ekonomide hangi sektörlere öncelik verilmesi gerektiği açık değildir. Streeten, böyle bir durumda birkaç kriter belirlemiş ve alternatiflerden birisinin seçilmesi halinde kendini besleyen bir kalkınma sürecine girilebileceğini iddia etmiştir.

Perroux ve Streeten ortak görüşleri ülke içinde mevcut dengesizliklerin ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı yönündedir. Fakat bu hızlandırma etkisinin ön koşulu seçilecek cazibe merkezlerinin ve sektörlerinin neler olacağıdır. Yayılma etkilerinin gözlemlenmediği bölgelerin ve güçlü ileri geri bağlantıları olmayan sektörlerin seçilmesi OGT'yi şiddetlendirici etki yapabilir.

¹⁰⁰ İlkin, 106-107.

¹⁰¹Metin Berk, Fikret Görün ve Selim İlkin, *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, 194.

¹⁰² Manisalı, 79-80.

Özetle, dengesiz kalkınma teorilerinin en önemli vurgusu ülke içinde her bölgenin aynı düzeyde kalkınma performansı gösterememesidir. Örneğin; Türkiye’de Marmara Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi arasında daima gelişmişlik farkı mevcut olmuştur. Yine Türkiye’ye benzer şekilde Meksika’da McKinsey Raporu’na göre bölgesel olarak zıt yönlerde hareket söz konusudur. Bu hareket modern Meksika ve geleneksel Meksika ayırımına sebep olmaktadır. Raporu göre; ekonominin ikili yapı sergilemesinin en önemli sebebi kronik verimlilik sorunlarıdır.¹⁰³ Türkiye ve Meksika örneklerinden görüldüğü gibi OGT riski olan ülkelerde belli bölgeler OGT riski ile karşı karşıya kalırken, diğer bölgeler yüksek gelir kategorisinde olabilir. Yani bölgesel dengesizlikler büyüme yavaşlaması sorunu yaşayan ülkeler için ortak bir özellik olarak sayılabilir. İşte dengesiz kalkınma teorilerine göre bu durumunun önüne geçecek olan belli merkezlerdeki kalkınma hamlesinin yayılma yaratarak tüm ülkeyi kaplayacağı yönündedir. Fakat cazibe merkezleri yaratarak kalkınmanın, OGT riskini ortadan kaldırdığına dair kesin deliller söz konusu değildir.

1.3.2.3. Diğer Kalkınma Teorileri ve Orta Gelir Tuzağı

Kalkınma teorileri içerisinde “Aşamalar Modeli” önemli bir yere sahiptir. Tarihsel gelişme safhalarının büyümede durgunluk sorunsalı W.W. Rostow’un “*The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*” adlı eserinden yola çıkılarak ifade edilebilir. Rostow’a göre; bütün ülkeler belli bir gelişme sürecinden geçmektedir ve gelişme süreci beş aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar;

- Geleneksel toplum aşaması
- Kalkış öncesi hazırlık aşaması
- Kalkış aşaması (take-off)
- Olgunluğa gidiş aşaması
- Kitle tüketim çağıdır.

İlk aşama olan geleneksel toplum aşaması, sınırlı üretim fonksiyonuna ve Newton öncesi bilim ve teknolojiye dayalı bir dönemi ifade eder. Safhanın en önemli özelliği büyümenin durgun olması ve kişi başına düşen gelirin ancak belli bir sınıra kadar

¹⁰³ McKinsey Global Institute, *A Tale of Two Mexicos: Growth and Prosperity in a Two-Speed Economy*, McKinsey Global Institute, 2014, 1. Erişim Tarihi: 04.11.2014, http://www.mckinsey.com/Insights/Americas/A_tale_of_two_Mexicos?

artırılabilmesidir. İkinci aşama olan kalkışa hazırlık aşamasında gelişmenin başlaması için gerekli şartlar hazırlanmaktadır. Geleneksel toplumdan modern ilme ulaşabilmek, hızlı gelişmeyi sağlayabilmek için zamana ihtiyaç vardır. Hazırlık aşamasında gerçekleştirilen şartlar ülke içinden değil, genelde dış tesirlerle meydana gelmektedir. Üçüncü aşama ise kalkış aşaması, yani take-off sürecidir. Kalkış aşamasıyla ilerlemeye karşı çıkan engellerin tamamen yıkılması ve ekonomik gelişmeye katkı yapan faktörlerin iyileşmesi söz konusudur. Kalkışı teşvik eden kuvvet teknolojidir. Bu safhada yatırım ve tasarruflar milli gelirin yüzde beşinden yüzde onuna veya daha fazlasına ulaşırken, nüfus artışının yarattığı baskıyı karşılayabilir olmalıdır. Böylece kişi başına düşen gelir seviyesi artmaktadır. Yeni sanayi kolları süratle gelişmekte ve meydana gelen hasıla yeniden yatırımlara dönüşmektedir. Modern sektörde gelişmeyi sağlayacak siyasi, idari ve toplumsal bünyenin hızlı bir şekilde vücut bulması temel olandır. Dördüncü aşama kalkış aşamasından sonra teknolojinin her sahaya yayılmasıyla kuvvetli ve uzun süreli bir gelişmenin olduğu safhadır. Olgunluğa gidiş kalkış aşamasının bitiminden itibaren 40 yıl sonra vuku bulmaktadır. Gelir artışı nüfus artışından fazla olup gelir sürekli yatırıma dönüştürülmektedir. Milli gelirin yüzde onu ile yirmisi devamlılık göstererek yatırımlara dönüştürülür. Kalkış aşamasındaki sanayi faaliyetlerinin ötesinde yeni teknolojilerin bütün alanlara tesir ettiği ve daha önce ithal edilen malların yurtiçinde üretilmeye başlaması görülmektedir. Teknolojik olgunlaşmaya yönelik sembolik tarihler Rostow'a göre şöyledir. İngiltere 1850, ABD 1900, Almanya 1910, Japonya 1940, Rusya 1950'dir. Son olarak kitle tüketim çağına geçildiğinde artık ülkede sürekli büyümenin sağlandığı görülmektedir. Kişi başına düşen gelir birçok kişinin gıda, barınma ve giyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamamanın ötesinde oldukça yüksek bir seviye ulaşmıştır. Refah devletinin oluşturulması ve adil gelir dağılımı sağlanmaktadır. Rostow'a göre kitle tüketim çağına geçen ilk ülke ABD'dir.¹⁰⁴

Rostow çalışmasında bazı ülkeler için yaklaşık kalkış tarihleri belirlemiştir. Tablo 1.1.'e göre İngiltere, Fransa, Belçika, Amerika, Almanya, İsveç, Japonya, Rusya ve Kanada kalkışını tamamlamış ülkelerdir. Adı geçen ülkeler günümüzde yüksek gelirleri ülkeler grubuna geçmişlerdir. Yani Rostow'un çalışmasında take-off sürecini

¹⁰⁴ Walt Whitman Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifest*, Cambridge University Press, Cambridge 1960, 274-328.

tamamlamış ülkeler ile günümüz yüksek gelirli kategorisindeki ülkeler örtüşmektedir. Kalkış tarihleri dikkate alındığında Arjantin, Türkiye, Hindistan ve Çin kalkış safhasını tamamlayamamış ülkelerdir. Bu ülkeler halen orta gelir grubu içerisinde yer almaktadır. Rostow'a göre Türkiye'nin kalkış tarihi 1937'dir. Rostow'un kendi ifadesiyle, *"Türkiye'de 1930-1940 yılları arasında başlayan sanayileşmeye karşılık tarımsal gelir ve verimlilikte meydana gelen artış 1955 yıllarında sağlanmıştır. Farklı iki politikaya göre yönetilen bu sürecin düzenli bir gelişmeyle sonuçlanıp sonuçlanmayacağı Türkiye'nin yapısal problemlerine çare bulup bulamayacağına bağlıdır ve bu şimdiden öngörülemez."*¹⁰⁵

Tablo 1.1. Bazı Ükelere Ait Tahmini Kalkış Tarihleri

Ülkeler	Kalkış	Ülkeler	Kalkış
İngiltere	1783-1802	Rusya	1890-1914
Fransa	1830-1860	Kanada	1896-1914
Belçika	1833-1860	Arjantin	1935-
Amerika	1843-1860	Türkiye	1937-
Almanya	1850-1873	Hindistan	1952-
İsveç	1868-1890	Çin	1952-
Japonya	1878-1900		

Kaynak: Rostow, 282.

Rostow'un sistematüğinden yola çıkarak kalkış evresinde geçirilen süre ve sayılan gelişmelerin gerçekleştirilememesi yıllarca pistte koşup koşup bir türlü havalanamayıp belli bir kişi başına gelirden takılıp kalanların take-off aşamasında tıkanma yaşamaları esasında OGT olarak görülebilir.¹⁰⁶ Türkiye'nin yapısal özellikleri dikkate alındığında Rostow'un gelişme safhalarından kalkış aşamasını tamamlamadığı ifade edilebilir. Çünkü teknolojinin tüm sektörler'e nüfuz etmediğı, yatırım ve tasarruf oranlarının milli gelir içindeki payının kalkışı tamamlamış ülkelerin gerisinde olduğu ve idari, siyasi ve toplumsal yeniliklerin olgunlaşmadığı görülmektedir. Daha önce sayılan OGT'den kurtulmak için gerekli adımlar kalkış aşamasında gerçekleştirilecek hamleler paralellik

¹⁰⁵ Rostow, 282.

¹⁰⁶ Alkin, 1.

göstermektedir. Tıpkı Türkiye gibi kalkış aşamadaki ülkelerin bu aşamanın şartlarını sağlayamaması OGT'ye takılacağına işaret etmektedir.

Diğer taraftan dual yapıli kalkınma modellerinden Arthur Lewis'in "İki Sektörlü Sınırsız Emek Arzı Modeli" esas alınabilir. Lewis tam istihdama sahip sanayileşmiş ülkelerde işçilerin ücretlerinin onların marjinal verimliliklerini yansıttıklarını ileri sürmüştür. Fakat üçüncü dünya ülkelerinde ise bu durumun tam tersi olduğunu savunmuştur. İşçilerin çoğu geçim sektöründe çalıştığından burada emeğin marjinal verimliliği önemsiz hatta sıfırdır. Lewis'e göre yoksulluğun nedeni sermaye eksikliğidir. İşte bu noktada marjinal verimliliği düşük işçiler geleneksel sektörden marjinal verimliliği yüksek sektöre çekildikçe, ekonomik üretimin ve dolayısıyla refahın artacağını ileri sürmüştür. Burada modern sektör için kritik önem taşıyan tasarruf eğilimidir. İkili ekonomi ayrımı yaşayan ülkelerde işgücü fazlası geleneksel sektörden modern sektöre homojen aktarılmaz. Uzun dönemde arz fazlası, Lewis dönüm noktasından sonra düşme sürecine girmektedir.¹⁰⁷

Uluslararası literatürde genel bir yaklaşım tarzı olarak OGT Lewis tipi bir gelişme sürecine dayandırılmaktadır.¹⁰⁸ Lewis tarafından geliştirilen gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan dual ekonomi modeli, Malthusyen tuzakla Solow tipi büyüme arasında bir aşamadır. Ekonomik büyüme safhasında yoksulluk çok hırçın bir hale gelmektedir. Gelir düzeyi temel geçimlik seviyededir. Gelişmenin başlangıç safhasında Lewis dönüm noktasına kadar tarımdaki fazla emek diğer sektörlerle absorbe edilir. Sınırsız emek arzı daralır. Gelişmenin ilk aşaması boyunca düşük gelirli ülkeler yurtdışından ithal ettikleri teknolojileri kullanarak emek yoğun üretimle düşük maliyetli üretim yapmaktadırlar. Bu ülkeler emeğin düşük verimliliğe sahip sektörlerden tahsis ettiği emekle başarılı üretim süreçleri geçirebilirler. Bununla birlikte ülkeler orta gelir düzeyine ulaşınca kırsal kesimdeki istihdam havuzu boşalır ve ücretler yükselir. Bu yüzden emek yoğun üretimde rekabet gücü zayıflar ve sektörlerin ve kaynakların yeniden tahsisi gerekir. İşte bu nokta, Lewis Dönüm Noktasıdır ve OGT açısından değerlendirilecek olursa ülkeler burada OGT'ye yakalanmaktadırlar.¹⁰⁹ Diğer taraftan, Türkiye'de işgücüne katılım

¹⁰⁷ E. K. Hunt, *İktisadi Düşünce Tarihi*, (Çev.: Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara 2005, 559-560.

¹⁰⁸ Agenor vd., 4

¹⁰⁹ Cai, 56-57, Agenor vd., 2-3.

oranının düşük olması ve atıl emek stokunun varlığı göz önünde bulundurulduğunda tam anlamıyla Lewis Modeli'ne dayalı OGT açıklaması yapılamayabilir.

Zaman ve gelişme süreci boyunca ekonomik kesimlerin payının değişmesi açısından yaklaşımlar incelendiğinde Colin Clark ve Simon Kuznets'in fikirleri dikkat çekmektedir. Yazarlar çeşitli ülkelerin gelişmesinde, tarım, sanayi ve hizmetler kesiminin milli gelir ve istihdam içindeki paylarının seyrini uzun bir zaman süresi içinde incelemişler ve gelişme süresi boyunca tarım kesiminin payının, ülke gelişmiş ekonomi seviyesine ulaştıktan sonra ise sanayi kesiminin payının artacağını tespit etmişlerdir. Fakat burada gelişmenin başlangıcında tarım kesiminin ihmal edilmesi sonucuna varılmamalıdır. Hatta tarımın ihmal gelişme sürecini durdurabilmektedir. Gelişme sürecine girildiğinde sanayi mutlaka tarım kesiminden daha hızlı bir büyüme gösterecektir. Bugünün gelişen ülkelerinde ise gelişmenin ilk safhalarında tarım kesiminin gelirinin artması, sanayi kesiminin daha hızlı gelişerek milli gelir içindeki payının tarım aleyhine genişlemesi ile birlikte hizmetler kesimi de gelişmekte ve bu kesimin milli gelir içindeki payı belli ölçüde artmasa dahi azalmamaktadır. Hizmetler kesimi grubu, kamu kesimi, mali kesim, ticari kesim, inşaat, ulaştırma, turizm gibi alt sektörleri kapsamakta ve bu alt sektörlerin tarım ve sanayi kesimlerinin gelişmesine paralel olarak ilerleyeceği ve bu kesimlerde büyümeyi uyaracağı ifade edilmektedir.¹¹⁰ Ekonomik kesimlerin yapısal dönüşümü esnasında tarım sektörünü ihmal ederek sanayileşmeyi tamamlamadan hizmetler sektörüne kavuşmaya çalışan ekonomilerde ekonominin sektörel iskeletindeki sakatlanma durgunluk ve OGT'ye yol açan faktörler arasında yer almaktadır. Sanayinin payının milli gelir içinde yeterince artmadığı ve tarımdan beklenen verimliliğinin elde edilmeden yalnızca geleneksel hizmet sektörlerindeki ani sıçramalar, OGT sebepleri arasında sayılabilir. Örneğin, Türkiye'de sektörlerin milli gelir içindeki payı sırasıyla tarımda %9, sanayide %27 ve hizmetlerde %62'dir. Oysaki yüksek gelir kategorisine ulaşan Güney Kore'de sanayinin milli gelire katkısı %40 düzeyindedir.

Nüfusa bağlı ekonomik gelişme açıklamalarında yukarıda söz edilen Malthus'un görüşleri dışında R. R. Nelson'un "Düşük Düzey Denge Tuzağı" yer almaktadır. Nelson'a göre hızlı nüfus artışı iki durumda olumuz sonuç doğurabilir. Birincisi nüfus

¹¹⁰ Mükerrerem Hiç, *Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, 193.

artışının sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu gerekli tasarruf miktarını sağlamaya yeterli olacak kişi başına gelir artışına izin vermemesidir. İkincisi ise nüfus artışının sanayinin emeği emme kapasitesini aşması halinde kentsel işsizliğin büyümesidir.¹¹¹ Düşük düzey denge tuzağından kurtulmak için kişi başına düşen gelirin sonradan gelir yükseltici güçlerin gelir düşürücü güçlerden daha etkin olması için gerekli olan yatırım ihtiyacı oluşturulmalıdır, bu durum ise yukarıda bahsi geçen Kritik Minimum Çaba Teziyle ya da Büyük İtiş Teorisiyle ifade edilmektedir.

Nelson Nüfus Tuzağı yukarıda sayılan sebeplere bağlı olarak özellikle az gelişmiş ülkelerin gelir tuzağına düşebileceğini göstermektedir. Fakat günümüz ülkelerinin büyüme ve nüfus korelasyonu “Demografik Geçiş Süreci Modeli” çerçevesinde ele alınmalıdır. Süreç yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarının egemen olduğu bir durumdan, doğumların bilinçli olarak kontrol edildiği, ölümlerin ise gelişen sağlık ve ekonomik koşullarla azaltıldığı, düşük doğurganlık ve ölüm oranlarının egemen olduğu bir yapıyı ifade etmektedir. Günümüz ekonomileri geçiş sürecinin son safhası olan düşük doğurganlık ve düşük ölüm oranlarına sahiptir.¹¹² Bu durum nüfusun yapısını genç nüfus aleyhine çevireceği için nüfus tuzağı ile birleşen gelir tuzaklarına sebep olabilecektir. Günümüzde Türkiye gibi genç nüfusun yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere demografik geçiş sürecinin iyi değerlendirilmesi genç nüfusun işgücüne katılım oranının artırılmasına bağlıdır. Çünkü demografik fırsat penceresi* çalışma çağındaki nüfus artış hızındaki azalışa bağlı olarak kapanacaktır.

Başka bir kalkınma teorisi olarak “Bağımlılık Yaklaşımı”ndan söz edilebilir. Sömürgeciliğin ortadan kalkmış olmasına rağmen sömürgecilikten yeni kurtulmuş pek çok ülkenin üretim ilişkileri ve yöntemleri hala önceden sömürgesi oldukları ülkelerin ekonomik düzenine dayanmaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler ile eski sömürgeci ülkeler arasında yeni bir sömürgecilik kavramı ortaya çıkmıştır. İşte bağımlılık kavramı bu fikir üzerine inşa edilmiştir.¹¹³ Tarihsel olarak bakıldığında, bugünün bağımlı ülkeleri bir dönemin sömürgeleri, egemen ülkeler ise imparatorluklarıdır. Bugün de asimetrik güç dağılımı merkez-çevre ilişkisi içinde ortaya çıkmıştır. Paul A. Baran, A.G. Frank, Theotonio Dos Santos, F. H. Cardoso, O. Sunkel,

¹¹¹ Kaynak, 2009, 303-311 ve Hiç, 248.

¹¹² Han ve Kaya, 102.

* Demografik fırsat penceresi; nüfus artış hızı azalırken, çalışma çağındaki nüfusun artması.

¹¹³ Han ve Kaya, 36-37.

S. Amin, A. Emmanuel, I. Wallerstein, K. Griffin gibi bağımlılık okulu teorisyenlerine göre çevre ülkelerin kalkınma problemi kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlardan ziyade, uluslararası kapitalist sisteme katılmalarından kaynaklanan sorunlarla ilişkilidir.¹¹⁴ Bu çerçevede bağımlılık yaklaşımı;

- Kapitalist dünya ekonomik düzeninin gelişimi,
- Bağımlılık ve sömürü,
- Gelişmiş (merkez) ve azgelişmiş (çevre) ayrımı üzerine odaklanmıştır.

Buna göre azgelişmişliği de gelişmişliği de yaratan kapitalist gelişme ve yayılmadır. Kapitalist yayılma azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişmeye uygun koşullar yaratmak bir yana; bu ülkelerde sadece kapitalist azgelişmişliğin koşullarını yarattığını ileri sürmektedir.¹¹⁵ Yani bağımlılık penceresinden bakıldığında, ülkelerdeki ekonomik yorgunluğun ya da olası kötü gidişatın sebebinin kendi iç dinamikleri değil, sömürü sistemi kaynaklı olması beklenmektedir. Tek başına bağımlılığın OGT'yi açıklamaya yetmediği fakat OGT için bir etken olduğu söylenebilir.

Son olarak kalkınmada yakınsama grubunun öncüleri M. Abramowitz, C. Perez ve L. Soete ile A. Gerschenkron görüşleri ele alınabilir.

Abramowitz, “*Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind*” isimli makalesinde şunları ifade etmiştir.

“Yakalama hipotezi iddia eder ki verimlilik düzeyi düşük olan ülkeler hızlı ilerleme konusunda bir potansiyel taşırlar. İktisadi büyüme ile başlangıç verimlilik düzeyi arasında ters yönde bir ilişki vardır. Önden giden ülkelerde sermayenin teknolojik yaşı takvim yaşıyla aynıdır. Aksine verimlilik seviyesi daha düşük olan ülkelerde sermayenin teknolojik yaşı takvim yaşından daha yüksektir. Teknolojik açıdan geride kalmış olan ülkeler, eğer sosyal yetenekleri teknolojik liderler tarafından kullanılmakta olan teknolojilerin başarılı kullanımına izin verecek ölçüde gelişirse, daha ileri olan ülkelere daha hızlı bir büyüme yaratma potansiyeline sahip olurlar. Yakalama potansiyelini gerçeğe dönüştürme yolunda bir adım, belirli bir dönemde, bilgi yayılımının sınırlarına, yapısal değişim hızına, sermaye birikimine ve talebin genişlemesine bağlıdır. Yakalama süreci kendini sınırlayan bir eğilime sahiptir. Fakat

¹¹⁴ Gönel, 82-83.

¹¹⁵ Han ve Kaya, 37.

bu eğilimin sürekliliği zayıflayabilir veya en azından sınırlı dönemler için, takipçiler liderlere doğru ilerledikçe, üretim kalıplarının yakınsamayla bağlantılı olan avantajlarca veya sosyal yeteneklerin içsel genişlemesiyle ortadan kalkabilir. Ülkelerin ileri teknolojileri absorbe etmeleri sosyal yeteneklerine bağlı olarak farklıdır.”¹¹⁶

Yakalama hipotezinde, bir ülkenin geri kalmışlığının kişi başına düşen geliri paralel olarak artıracığı ve ülkeler arasında yakınsamanın oluşacağı vurgulanmaktadır. Bu durumun gerçekleşmesi ise teknolojik açık ve sosyal yetenek kavramlarına bağlanmıştır. Burada ülkelerin kişi başına gelir düzeyleri, yani verimliliği sermaye stokunda içerilen teknolojik düzeye bağlanmış ve teknolojik bakımdan düşük sermaye stokuna sahip ülkelerin kalkınma düzeylerini daha çabuk artıracakları öngörülmüştür. Fakat tek başına teknolojik açığın mutlaka ilerleme yaratmayacağı üzerinde durulmuş ve az gelişmiş ülkelerin toplumsal özellikleri, yani sosyal yetenek kavramı devreye sokulmuştur. Sosyal yetenek ile eğitim düzeyi gibi niteliksel özellik barındıran, siyasi, ticari ve mali yapılardan oluşan bir yeterlilik ve buna gösterilen direnç üzerinde durulmuştur.¹¹⁷

Abramowitz, Neoklasik görüşe benzer şekilde geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsayacağı ve onları yakalayacağı fikrine sahiptir. Yani yazara göre ülkeler arasında bir uzaklaşmaya ya da tuzağa takılma değil, aksine yakalama söz konusudur. Bu sosyal yeteneğin teknolojiye vereceği desteğe bağlıdır. Teknolojik gelişme yakınsamada tek başına yeterliği değildir. Sosyal yetenek eğitimle ortaya çıkan değişime ayak uydurma refleksidir ve ancak sosyal yetenek teknoloji kullanabilme becerisine kazandığında gelişmiş ülkelere yakınsama sağlanabilir. (Örneğin, ABD bu uyumu 1870-1929 periyodunda sağlamıştır.) Yani OGT'den kaçış vasıtası teknoloji düzeyidir. Fakat teknolojik gelişimi sağlayabilecek ve geliştirebilecek olan ancak insani gelişimdir.

Öte yandan C. Perez ve L. Soete'nin yakalama konusuna önemli katkıları fırsat pencereleri kavramıyla oluşmuştur. İleri teknolojileri yakalama bakımından geri kalmış ülkelerin önlerinde iki fırsat penceresi bulunmaktadır. Birinci fırsat penceresinin oluşumu şöyle özetlenebilir. Tekno-ekonomik paradigma içinde ürünlerin yaşam

¹¹⁶ Moses Abramowitz, “Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind” *The Journal of Economic History*, 46(2), 1986, 385-406.

¹¹⁷ Kaynak, 2009, 112-114.

devreleri vardır. Bir ürün olgunlaştıkça, teknolojisi de standartlaşır ve karşılaştırmalı üstünlük geliştirmekte olan ülkeye kayar. Geri kalmış ülkelere standartlaşmış ürünlerin üretimlerine girme yoluyla önder ülkeleri yakalama yönünde birinci fırsat penceresini açılmış olur. İkinci fırsat penceresi ise tekno-ekonomik paradigma dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Geri kalmış ülkeler yeni bir teknolojik sistemi daha hafif ve daha hızlı olarak bünyesine geçirirler. Çünkü ülkeler geçmişten gelen kurumları taşıma ya da sermaye stoku sorunlarıyla karşılaşma durumuna düşmezler.¹¹⁸

A. Gerschenkron ise “*Economic Backwardnes in Historical Perspektif*” adlı kitabında Rusya ve İngiltere’ye ilişkin bir geç kalkınma teorisi geliştirmiştir. Geç kalkınan bir ülkenin erken kalkınmış bir ülkeyi yakalaması için devlet müdahalesi olması gerektiği ve geri kalmışlık ne kadar büyükse, müdahalenin de o kadar büyük olması üzerinde durmuştur. Gerschenkron, Çarlık Rusya’sını araştırmış ve zorla endüstrileşmeyi başlatma yaklaşımı dahilinde değişik politikaların uygulamaya geçirilmesinden söz etmiştir. Zorla endüstrileşme demir-çelik (geriye doğru bağlantılar) endüstrilerinin gelişimini sağlayan büyük bir demir yolu ağının kurulmasını kapsamaktadır. Demir yollarının yarattığı talebe ek olarak ağır endüstri, hem gümrük tarifeleriyle korunmuş hem de sübvansiyonlarla ve devlet tarafından yapılan sözleşmelerle garanti altına alınmıştır. Bu sistem, demiryollarının inşası hafif endüstriyi harekete geçirip kırsal kesimde üretim artışına önderlik etmiş ve toplam zenginliği artırmıştır. Gerschenkron, Rus endüstrileşmesinde müdahaleci devlet yapısının zorunlu tasarruf olarak tanımlanan politika ile oluştuğunu belirtmektedir. Devlet ağır vergilerle elde ettiği geliri büyümeyi teşvik edici projelere aktarmaktadır. Esasında Gerschenkron sanayileşmenin kendiliğinden olmadığı ve bir takım politika sürecinden geçtiğini ifade etmektedir.¹¹⁹

Bu çerçevede geç kalkınma teorisinde daha erken ülkeleri yakalama geç kalmanın avantajı olarak ifade edilmektedir. Bir ülkenin ne olduğu ile ne olacağı arasındaki büyük fark ülkeler için bir fırsat olarak yorumlanmaktadır. Geri kalmışlık, ekonomik kalkınma isteği ile durgunluk arasında adeta bir gerilim yaratır. Ancak, gerilim büyüme için ön koşulların yokluğunu ortadan kaldırarak, kurumsal ve siyasi yapılanmayı harekete

¹¹⁸ Kaynak, 2009, 118.

¹¹⁹ Aleksander Gerschenkron, *Economic Backwardnes in Historical Perspektife*, Harward University Press, Cambridge, 1962; Aktaran: Linda Weiss ve John M. Hobson, *Devletler ve Ekonomik Kalkınma Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*, Dost Kitabevi, Ankara 1999, 114-120.

geçirecek bir şekil alabilir. Ülkeler ne kadar geri kalmışsa, o denli hızlı ve ani gelişebilirler. Daha sonradan gelişmeye çalışan ülkeler, kendilerinden önce sanayileşenlerin bilgi ve deneyimlerinden faydalanmakta, onların yaptığı hatalardan kaçınarak, enerjisini ve kaynaklarını doğru kullanabilmektedir. Geç kalmanın avantajı yeni teknolojiler icat etmek yerine, mevcut teknolojilerin taklidiyle ortaya çıkabilir. Sonuçta söz konusu ülkeler sanayileşmede öncü rolünü üstlenmiş ülkelerden daha hızlı bir büyüme gerçekleştirebilirler.¹²⁰ Örneğin; Osmanlı Avrupa’da ortaya çıkan sanayi devrimine uzun süre adapte olamamıştır. Fakat bu geç kalmışlıktan yeniliğe direnç nedeniyle tam istifade edilmediği ve geç kalmışlık avantajının Türkiye’ye hızlı ve ani şekilde tesir etmediği söylenebilir.

Perez, Soete ve Gerschenkron’un görelî geri kalmışlıkla ilgili fikirleri bunun olumluluğu yönündedir. Bu fikirler OGT açısından bakıldığında, yüksek gelirlî ülkeler ile daha alt gelirlî ülkeler arasındaki farkın kapanacağı ve yakınsamanın gerçekleşeceği yönündedir. Özellikle günümüzde Çin ekonomisinin teknoloji imitasyonuna dayalı olarak birinci ve ikinci fırsat pencerelerini değerlendirdiği yönünde düşünülebilir. Fakat bugünkü küresel ekonomik sistemin içinde yer alan merkez ve çevre ilişkileri ülkelerin geri kalmışlığını körüklemekte ve dezavantaja dönüştürmektedir.

Yakalamada yukarıdaki olumlu görüşlerin dışında M.V. Posner gibi olumsuz görüş taraftarları da vardır. Posner ekonomik özellikleri çok benzer ülkeler arasındaki ticaret hakkında açıklama sunduğu çalışmasında ticaretin belirleyicisi olarak teknoloji üzerinde durmuştur. Yabancı tepki gecikmesi, yurtiçi tepki gecikmesi, öğrenme süresinden oluşan taklit gecikmesiyle ileri ülkelerdeki teknolojik gelişmelerin diğer ülkelere yayılması sürecinin uzadığını ve geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalama olasılığının düştüğünü ifade etmiştir.¹²¹ Bu görüş ülkelerin teknolojik tepkilerinin ilerleme üzerindeki önemini vurgulayarak geri kalmanın bir sebebi olarak görmektedir. Teknolojik geri kalma ve taklit gecikmesi süresinin uzunluğunun OGT oluşturma ihtimali olduğu düşünülebilir.

Özetle OGT’nin teorik kökenleri hem büyüme hem de kalkınma teorilerinde aranabilir. Özellikle Solow’un önderliğindeki Neoklasik düşünce ve onun bir uzantısı

¹²⁰ Gönel, 59-60.

¹²¹ Michael V. Posner, “International Trade and Technical Change”, *Oxford Economic Papers*, 13(3), 1961, 328-340.

olarak yakalama ve yakınsama, Rostow'un Aşamalar Modeli ve Lewis'in İkili Dual Yapı Modeli'nin konunun teorisini açıklamada büyük paya sahip olduğu söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1. LİTERATÜR

OGT'nin yeni bir kavram olması literatür çalışmalarının sunumunda bir takım zorluklar doğurmaktadır. Bu sorunlardan ilki konuyla ilgili literatür başlangıcının ancak 2000'li yıllara denk düşmesi ve birkaç yıllık bir perspektifteki araştırmaların sayısal olarak yetersizliğidir. Bir diğer problem ise literatürün oldukça dağınık bir görünüm sergilemesidir. Çalışmalar, belli başlı teorik modeller esas alarak oluşturulmamıştır. Ayrıca kullanılan ekonometrik analiz açısından da gruplama yapmak mümkün değildir. Ekonometrik özellik gösteren araştırmalar örneğin; nicel ya da nitel değişkenli olmaları, yatay kesit veya panel veri analize yapılmaları bakımından bir sınıflandırma sağlayacak sayıyı sağlamamaktadır. Konuyla ilgili araştırmaları sistematik hale getirmek oldukça güç olsa da OGT'yi inceleyen çalışmalar ulusal ve uluslararası saha da mevcut olup daha çok betimleyici özellik göstermektedir.

Yukarıda sayılan güçlüklerle rağmen ikinci bölümde literatürdeki araştırmalar üç ayrıma dayalı olarak sınıflandırılmıştır. Ulusal veya uluslararası nitelik taşımaları araştırmalar için kullanılan ilk ayrımı oluşturmaktadır. Çalışmaların betimleyici istatistiklere dayalı olmaları ya da ampirik analiz taşımaları ikinci; tek veya çok ülke üzerine yapılmış olmaları ise üçüncü sınıflamayı oluşturmaktadır. Literatürden örnekler amaç, seçilen ülke/ülkeler, veri seti, analiz yöntemleri ve sonuçları bakımından özetlenmiştir. Farklı ülke, dönem ve yöntem kullanılmasına rağmen araştırma çabalarının ortak noktası değişen ölçülerde OGT fikrine destek vermesi ve büyüme yorgunluğunun ele alınan ülke ekonomilerinde önemli rol oynadığı yönündedir.

2.1.1. Uluslararası Literatür Araştırması

Uluslararası literatür araştırmaları başlığında ilk olarak betimleyici istatistiklerle oluşturulmuş çalışmalardan örnekler sunulmuştur. Daha sonra ampirik yöntemle oluşturulmuş yayınlar özetlenmiştir. Her iki gruptaki çalışmaların ortak özelliği Asya-Pasifik, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri üzerine yoğunlaşmasıdır. Bir diğer özellik ise

araştırma sonuçlarının OGT'nin mevcudiyetini, OGT'ye sebep olan faktörleri, OGT'nin sonuçlarını ve çözüm önerilerini açıklama amacı gütmektedir.

2.1.1.1. Betimleyici İstatistiklere Dayalı Çalışmalar

Uluslararası literatürdeki betimleyici istatistiklere dayalı çalışmalar tek ülke ve çok ülke ayırımına dayalı olarak incelenmiştir.

2.1.1.1.1. Tek Ülkeli Çalışmalar

Tek ülke özelliği taşıyan araştırmalara Cheong vd. (2010), tarafından yapılan çalışma örnek olarak verilebilir. Yazarlar, Vietnam'ın düşük gelirden sanayileşmeye geçişini ve önümüzdeki on yıllık dönemini bir takım istatistik veriler ışığında ele alarak 2011-2020 yılları arasında plan niteliğinde bir araştırmayla incelemiştir.¹²² Yazarlara göre yaklaşık yirmi yıl önce Vietnam'da *Doi Moi* adı verilen ekonomik reformlar paketi ile hızlı bir ekonomik büyüme sağlanmış, kişi başına düşen gelir neredeyse on kat artmış ve yoksulluk 1993'te %58'den 2008'de %14.5 inmiştir. Böylece Vietnam orta gelirli ülkeler grubuna ulaşmıştır. Fakat hızla gelişen küreselleşme ortamı ve rekabet baskısı Vietnam'da bir dizi sorunu peşinden getirmiştir. Bu durum aynı zamanda kendi içinde bir tehdit oluşturmaktadır. Tehdidi oluşturan önemli faktörler; düşük beşeri sermaye, teknoloji geliştirme yeteneğinin düşüklüğü, çevresel bozulma, yüksek gelir eşitsizliği ve ekonomik krizlerdir. Aslında Asya'da hem çok başarılı ekonomiler hem de çok başarısız örnekler bir arada bulunmaktadır. Örneğin, Güney Kore artan teknolojik kapasiteyle desteklenen beşeri sermaye yoğunluğu, ihracat odaklı büyüme, ekonomik ve kurumsal reformlara bağlı bir başarı göstermiştir. Filipinler ise düşük tasarruf-yatırım oranlarına bağlı olarak zayıf mali yönetim, kurumsal zayıflıklar ve yolsuzluk gibi sebeplerle sadece orta gelirli ülke olmakla kalmayıp büyüme yavaşlaması problemi yaşamaya başlayan görünen başarısız bir örnektir. Yüksek gelirli ülkeler arasına girebilmek için sürekli bir gelir büyümesine ihtiyacı vardır. Sürdürülebilir büyüme için bölgesel fırsatların ve sermayenin akışkanlığının iyi değerlendirilmesi, ayrıca krizler ve kriz sonrası ekonomik iklimlere ayak durabilme yeteneğinin geliştirilmesi gerekmektedir. Üretim faktörlerinin daha

---

¹²² Cheong vd., 11-188.

fazla kullanımının verimlilik artışına bağlanması, teknoloji düzeyinde yükselmeye bağlı olarak çıktı çeşitlendirmesi, kişi üstünlüğünden hukukun üstünlüğüne dayalı bir sistemin oluşturulması gerekmektedir.

Caldentey (2012), Şili ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada potansiyel ve gerçekleşen GSYİH, ihracat hacmi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi ekonomik göstergelerle yıllar itibarıyla bir durum analizi ortaya koymuştur.¹²³ Şili 1970'lerin başında serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir. Özellikle Şili ekonomisi doğal kaynak zenginliği ve zenginliğin yarattığı dönüşüme dayalı gelişen bir ülkedir. Şili'de 1990'lar boyunca dünya büyüme ve gelir düzeyine yakınsaması önemli ölçüde artmış, fakat peşinden kaçınılmaz düzeyde bir durgun büyüme sürecine girmiştir. Şili gelişmiş ülkelerin yaşam standartlarını yakalamış, fakat durağanlaşma yakınsama hızını düşürmüştür. Bazı göstergeler bu duruma delil gösterilebilir. 1970'li yıllarda sanayinin payı GSYİH'nin %27'si iken, 2000'li yıllarda %13'e inmiştir. GSYİH büyümesi 1990-1998 döneminde %5 iken, 1998-2009 döneminde %3'e gerilemiştir. Net yatırımlarda önemli ölçüde azalma olmuştur. Yazara göre gelişmiş ülkelere yakınsama yalnız gelir yaklaşmasıyla değil, yetenek yakınsamasıyla gerçekleştirilmelidir. Sanayi sektörleri arasında ileri-geri bağlantı artırılmalıdır. Doğal kaynaklara dayalı kısır üretim döngüsü kırılmalıdır. Yeni karşılaştırmalı üstünlükler kutupları oluşturulmalıdır. Teknoloji transferi, adaptasyonu ve yeniliği, hükümet politikaları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerine odaklanılmalıdır.

Caldentey'in fikirleri bir bakıma Abramowitz'in sosyal yetenek ve teknolojik değişim arasında kurduğu ilişkiye benzetilebilir. Nasıl ki Abramowitz için teknolojik değişime direnci önleyen eğitimle geliştirilen sosyal yetenekse Caldentey içinde önemli olan gelir yakınsamasında ziyade zihniyet yakınsamasıdır.

Bir diğer tek ülkeli çalışma Fleming ve Soborg (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Malezya üzerine yapılan araştırmada "*Vizyon 2020 Yeni Ekonomik Model 10. Malezya Planı (2010-2015) doğrultusunda, eğitim ve insan kaynaklarına dayalı yatırımları artırarak daha fazla bilgiye dayalı ve global olarak rekabete adapte hale getirilen ekonomiler orta gelir tuzağından kurtulabilir mi?*" sorusuna cevap

¹²³ E. P. Caldentey, "Income Convergence, Capability Divergence, and the Middle Income Trap: An Analysis of the Case of Chile", *Studies in Comparative International Development*, 47(2), 2012, 185-207.

aranmıştır.¹²⁴ Yüksek eğitim verileri ile Malezya'da bilgi ekonomisi ve yüksek gelir düzeyine geçiş incelenmiştir. Malezya'da özellikle çok uluslu şirketlerin istihdam etmek istediği emek gücü yönetim, muhasebe, mühendislik lisans ve lisansüstü eğitimde yetersiz durumdadır. Yani arz ve talep arasında uyumsuzluk vardır. Buna göre Malezya hükümetinin yüz yüze kaldığı en büyük ve maliyetli sorun beyin göçüdür. 1982 yılında toplam işgücü içinde ortaöğretim mezunlarının payı %36 iken, 2010'da %56'ya, yükseköğrenim mezunlarının payı ise %6'dan %16'ya yükselmiştir. Singapur'da ise yükseköğrenim mezunlarının payı %33'tür.

Dolayısıyla Fleming ve Soborg'un çalışmalarından çıkarılacak en önemli sonuç işgücüne katılan emeğin işverenlerin aradığı niteliklerin altında seyretmesidir. Yani beşeri sermaye yetersizliğinin önüne geçilmesi, Malezya'yı OGT'den kurtaracak ana faktördür.

Dünya Bankası tarafından yayınlanan *China 2030* başlıklı raporda (2012), Çin'in son 30 yılda etkileyici bir ekonomik performans göstererek GSYİH'sini yılda ortalama %10 artırdığını ve 500 milyon kişinin yoksulluktan kurtulduğu ifade edilmiştir.¹²⁵ Eğer ılımlı büyüme devam ederse, Çin 2030 yılında dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olacaktır. Fakat Çin ekonomisi üzerindeki en büyük tehdit dünyada yaygınlaşan OGT'dir. Bu durumdan kurtulmak için alınacak önlemler altı kategoride incelenmektedir. Bunlar:

- Yapısal reformları uygulamaya yönelik güçlü piyasa ekonomisi,
- Yenilikleri hızlandırmak ve açık bir yenilik sistemi oluşturmak,
- Yeşil büyüme üzerinde yoğunlaşmak,
- Sosyal güvenlik teşviklerini genişletmek, mali sistemi güçlendirmek,
- Dünya çapında karşılıklı faydalı ilişkiler kurmaktır.

Genel olarak sayılan beş önleme göre Çin ekonomisi ve benzer şekilde orta gelirli ülkelerde piyasa ekonomisine dayalı büyüme kaynaklarının teknoloji, eğitim, hukuk,

¹²⁴ Daniel Fleming ve Henrik Soborg, *Malaysian Skills Development and the Middle Income Trap*, 16th ILERA 2012 World Congress, Philadelphia 2012, 2-21.

¹²⁵ World Bank, *China 2030, Building a Modern, Harmonious, and Creative High-Income Society*, World Bank Development Research Center of the State Council, the People's Republic of China, Washington DC 2012, 3-391.

siyaset ve kurumsal alt yapıdaki makro stratejilerle desteklenmesi ile OGT'den çıkış sağlanabilir.

2.1.1.1.2. Çok Ülkeli Çalışmalar

OGT ile ilgili çalışmalar daha önce ifade edildiği gibi Dünya Bankası'nın 2007 yılında yayınladığı raporla gündeme gelmiştir. Raporla OGT'nin yalnızca tanımı yapılmamış, Doğu Asya ve Pasifik Bölgesi için tanımlayıcı istatistiklerden faydalanılarak bir durum analizi ortaya konulmuştur. Rapora göre Doğu Asya ekonomisi 1990'ların sonunda dikkat çekmeye başlamıştır. Örneğin, GSYİH büyümesi 1998'den sonra ortalama yıllık %9'a kadar yükselmiştir. Kişi başına düşen gelir yalnızca 400 dolarken, Singapur ve Hong Kong gibi ülkelerde onlarca kat artmıştır. Diğer ekonomik göstergelerdeki performanslarda oldukça etkileyicidir. Doğu Asya ihracat açısından dünyanın açık bölgelerinden biri haline gelmiş ve toplam dünya ihracatının beşte birini sağlamıştır. Ayrıca bölge, doğrudan yabancı yatırım açısından geniş bir saha yaratmış ve döviz rezervleri 1.6 trilyon dolara yükselmiştir. Bölgede meydana gelen ekonomik gelişme rönesans olarak nitelendirilmiştir. Aslında raporda "*Asya Mucizesi; ürün çeşitlendirmesi, yatırımların yenilik yaratacak alanlarda yapılması ve yeni üretim sistemleri ve ürünlere ayak uydurmayı sağlayacak eğitim sistemi anlayışla*" açıklanmıştır. Ticaret ve finansa, teknolojiye, kamu sektöründe ve kentsel gelişimde yeni bir keşif dönemi başlamış ve mevcut büyüme trendi devam ederse, bölgenin 2025 yılında en büyük ekonomiler arasında yer alacağı üzerinde durulmuştur. Orta gelire ulaştıktan sonra ülkelerin devamlı büyümesi için önündeki stratejiler, yapısal değişme devam ederek sermaye piyasasının gelişimi, eğitim düzeyinin sürekli yükseltilmesi ve yenilik yaratma, kentsel yönetim, hukukun üstünlüğü, ademi merkeziyet gibi konulardan hiç ayrılmama şeklinde açıklanmıştır.¹²⁶

Yine Doğu Asya bölgesini içinde barındıran çalışmalardan biri Ohno (2009) tarafından geliştirilmiştir. Ohno, Vietnam'ın yer aldığı Doğu Asya ve Afrika ülkelerini bir takım tanımlayıcı istatistikler kullanarak gözden geçirmiştir.¹²⁷ OGT için *cam tavan* (glass ceiling) benzetmesinde bulunmuştur. Yabancıların önderliği altında basit üretim

¹²⁶ Gill ve Kharas, 1-348.

¹²⁷ Kenichi Ohno, *The Middle Income Trap: Implications for Industrialization Strategies in East Asia and Africa*, GRIPS Development Forum, Japan 2009, 1-85.

faaliyetlerinden teknoloji ve yönetim bilgisi üretimine geçiş safhası arasındaki süreç cam kırılmağına sahiptir ve örneğın Vietnam kırılmağılık tehdidi altındayken, Güney Kore ve Tayvan riskten kurtulmuştur. Yazara göre riskten kurtuluş için ölkelerde politika geliştirme süreci temelden değiştirilmelidir. OGT'den kurtulan ölkelerin farkı bırakınız yapsınlar zihniyetinden ziyade, uygun hükümet politikalarıyla desteklenmiş özel sektör dinamizmi ve rehberliğine sahip olmasıdır. Bu politikalar için teknokrat ekip, yabancılarla işbirliği ile stratejik ortaklık başlangıç koşullarıdır.

Asya Kalkınma Bankası tarafından yayınlanan “*Asia 2050: Realizing the Asian Century*” (2011) adlı raporda GSYİH, toplam faktör verimliliğı, nüfus, sermaye, kentleşme, eğitim gibi sosyo-ekonomik göstergelerle 2010-2050 yıllarında Asya analizi yapılmıştır. 1750-2010 Asya bölgesinin kendine yer edinmesi, düşüş ve yükseliş, 2011-2050 küresel ekonomide Asya yüzyılı yaratmanın öncüleri ve 2050 sonrasında ise Asya yüzyılı dönemi olduğu ifade edilmiştir. Birçok yazar Asya'da meydana gelen gelişmeleri, Asya'nın yükseliş olarak ifade etse de, 1750-2010 dönemi Asya'nın *yeniden* yükseliş dönemidir. Sanayi Devrimi öncesinde Asya'nın dünya ekonomisi içindeki payı %58 iken, son iki yüzyılda batının gerisinde kalmış ve 1952'de oran %15 civarında olmuştur. Yeniden yükseliş Japonya öncülüğünde olmuş ve onu Yeni Sanayileşen diğer Asya Ülkeleri takip etmiştir. 2011-2050 dönemi 2050'den sonrasında Asya yüzyılı olmasını sağlayacaktır. Fakat burada iki farklı senaryo söz konusudur. “*Bu senaryolar: Asya Yüzyılı ve OGT'dir.*” Birinci senaryoya göre Asya ölkelerinin mevcut büyüme oranlarını sürdürmesi durumunda 2050 yılında dünya üretimdeki %27'lik payını %50'ye, GSYİH'yi 148 trilyon dolara, kişi başına düşen gelirini ise 38.600 dolara çıkarabileceğı ifade edilmiştir. Karamsar olan ikinci senaryo olan OGT durumunda ise Çin, Hindistan, Vietnam, Endonezya gibi ölkelerin büyüme hızlarının yavaşlayacağı öne sürülmüştür. Bu iki senaryodan hangisinin geçerli olacağı ise ekonomilerinin “sürdürülebilirlik, yüksek verimlilik ve yeniliğe dayalı bir yapıya doğru dönüşümü” ne ölçüde gerçekleştirebileceğı meselesine bağlanmıştır.¹²⁸

Çin ekonomisi için üretilen OGT senaryosu Türkiye içinde geçerlidir. Özellikle her iki ölkede kırsal kesimden transfer edilen emek arzının daralması ve buna yükselen ücretlerin eklenmesi ile eğitime dayalı toplam faktör verimliliğine dayalı büyüme

¹²⁸ Asian Development Bank, *Asian 2050:Realizing the Asian Century*, Asian Development Bank, Philippines 2011, 11-120.

OGT'dan kurtuluş için şarttır. Fakat Çin ve Türkiye ekonomileri OGT'ye tutulmada benzerliklerinin yanı sıra birtakım farklılıklarda göstermektedirler. Örneğin; Türkiye'de %13 düzeyinde gerçekleşen tasarruf oranına karşılık Çin'de %50'yi geçen tasarruf oranları mevcuttur. Bu durum Türkiye'de büyüme oranlarındaki düşüşü Çin'deki büyüme oranlarında yaşanan düşüşten daha şiddetli hale getirmektedir.

Kharas ve Kohli (2011) çalışmalarında ülkelerin OGT'ye düşme sebeplerini ve tuzaktan kurtulmak için anahtar olguların neler olduğunu araştırmışlardır. OGT'den sıyrılmak için Latin Amerika ve Doğu Asya ülkeleri için üç kritik süreç belirlemişlerdir.¹²⁹ Bunlardan ilki, üretim çeşitlendirmesinde uzmanlaşmadır. Buna göre, ölçek ekonomilerini esas alan firmaların yeteneklerine dayalı yeni ürün ve üretim süreçleri oluşturulmaları gerekir. Çalışma Doğu Asya'da elektronik alanında uzmanlaşan ülkeleri buna örnek olarak göstermektedir. İkincisi, fiziksel sermaye birikiminden ziyade toplam faktör verimliliğine odaklı büyümedir. Toplam faktör verimliliğinin artırılması için gerekli birinci koşul, ilk ve orta öğretimden yükseköğrenime geçişi başarabilmektir. Fakat yetenekli profesyoneller yetiştirebilmek için eğitim sisteminin bir gecelik değil, uzun vadeli yatırımlar ve programlara ihtiyacı vardır. Sonuncusu ise, ekonomide merkezileşmeden ademi merkezileşmeye geçiştir. Modern ekonomiler kompleks, fakat hızlı karar alma ve tatbik etmeyi gerekli kılmaktadır. Süreç merkezi sistemlerde oldukça zordur. Başarısını ademi merkeziyetçilikle sağlayan Japonya ve Güney Kore iyi birer modeldir. Üç önemli geçiş süreci güçlü liderlik ve uzun vadeli değişiklikleri sürdürme becerisi gerektirir. Ayrıca özel sektörle yüksek kaliteli etkileşimi gerektirdiği de unutulmamalıdır.

Lin ve Treichel (2012), yaptıkları çok ülkeli çalışmada Latin Amerika, Karayipler ve Çin özelinde OGT nedenlerini araştırmışlardır.¹³⁰ Çalışmada, ülkelerin düşük katma değerli ürünlerden yüksek katma değerli ürünlere geçişi başarılı bir şekilde sağlayamadıkları için OGT'ye takıldığı vurgulanmıştır. Hükümetlerin karşılaştırmalı üstünlük avantajlarına göre kamu ve özel sektör işbirliği ile özel sektörün faaliyetlerini desteklemesi üzerinde vurgu yapılmıştır. Böylece doğal kaynakların ve niteliksiz işgücünün yoğun kullanıldığı sektörlerde sürekli bir yapısal iyileşme ile dinamik

¹²⁹ Kharas ve Kohli, 281-289.

¹³⁰ Justin Yifu Lin ve Volker Treichel, *Learning from China's Rise to Escape the Middle Income Trap A New Structural Economics Approach to Latin America*, (Working Paper:6165), World Bank 2012, 2-54.

büyüme elde edilebilir. Bu da eğitim, AR-GE gibi yatırımların geliştirilmesi ile söz konusudur.

Özel sektör, yatırım ve ticaretle ilgili yeni fırsatları yaratarak büyümeyi canlandırma ve rekabeti artırmada önemli rol üstlenmektedir. Hükümetlerin özel sektörün ihtiyaç duyduğu altyapıları tamamlaması ve ticaretin önündeki engelleri kaldırması gibi yapacağı faaliyetler özel sektör çabalarını artıracaktır.

Paus (2012), Şili, Dominik Cumhuriyeti, Ürdün, İrlanda ve Singapur'un yer aldığı 5 ülkeyle çalışmıştır.¹³¹ Yazara göre, OGT'den kurtulup, küresel ekonomik sistem içinde ülkelerin bilgi ekonomisine ulaşmaları, uluslararası rekabet ve teknolojideki hızlı değişime uyum sağlayabilmeleriyle ilgilidir. Paus, bu uyumun ancak sosyal yetenek birikimine bağlı olarak gelişeceğini vurgulamıştır. Sosyal yetenek ise Abramowitz'in yaklaşımına benzer şekilde eğitim ve kurumsal alandaki değişimlerle açıklanmıştır. Sosyal yeteneğin, mikro ekonomik davranışlar ve sektörel ekonomik koşullarla makroekonomik ortam içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Devlet kurumsal yeniliklerle destek sağlarken mikro düzeyde yani şirket tabanında sosyal yetenek oluşumuna destek sağlayacaktır. Paus'un, fikirlerinden teknolojik gelişimin beşeri sermayedeki gelişime bağlı olduğu fakat bunun mikro düzeyinde geliştirilmesiyle OGT'den çıkılabileceği sonucuna varılmaktadır.

Özetle uluslararası literatürdeki betimleyici çalışmalarda birkaç on yılı içine alan plan-program dahilinde ülkelerin dünya sıralamasındaki yeri üzerinde durulduğu görülmektedir. Araştırmalarda mevcut durum analizi yapıldığı, özellikle OGT'ye takılmamış olan Güney Kore ve Japonya'nın örnek olarak kabul edildiği ve vizyon hedefleri için ekonomide, siyasette, toplumsal ve sosyal sahalarda tam anlamıyla bir yapısal dönüşüm politikası önerileri sunulduğu söylenebilir. Türkiye'nin 2023 yılında dünyanın ilk on ekonomisinden biri olmasının öngörüldüğü Vizyon 2023 Hedefleri bu kapsamda düşünülebilir. Fakat Türkiye'de eğitim ve verimlilik seviyelerinin yetersizliği, ihracatta vasıfsız malların ağırlığı, diğer taraftan ancak düşük ve orta teknoloji malların üretildiği, imalat sanayinin zayıflığı, gelir dağılımı adaletsizliği, insan hakları, demokrasi ve özgür bir siyasal yapının oluşumun tamamlanmamış olması gibi bir dizi yapısal problemler ilk on ekonomiye girişin için umut verici görülmektedir.

¹³¹ Eva Paus, "Confronting the Middle Income Trap: Insights from Small Latecomers", *Studies in Comparative International Development*, 47(2), 2012, 115-138.

2.1.1.2. Ampirik Analize Dayalı Çalışmalar

Ampirik analize dayalı çalışmalarda ilk grup tek ülke, ikinci grup ise çok ülke özelliği göstermektedir.

2.1.1.2.1. Tek Ülkeli Çalışmalar

Agenor ve Canuto (2012), Ardışık Nesil Modeli (Overlapping Generations model) ile bir tür iktisadi modelleme kurarak iki dönem, üç sektör, iki tür emek ve endojen meslek seçimleri değişkenleri ile herhangi bir ülkenin OGT'den nasıl kaçınacaklarını araştırmışlardır. Modelde emek, yüksek ve düşük yeteneğe dayalı olarak ikiye ayrılmıştır. Ekonomideki aktörler kişilerin yanı sıra hükümet ve firmalardır. Üretim ise nihai mal, ara malı ve üretim için gerekli tasarımlardan oluşur. Buna bağlı olarak altyapı yatırımları ise basit ve gelişmiş olarak ifade edilmiştir. Yüksek yeteneğe sahip emeğin gelişmiş alt yapı yatırımlarında, yani bilgi iletişim teknolojileri alanlarında, düşük yeteneğe sahip emeğin ise basit altyapı yatırımlarında, yani yol, elektrik ve basit haberleşme sahalarında kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Agenor ve Canuto'ya göre tuzak düşük verimlilik artışı ve emeğin kendisine uygun olmayan alanlarda çalıştırılmasıyla ilgilidir. Gelişmiş altyapı yatırımlarındaki genişleme, mülkiyet haklarının korunması, teknolojik öğrenme, AR-GE ve işgücü piyasalarında reform tuzaktan kurtuluş için en önemli faktörlerdir. Sayılan faktörleri yaratan ise imitasyon ve gerçek yenilik arasındaki ince çizgidir. Yazarlara göre OGT bir taklit tuzağıdır.¹³²

Woo (2012), Çin üzerine yaptığı çalışmasında Catch-Up Index (CUI) olarak adlandırdığı bir endeksle büyüme yavaşlaması üzerine bir araştırma yapmıştır. CUI, bir ülkenin gelir düzeyinin ABD gelir düzeyine oranı şeklinde hesaplamıştır. 1960-2008 döneminde endeks incelenmiş ve endeks değeri %55'den yüksek olanlar yüksek, %55 ile %20 arasında olan orta ve %20'den küçük olanlar ise düşük gelirli ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Yakalama endeksine göre Çin 2007-2008 döneminde orta gelirli bir ülke olmuştur. Çin orta gelir düzeyine piyasalaşma ve uluslararasılaşma ile ulaşmıştır. Çin'in yüksek gelir düzeyine ulaşabilmesi için yeni bazı stratejilere ihtiyacı vardır. İşgücü piyasasını serbestleştirmenin ya da finans sektörünü geliştirmenin gerekli olduğu

¹³² Pierre Richard Agenor ve Otaviano Canuto, *Middle-Income Growth Traps*, (Working Paper No: 6210), World Bank, Washington 2012, 3-26.

fakat bağımsız bir yargı, özgür bir basın, demokratik seçim konuları üzerinde durulmadığı sürece bunların yetersiz olduğu vurgulanmıştır.¹³³

Çin üzerine yapılan başka bir çalışma Zhang, Yii, Luo ve Liu (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar, yüksek gelir düzeyine geçişin yönetimle yakından ilişkili olduğunu ve bunun da nitelikli beşeri sermayeye dayandığını öne sürmektedir. Yazarlara göre, Çin'deki en önemli iki problem adil olmayan gelir ve eğitim dağılımıdır. Çin'de bir taraftan ücretler yükselirken, gelir dağılımı adaletsizleşmektedir. Diğer taraftan beşeri sermaye yaratımı halkın eğitim, sağlık ve gıda düzeylerinin yükseltilmesiyle olmakta ve bu da büyüme yorgunluğundan uzak durmayı sağlamaktadır. Çin'in kırsal bölgelerinde beslenme ve sağlık sorunlarının önüne geçilmesi acil politika hedefleri arasında olmalıdır. Çalışmada Çin Guizhou ve Sichuan Bölgesindeki okul öncesi ve ilkokul çağındaki 3-5 ve 8-10 yaş aralığındaki 1707 çocukla iki enfeksiyon üzerinde anket yapılmış ve beslenme ve sağlık sorunlarının beşeri sermayeyi tükettiği ifade edilmiştir.¹³⁴

2.1.1.2.2. Çok Ülkeli Çalışmalar

Eichengreen vd. (2011), çalışmalarında 1957-2007 dönemini farklı gelir düzeyindeki 45 ülke için büyümede durağanlaşmayı Chow ve Probit Testleri ile araştırmışlardır.¹³⁵ Analizde ilgili periyot yedişer yıllık dönemlere ayrılmıştır. Yavaşlama üç temel kriterle ölçülmüştür. Bu kriterler: OGT'den kurtulmak için büyüme yavaşlaması öncesinde ilk yedi yıllık ortalama büyüme oranının %3.5 ya da daha fazla olması ve yedi yıllık dönemlerde cari yıl ve önceki yıl arasındaki yıllık büyüme farkının %2 ve 2005 yılı SGP fiyatlarıyla kişi başına düşen GSYİH'nin 10.000 dolardan yüksek olmasıdır. Büyüme yavaşlamasının determinantları olarak demografi (bağımlılık oranı), GSYİH harcamaları (yatırım, tüketim ve hükümet harcamalarının GSYİH içindeki payı) beşeri sermaye (15 yaş üstü kişilerin eğitime katılım oranı), dışsal faktörler (ticari dışa açıklık, yüksek teknolojili ürünlerin ihracat içindeki payı), siyasal rejim (-10-10 arasında değer alan demokrasiden monarşiye endeks), makroekonomik değişkenler

¹³³ Wing Thye Woo, "China Meets the Middle-Income Trap: The Large Potholes in the Road to Catching-Up" *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 10(4), 2012, 313-336.

¹³⁴ Linxiu Zhang, Hongmei Yi, Renfu Luo, Changfang Liu, ve Scott Rozelle, "The Human Capital Roots of the Middle Income Trap: The Case of China", *Agricultural Economics*, 0(0), August, 2012, 1-30.

¹³⁵ Eichengreen vd., 2011, 2-14.

(enflasyon, döviz kuru, krizler) belirlenmiştir. OGT'nin 10.000-11.000 dolar düzeyinde oluşabileceği savunulmuştur. Çalışma yazarlar tarafından 2013 yılında tekrarlanmış ve periyot 1957-2010 olarak seçildiğinde OGT'nin 15.000-16.000 dolar ve 10.000-11.000 dolar düzeyinde iki seviyede görülebileceğini vurgulanmıştır. Büyüme yavaşlamasına maruz kalmayan ülkelerden yola çıkarak OGT'den kurtulmak için yüksek eğitimde okullaşma ile beşeri sermaye donanımının yükseltilmesi ve yüksek teknoloji ürünlerin ihracat içindeki payının artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan siyasal rejim ile yavaşlama olasılığı arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Carnavole (2012), OGT ile ilgili sistematik bir analiz yapmıştır.¹³⁶ Carnavole'e göre, son altmış yıl boyunca çok az ülke orta gelirden yüksek gelire geçebilmiştir. Analizde ilk olarak ülkeler Dünya Bankası'nın Atlas Metodu ile yapılan sınıflamayla incelenmiş ve gelir grupları belirtilmiştir. Çalışmada 1960-2010 periyodunda değişik gelir grubundaki 22 ülke ele alınmış ve dört kategori oluşturulmuştur. Kategoriler; 29 yıl ya da daha az süre orta gelir düzeyinde kalıp yüksek gelire geçişi sağlayanlar (5 ülke: Hong Kong, Japonya, Güney Kore, Malta, Singapur), 30 yıl ya da daha fazla orta gelir düzeyinde kalıp yüksek gelire geçişi sağlayanlar (2 ülke: Portekiz ve Trinidad ve Tobago), geçiş periyodunun başında olanlar (4 ülke: Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Peru ve Tunus) ve OGT'ye takılmış olanlardan (11 ülke: Arjantin, Belize, Botswana, Brezilya, Şili, Kosta Rika, Gabon, Malezya, Mauritius, Panama ve Uruguay) oluşmaktadır. 22 ülke için yapılan analizde etnik ve dini parçalanma ve adil olmayan gelir dağılımının orta gelirden geçiş üzerindeki etkisini araştırılmıştır. Etnik ve dini parçalanma ve adil olmayan gelir dağılımının sosyal sermaye yetersizliğine sebep olacağı belirtilmiştir. Bu da OGT'ye sıkışıp kalmada etkili olmaktadır. Yüksek gelire geçiş sürecini 30 yıldan daha az bir zamanda tamamlayan ülkelerde etnik grup sayısı ortalama 2.80, otuz yıldan daha fazla bir zamanda tamamlayanlarda 3 ve OGT'ye takılmış olanlarda ise ortalama 4.10'dur. OGT'ye sıkışan ülkelerde etnik grupların sayısı fazla ve GINI Endeksi 0,40 üstünde olup gelir dağılımı adaletsizliği görülmektedir. Etnik ve dini ayrışmadan ziyade homojenliğin yüksek gelir grubuna geçişte pozitif etki yarattığı görülmektedir.

¹³⁶ Maria Carnovale, *Developing Countries and the Middle-Income Trap: Predetermined to Fall?*, Doctoral Dissertation, New York University 2012, 4-41.

Türkiye’de özellikle etnik kökene dayalı yaratılmış terör meselesinin ekonomik kalkınmada yarattığı olumsuzluklar otuz yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Ayrıca Türkiye’nin sınır komşusu olan ülkelerde yaşanan etnik, dini ve mezhep öğelerine dayalı iç savaşlar yaşandığı dikkat alındığında etnik ve dini parçalanmaların OGT ile ilişkilendirilmesini makul kılmaktadır.

Felipe vd. (2012), 1950-2010 döneminde 1990 yılı SGP’den faydalanarak 124 ülkeyi dört gruba ayırarak tarihsel olarak gelir geçişlerini, süreleri ve büyüme hızlarını araştırmıştır. Kişi başına düşen GSYİH 2.000\$’dan az olanlar düşük gelirli, 2.000\$ ile 7.250\$ arasında olanlar alt orta gelirli, 7.250\$ ile 11.750\$ arasında olanlar üst orta gelirli ve 11.750\$’dan yüksek olanlar yüksek gelirli ülke grubundadır. Ülkelerin alt orta gelir tuzağından kurtulması için kişi başına düşen gelirin yıllık en az %4.7 ve üst orta gelir tuzağından kaçınmaları için en az %3.5 büyümesi gerekli eşik değerdir. Ayrıca en fazla 28 yıl içinde alt orta gelirden ve en fazla 14 yılın içinde üst orta gelir grubundan yukarı çıkmaları gerekmektedir. Aksi takdirde OGT’ye takılmış olurlar. 1950 yılında dünyada 82 düşük gelirli ülke, 39 orta gelirli ülke ve 3 yüksek gelirli ülke tespit edilmiştir. 2010 yılında dünyada 40 düşük gelirli ülke, 38 alt orta gelirli ülke, 14 üst orta gelirli ve 32 yüksek gelirli ülke olduğu ifade edilmiştir. Buna göre 2010 yılında 52 orta gelirli ülkenin 30’u alt orta gelir ve 5’i üst orta gelir tuzağında yer almaktadır. Kalan 17 ülkenin 8’i ise 3’ü alt orta ve 5’i üst orta gelir tuzağı olmak üzere risk grubundadır. OGT’de 35 ülkenin 13’ü Latin Amerika, 11’i Ortadoğu ve Güney Afrika, 6’sı Sahraaltı Afrika’sı, 3’ü Asya ve 2’si Avrupa’da yer almaktadır. Örneğin, analiz sonuçlarına göre Türkiye alt orta gelir grubuna 1955 yılında ve üst orta gelir grubuna ise 2005 yılında ulaşmıştır. 50 sene alt orta gelirden kalmış ortalama yıllık büyüme oranı ise %2.6 olmuştur. Türkiye, Bulgaristan ve Kosta Rika ile beraber orta gelir bandında en uzun süre kalan ülkelerden biridir. Çin’in alt orta gelirden kalma süresi 17 yıldır. Orta gelirli ülke grubundan yüksek gelirli ülke grubuna yalnızca Güney Kore geçebilmiştir. Üstelik bu geçiş yaklaşık %7 gibi yüksek bir büyüme ve 7 yıl gibi kısa bir zaman zarfında elde edilmiştir. Ayrıca yine en iyi performansı Japonya hariç Asya Kaplanları olarak bilinen Hong Kong, Güney Kore, Tayvan ve Singapur göstermiştir.¹³⁷

---

¹³⁷ Felipe vd., 6-47.

Tablo 2.1. 1950'den Sonra Alt Orta Gelirden Üst Orta Gelir Grubuna Geçen Ülkeler

Ülkeler	Alt Orta Gelire Ulaştığı Yıl	Üst Orta Gelire Ulaştığı Yıl	Alt Orta Gelirde Kalış Süresi/Yıl	Gelir Geçişinde Ortalama Büyüme Oranı (%)
Çin	1992	2009	17	7.5
Malezya	1969	1996	27	5.1
Güney Kore	1969	1988	19	7.2
Taypei	1967	1986	19	7.0
Tayland	1976	2004	28	4.7
Bulgaristan	1953	2006	53	2.5
Türkiye	1955	2005	50	2.6
Kosta Rika	1952	2006	54	2.4
Oman	1968	2001	33	2.7

Kaynak: Felipe vd., 2012, 22.

Tablo 2.2. 1950'den Sonra Üst Orta Gelirden Yüksek Gelir Grubuna Geçen Ülkeler

Ülkeler	Üst Orta Gelire Ulaştığı Yıl	Yüksek Gelire Ulaştığı Yıl	Üst Orta Gelirde Kalış Süresi/Yıl	Gelir Geçişinde Ortalama Büyüme Oranı (%)
Hong Kong	1976	1983	7	5.9
Japonya	1968	1977	9	4.7
Güney Kore	1988	1995	7	6.5
Singapur	1978	1988	10	5.1
Taipei	1986	1993	7	6.9
Avusturya	1964	1976	12	4.1
Belçika	1961	1973	12	4.4
Danimarka	1953	1968	15	3.3
Finlandiya	1964	1979	15	3.6
Fransa	1960	1971	11	4.4
Almanya	1960	1973	13	3.4
Yunanistan	1972	2000	28	1.8
İrlanda	1975	1990	15	3.2

Tablo 2.2. (devamı)

İtalya	1963	1978	15	3.4
Hollanda	1955	1970	15	3.3
Norveç	1961	1975	14	3.5
Portekiz	1978	1996	18	2.8
İspanya	1973	1990	17	2.7
İsveç	1954	1968	14	3.6
Arjantin	1970	2010	40	1.2
Şili	1992	2005	13	3.7
İsrail	1969	1986	17	2.6
Mauritius	1991	2003	12	4.0

Kaynak: Felipe vd., 2012, 22.

Aiyar vd. (2013), büyüme yavaşlaması ve OGT'nin determinantlarını 1955-2009 dönemini kapsayan 11 dönemde seçilmiş Asya ve Latin Amerika ülkeleri için incelemiştir. Araştırmada Probit Regresyonu, Bayesian ve Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler Modeli kullanılmıştır. 2005 yılı sabit dolar fiyatları cinsinden kişi başına düşen GSYİH yıllık büyüme oranı; kurumlar, demografi, altyapı, makroekonomik ortam ve politikalar, üretim yapısı, ticaret yapısı ve diğer değişkenler ele alınmıştır. Kurumlar; hukukun üstünlüğü, küçük hükümet, şeffaf düzen, demografi; bağımlılık ve cinsiyet oranı, altyapı; telefon ağları, enerji ve yollar, makroekonomik ortam ve politikalar; gayri safi sermaye girişleri, yatırım payı, ticarete dışa açıklık, kamu borçları, üretim yapısı; tarım, sanayi ve hizmet payları ve üretim çeşitliliğinin zayıflığı, ticaret yapısı; mesafe ve bölgesel entegrasyonlar, zayıf ihracat çeşitliliği, diğer konular ise iklim, savaş ve sivil çatışmalardan oluşmaktadır. Büyüme yavaşlamasında en önemli değişkenlerin gayri safi sermaye girişlerindeki ani azalmalar ve çıkışlar ile zayıf ihracat çeşitliliği olduğu belirlenmiştir.¹³⁸

Egawa (2013) çalışmasında gelir dağılımı eşitsizliğinin, OGT yaratıp yaratmayacağını araştırmıştır. Egawa, öncelikle gelir eşitsizliği ve OGT arasında nasıl bir ilişki olduğunu Kuznets Hipotezine dayalı bir kalitatif analiz ile incelemiştir. Kuznets Hipotezine göre, düşük gelirli ülkelerde gelir eşitsizliği daha az olup ekonomik büyüme ve fert başına düşen gelir artışıyla birlikte gelir eşitsizliği gittikçe

¹³⁸ Aiyar vd., 3-34.

fazlalaşmaktadır. Fakat büyümenin daha ileri safhalarında gelir dağılımı eşitsizliği azalma trendine girmektedir. Egawa'nın çalışması aynı zamanda kantitatif bir analizde içermektedir. Analizinde Çin, Malezya ve Tayland, Regresyon Testi ve Duyarlılık Analizi (Sensitivity Analysis) ile araştırılmıştır. Kişi başına düşen GSYİH'nin determinantlarını belirlemek için yapılan regresyonda bağımlı değişken olarak, kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı, bağımsız değişken olarak gelir seviyesini temsilen SGP ile kişi başına düşen GSYİH, gelir dağılımı göstergesi olarak GINI katsayısı ya da S5/S1 oranı (ortalama en yüksek gelir elde eden %20'ye karşılık ortalama en düşük gelir elde eden %20), kentleşme için kentsel nüfus oranı, eğitim için ilköğretim ve orta öğretimde okullaşma oranı, sağlık göstergesi olarak ortalama yaşam süresi, çalışma çağındaki nüfus için toplam nüfus içinde 15-64 yaş aralığındaki nüfusun payı, AR-GE'yi temsilen toplam ihracatta yüksek teknolojlili ürünlerin payı ve siyasi karar vermede şeffaflığı temsilen Özgürlük İndeksi değişkenleri kullanılmıştır. Veriler 1991-2000 ve 2001-2010 için 10 yıllık ortalama halinde alınmıştır.^(*) Regresyon sonuçlarına göre gelir seviyesi, GINI ya da S5/S1 oranı negatif işaretlidir. Kentleşme istatistiki olarak anlamsız, ilköğretimde okullaşma oranı anlamsız ve negatif işaretli, orta eğitimde okullaşma önemli ve etkili, ortalama yaşam süresindeki artış pozitif etkilidir. Çalışan nüfus ortalama büyüme üzerinde pozitif etkili, toplam ihracatta yüksek teknolojlili ürünlerin payı istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkilidir. Özgürlük İndeksi negatif katsayılı ve ekonomik büyümede anlamlıdır. OGT'den kaçış için özellikle ikincil eğitim sisteminin yaygınlaştırılması, demografik fırsatlar yitirilmeden yüksek teknoloji sanayilerinin iyileştirilmesi, gelir dağılımının kırsal ve kentsel bölgelerdeki farkı kapatacak şekilde düzenlenmesi ve bir takım sağlık eğitim gibi hizmetlerin ve ayrıca doğrudan gelir transferi gibi sistemlerin desteklenmesi gerekmektedir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin büyüme oranları üzerinde olumsuz etki yarattığı ve OGT sebeplerinden biri olduğu sonucuna varılmıştır.¹³⁹

(*)S5/S1 oranında 1986-1995 ve 1996-2005, Gini Katsayısı'nda 1990 ve 2000, Özgürlük Evi Endeksi'nde 1986-1995 ve 1996-2005 yılları baz alınmıştır.

¹³⁹ Akio Egawa, *Will Income Inequality Cause A Middle-Income Trap in Asia?*, (Working Paper No:03), Bruegel Working Paper, 2013, 1-22.

Tablo 2. 3. Egawa (2013) Analiz Sonuçları

Değişken	İşaret
Gelir seviyesi	-
Gelir eşitsizliğini temsilen GINI ve S5/S1 oranı	-
Kentleşme	İstatistiki olarak anlamsız
İlköğretim ve orta öğretimde okullaşma oranı	İlköğretimde okullaşma (-), ortaöğretimde okullaşma (+)
Ortalama yaşam süresi	+
Çalışan bağımlılık oranı	+
Yüksek teknolojlili ürünlerinin imalat sanayi ihracatındaki payı	+
Özgürlük endeksi	-

Kaynak: Egawa, 2013, 24.

Robertson ve Ye (2013), OGT'yi yakınsama argümanlarını, yapısal kırılmalara ya da stokastik eğilimlere bağlamışlardır. Araştırmalarında yapısal kırılma etkilerini gözlemlemişlerdir. Kişi başına düşen GSYİH değerlerini birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller, Zivot-Andrews, Lumsdaine ve Papell testleri kullanılarak açıklamıştır. ABD'nin son 125 yıllık kişi başına düşen gelirini %1.8 olarak büyüdüğü tespit edilmiş ve referans ülke olarak ABD seçilmiştir. 2005 yılı SGP fiyatlarına göre ABD kişi başına düşen gelirinin %8-36 arasında gelire sahip ülkeler orta gelirli ülkelerdir. 189 ülkenin 46'sının orta gelirli ve 23'nün OGT'de olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴⁰

Wu (2013), çalışmasında 1961-2010 döneminde 109 ülkede toplam faktör verimliliğinin büyümeye etkisini incelemiştir. Regresyona dayalı toplam faktör verimliliği teknik etkinlik ve teknolojik gelişimden oluştuğu kabul edilerek hesaplanmıştır. 1961'deki kişi başına düşen gelirli kullanılarak düşük, orta ve yüksek gelirli olmak üzere üç ülke grubu oluşturulmuştur. Kişi başına düşen geliri 1.000 doların altında olan ülkeler düşük gelirli, 1.000-10.000 dolar arasındaki ülkeler orta gelirli ve 10.000 doların üstündekiler yüksek gelirli ülke grubundadır. 1961'de 61 orta gelirli ülke

¹⁴⁰ Peter E. Robertson ve Longfeng Ye, *On the Existence of a Middle Income Trap*, Economics Discussion, (Working Paper No:13/12), The University of Western Australia, Department of Economics, 2013, 2-7.

varken, 2010'da bu ülkelerin 24'ü yüksek gelir grubuna geçmiş, fakat 37'si aynı grupta hapsolmuştur. Bu yüzden OGT'deki ülkeler olarak adlandırılmıştır. Toplam faktör verimliliğinin sürdürülebilir büyüme ve yüksek gelir için oynadığı rol vurgulanmıştır. Sırasıyla 1961-1990, 1971-2000 ve 1981-2010 dönemlerinde OGT'ye takılan ülkelerde toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısı yüzde -1.65, 12.91 ve 48.70 iken, tuzaktan kurtulup üst gelir basamağına sıçrayanlarda 7.33, 14.70 ve 41.43'tür. Çin ekonomisinin 1986 yılında kişi başına düşen geliri 1.000 dolara ulaşmıştır. 1991-2010 dönemin toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısı %44.85'tir. Çin'in OGT'den kaçınılması ve yüksek gelire geçişi olasıdır. Fakat sürdürülebilir büyümeyi garanti altına alması için bölgeler arasındaki dengeli büyümeye ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Teknolojik gelişim yenilik, teknik etkinlik ise yakalama oluşturduğu için OGT'den kurtuluş bu iki faktörü oluşturacak toplam faktör verimliliğinden geçmektedir.¹⁴¹

2.1.2. Ulusal Literatür Araştırması

Ulusal bazda yürütülen çalışmalar, uluslararası kökene sahip örneklerdeki gibi genellikle bir durum analizi şeklinde kurgulanarak temel ekonomik göstergelerin ülkeler bazında karşılaştırması esasına dayanmaktadır. Farklı olarak ulusal çalışmalarda Türkiye üzerine vurgu yapılmıştır. Hatta bazı çalışmalar bölge düzeyine indirilmiştir. Uygulamalı çalışmalarda ise bilinen ekonometrik tekniklere çok fazla yer verilmediği ve büyüme hesabı cinsinden bazı sonuçlara varılmaya çalışıldığı görülmektedir.

2.1.2.1. Betimleyici İstatistiklere Dayalı Çalışmalar

Ulusal literatür araştırmasına uluslararası literatür de olduğu gibi betimleyici analizle başlanmıştır. İlk olarak tek ülke ve ardından çok ülkeli araştırmalardan özetler sunulmuştur.

2.1.2.1.1. Tek Ülkeli Çalışmalar

Karahan vd. (2012) tarafından yayınlanan araştırma raporunda, temel bazı makroekonomik göstergeler kullanılarak (GSYİH, büyüme, enflasyon, sermaye

¹⁴¹ Yanrui Wu, "Productivity, Economic Growth and Middle Income Traps: Implications for China", *Business School, University of Western Australia*, 2013, 1-28.

hareketleri, dış ticaret, işsizlik vb.) Türkiye üzerine genel bir değerlendirme sunulmuştur. 2004-2011 Türkiye için orta gelirli ülke statüsüne ulaşma dönemi olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan 2012 ve sonrasıyla OGT'den korunma strateji geliştirme dönemine girilmiştir. Sürdürülebilir büyüme ve stratejik dönüşümün اهمiyeti açısından Türkiye'nin önündeki en önemli engelin OGT olduğu vurgulanmıştır. Öngörülen stratejiler ise kısa vadede hedeflenen büyümeyi yakalama ve orta-uzun vadede ise büyümeyi devamlı kılma şeklinde iki uçludur. Sağlıklı ekonomik kalkınma için diğer ülkelerin tecrübelerinin göz ardı edilmemesi gerektiği, fakat ülkenin kendi ihtiyaçları doğrultusunda bir yol haritası çizilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmada makro, mikro ve sektörel düzeyde çözüm önerileri sunulmuştur. Buna göre makro düzeyde alınan önlemler uzun süreli büyümenin biricik ve tek yeterli şartı olmamakla birlikte basiretli bir para politikası ve disiplinli bir maliye politikası, buna ilave olarak ihtiyatlı finansal regülasyon atılması gereken ilk adımlardır. Disiplinli maliye politikası çerçevesinde bütçe açığının milli gelire oranının kabul edilebilir seviyede tutulması, para politikasıyla eşgüdüm, kamu harcamalarında etkinlik, kayıt dışı ekonomiyle mücadele bir çırpıda sayılacak düzenlemelerdendir. Finansal regülasyon ise döviz pozisyonu açıklarının azaltılması ve döviz/TL piyasalarında derinliği artırarak dalgalanmaları azaltmak ve piyasa aktörlerinin daha sağlıklı karar vermelerini sağlamak ele alınması gereken konular arasındadır. Piyasalara, bir diğer deyişle, sektörler ve firmalara, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayarak rekabetçi güç kazandırma amacıyla dizayn edilen politikalar, mikro politiklardır. Uygulanacak politikalar, benimsenecek kalkınma modelinde, üretimden eğitime, işgücünden teknolojiye, birçok dinamiği içinde barındırması sebebiyle, kritik bir öneme sahiptir. İşletmelerin, ekonomik sistem içerisinde, rekabetçi bir şekilde büyümeleri amacıyla, sektörel ve sektörler arası etkinliği ve verimliliği sağlaması amaçlanan sektörel politikaların önemi vurgulanmıştır. Büyüme stratejisi kapsamında, gerek kalkınma, gerekse cari açığı azaltma açısından belli başlı sektörlerin birincil olarak önceliğe tabi tutulması tavsiye edilmiştir. Bu sektörler ve özellikleri şöyle sıralanmaktadır:¹⁴²

– Makine sektörü; ürettiği yatırım malları hasebiyle diğer birçok sektörle olan etkileşimi ve dış ticaret açığındaki etkisi,

¹⁴² Hatice Karahan (Ed.), *Kalkınma Yolunda Yeni Eşik Orta Gelir Tuzağı 2012 Türkiye Ekonomisi Raporu*, (Rapor No:79), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), İstanbul 2012, 100-130.

- Bilişim sektörü; ürettiği mal ve hizmetlerin, ekonomideki birçok sektörün gelişimindeki etkisi,
- Enerji sektörü; en büyük ithalat kalemi olma özelliği ve cari açık üzerindeki baskın etkisi,
- Otomotiv sektörü; yüksek ihracat potansiyeli taşıma özelliği,
- İnşaat sektörü; istihdamdaki lokomotif rolü ve dış pazarlardaki etkinliği,
- Turizm sektörü; hizmet ihracatının en önemli dinamiği olma özelliği,
- Sağlık sektörü; toplumsal kalkınmanın başlıca göstergelerinden olma özelliği,
- Gıda ve tarım sektörü; cari fazla verme özelliği.

Olgun'un (2013), araştırması da yukarıdakine benzer şekilde sektör temelli olup OGT ve AR-GE ilişkisine dayalıdır. AR-GE verileri kullanılarak büyüme üzerine bazı değerlendirilmeler yapılmıştır.¹⁴³ Çalışmada dünyada yalnızca Japonya ve Güney Kore'nin OGT'ye takılmadığı ve bu ülkelerde AR-GE harcamasının GSYİH içindeki payının ortalama %3.3 Türkiye'de ise %0.86 olduğu belirtilmiştir. Ölçek ekonomisinin avantajına sahip olmayan ülkeler gibi Türkiye'nin de OGT'ye düşmemesi için üretim ve ihracatın yüksek katma değer yaratan ürünlerden oluşturulması ve böylece uluslararası piyasada rekabetin sağlanması, marjinal üretkenliği gittikçe azalan üretim faktörlerini arttırmaya çalışmak yerine yaratıcı bir toplum ve ekonomi oluşturması şartının AR-GE faaliyetlerinden geçtiği ifade edilmiştir. Bu sebeple AR-GE harcamasının GSYİH içindeki payının ortalama %3 seviyesine yükseltilmesi çözüm önerisi olarak sunulmuştur.

2.1.2.1.2. Çok Ülkeli Çalışmalar

Öz (2012), Dünya Bankası'nın "*China 2030*" adlı raporundan yola çıkarak 1960-2010 ve 2000-2010 dönemlerinde ülkelerin ABD'ye kıyasla kişi başına gelirini logaritmik formda göstermiştir.¹⁴⁴ 1960-2010 dönemi için OGT'dan kurtulabilen ülkeler Singapur, Hong Kong, Tayvan, Kore, Japonya gibi Doğu Asya ülkeleri; İspanya, Yunanistan, Portekiz, Güney Kıbrıs gibi AB ülkelerine yakınsayan ülkeler, İsrail ve ABD'ye bağlı özerk bir bölge olan Porto Riko'dur. Düşük gelirden orta gelir düzeyine

¹⁴³ Onur Olgun, "AR-GE Yatırımları ve Büyüme İlişkisi", *Stratejik Düşünce*, Mart 2013, 98-99.

¹⁴⁴ Sumru Öz, "Orta Gelir Tuzağı", *Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu 12-06*, Ağustos 2012, 2.

geçebilen diğer ülkeler ise Tayland, Endonezya, Hindistan, Fas ve Mısır ile zengin doğal kaynaklara sahip Afrika ülkesi olan Ekvator Ginesi ve Botswana'dır. 1960 yılından bu yana OGT'de olan ülkelerin büyük bir bölümü Latin Amerika ülkeleridir. Türkiye'nin de yer aldığı grupta İran, Güney Afrika, Romanya, Jamaika ve Malezya da bulunmaktadır. 2000-2010 döneminde OGT'den kaçabilen 12 ülkenin bunu 2000 yılı öncesinde gerçekleştirmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkeler 2000 yılında yüksek gelirli ülkeler grubunda bulunmaktadır ve 2010'da da bu durumlarını korumaktadırlar. Slovenya, Bahreyn ile birkaç küçük ada ülkesi de 2000 yılı itibarıyla yüksek gelir grubundadır. 2000 yılı öncesinde OGT'den kurtulan 12 ülkeye ek olarak 2000-2010 döneminde 6 ülke daha yüksek gelir düzeyine ulaşmıştır. Bu ülkeler Avrupa Birliği'ne yakınsama sürecindeki Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ile Umman, Suudi Arabistan ve Libya gibi petrol gelirleri sayesinde zenginleşen ülkelerdir. Diğer taraftan OGT'de olan ülkeler yüksek gelirli ülkelere yakınsama ve böylece OGT'den kurtulma eğilimine girmişlerdir. 1960-2000 arasında satın alma gücüne göre kişi başına milli geliri ABD'nin %21'inde çakılı kalan, ancak 2010 yılı itibarıyla %25'i aşan Türkiye de bu ülkeler arasında yer almaktadır. Fakat Türkiye'nin OGT'den çıkmış ülkelerden biri olmadığına işaret edilmiştir.

Çok ülkeli değerlendirilebilecek başka bir araştırma Yeldan'ın (2012), Türkiye ve Güney Kore'yi karşılaştırmalı olarak incelediği makalesidir. Yazar, Türkiye'de kişi başına düşen gelirin 1950'den bu yana ABD gelirinin %17 ile %20'si arasında olduğunu hemen hemen önemli bir değişikliğin görülmediğini vurgulamaktadır. Oysaki Güney Kore'nin 1990'ların başında kişi başına düşen gelirini ABD gelirinin yarısına eşitlediği ve yakınsamaya devam ettiğine dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin, bir yanda parçalanmış, uluslararası akademik standartlarından uzaklaştırılmış bir orta eğitim sistemiyle; gelişmiş ekonomiler arasında orta eğitime katılım oranları ve milli gelirden AR-GE payları açısından en son sırada yer alan kurumsal yapısıyla; şişirilmiş ihracat rakamlarına ve sıcak para akımlarının tatlı spekülatif kazançlarına dayalı hormonlu büyüme süreçleriyle Japonya ve Kore'yi izleyen OGT'yi aşabilecek üçüncü bir başarılı ülke örneği olmasının oldukça zor olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Erinç Yeldan, "Orta Gelir Tuzağı", *Ekonomi Politik*, 11 Temmuz 2012, 1-2.

2.1.2.2. Ampirik Analize Dayalı Çalışmalar

Ulusal düzeyde gerçekleştirilen ampirik analizler oldukça az sayıda olup bir çoğu ekonometrik modellere dayanmamaktadır. Genel olarak çalışmaların bir takım hesaplama teknikleriyle oluşturulduğu görülmektedir. Ayrıca ulusal düzeyde yapılan araştırmalarda çok ülkeyi kapsayan ampirik metotlara dayalı literatür eksiktir.

2.1.2.2.1. Tek Ülkeli Çalışmalar

OGT'yi açıklamaya yönelik olarak Türkiye'de yapılmış ampirik çalışmalardan en önemlisi Yeldan vd. (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırma iki rapor olarak oluşturulmuştur. “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz” başlıklı ilk rapor OGT kavramını, Türkiye'deki bölgesel eşitsizlikler çerçevesinde ele almıştır. OGT'nin Türkiye açısından, niceliksel bir eşğin belirlenmesi ve bu eşğin nasıl atlatılabileceği konularından ibaret olmadığı vurgulanmıştır. Raporda OGT ışığında Türkiye ekonomisi makro, bölgesel ve sektörel açılardan değerlendirilmiştir. Öncelikle büyüme muhasebesi yöntemiyle toplam faktör verimlilikleri hesaplanmıştır. Toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısı i) 1980–1989 döneminde ortalama olarak artmış, ii) 1990–1999 döneminde dalgalı ve oynak bir seyir izlemiş, iii) 2000 sonrasında ise azalmıştır. Yapılan analizler çerçevesinde Türkiye OGT açısından üç farklı bölgeye ayrılmıştır. Birincisi OGT'nin olmadığı gelişmiş ve sanayileşmiş bölgeler; ikincisi OGT riskinin olduğu bölgeler; üçüncüsü ise OGT'nin ve yoksulluk riskinin olduğu bölgelerdir. Birinci grubun hem hasılanın hem de nüfusun büyük bir kısmını barındırdığı, aynı zamanda ekonomik, siyasi, ticari, sanayi gibi dalların merkezi olduğundan diğer grupların problemlerinin bu grupta duyulamayacağı tespit edilmiştir. Ulusal hasılanın dağılımına bağlı olarak bölgeler OGT açısından Tablo 2.4'deki gibi sınıflandırılmıştır.

Tablo 2.4. Türkiye’de Bölgelerin OGT Riski

Türkiye’de OGT Riski Olmayan Bölgeler
TR10 (İstanbul)
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova)
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)
TR51 (Ankara)
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)
TR31 (İzmir)
Türkiye’de OGT Riski Olan Bölgeler
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)
TR62 (Adana, Mersin)
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)
TR52 (Konya, Karaman),
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya),
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir),
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat),
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop).
OGT ve Yoksulluk Riski Olan Bölgeler
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye),
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt),
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır),
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)

Kaynak: Yeldan vd. 2012’den hareketle elde edilmiştir.

Çözüm önerisi ise bölgesel kalkınma politikalarının farklılaştırılmasından geçmektedir. Politikaların birkaçı şöyle sıralanabilir: OGT riski olmayan bölgelerde

teknolojiye yoğun alanlara odaklanması, arz yanlı teşvik politikalarının tercih edilmesi, büyüme yavaşlaması riski olan bölgelerin yüksek gelirli bölgelerle olan ulaşım altyapılarının geliştirilmesi ve orta-düşük, orta-ileri teknolojikli üretimin desteklenmesi, diğer bölgelerde ise tarımda ölçek sorununun çözülmesi yönünde tedbirlerin alınması ve geçimlik ekonomiden endüstriyel üretime geçişin sağlanarak bu bölgeler tarafından üretilen ürünlere yönelik talep yönlü teşviklerin sağlanmasıdır.¹⁴⁶

Yeldan vd. tarafından ilk rapordan bir yıl sonra “*Orta Gelir Tuzağı’ndan Çıkış Hangi Türkiye? Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri*” başlığıyla ikinci rapor yayınlanmıştır. Türkiye için güncel bir Girdi-Çıktı Tablosu ve Sosyal Hesaplar Matrisi ile iki bölge (zenginleşme yolunda orta gelirli ve yoksulluk tuzağına* sıkışmış yoksul Türkiye) ve yapısal bir makroekonomik genel denge modeli kullanılmıştır. Raporda, yüksek gelire ulaşma yolunda çok boyutlu kalkınma stratejileri tartışılmıştır. Öncü çalışmada Türkiye için hem bir OGT riski hem de yoksulluk tuzağı riskinden söz edilmiştir. Bu sebeple analiz ekonominin bir bütün olarak sürdürülebilir büyüme patikasına oturması amacıyla oluşturulmuş ve iki politika senaryosu çerçevesinde işlemiştir. Yoksul bölgeye verilen üretim teşviklerinin artırılması ilk politika senaryosunu oluştururken, artırılan teşviklerin yanında kamu yatırım tahsislerinde bölgesel paylarda değişiklik ve seçici dağıtım mekanizmasının getirebileceği öngörülen (yoksul bölgede) üretkenlik artışları ikinci politika senaryosunu oluşturmaktadır. Model sonuçlarına göre, sermayenin orta gelirli Türkiye’den yoksul Türkiye’ye transferini içeren süreç ilk 5-6 yıllık kazanımlardan sonra ekonominin toplamı için büyüme ivmesinin yavaşlamasına neden olmaktadır. Yoksul Türkiye’nin tek başına büyüme ivmesi, orta gelirli Türkiye’deki ivme kaybını karşılayamamakta ve uzun dönemde ulusal ekonominin bütününde bir yavaşlama kaçınılmaz hale gelmektedir. Dolayısıyla, üretkenlik artırıcı reform sürecinin ve teknolojik anlamda emeğin üretkenliğini artırmaya yönelik kazanımların elde edilmediği bir ortamda, salt üretim teşvikleri kısa dönemde yoksul Türkiye bölgesinde sermaye birikimini hızlandırmakta; ancak uzun dönemde büyüme temposunun gerilemesine engel olamamaktadır. Sermayenin azalan

¹⁴⁶ Yeldan vd., 13-153.

* Nurkse’nin yoksulluğun kısır döngüsü yaklaşımıyla yoksulluk tuzağı kavramı ortaya çıkmıştır. Bknz. Rainer Kattel, Jan A. Kregel ve Erik S. Reinert (Ed), *Ragnar Nurkse (1907-2007): Classical Development Economics and its Relevance for Today*, Anthem Press, UK 2011, 186. Yeldan, Türkiye’de yalnızca orta gelirli değil düşük gelirli bölgelerinde varlığına dikkat çektiği için düşük gelirli bölgelerde oluşacak tuzağa OGT değil yoksulluk tuzağı ifadesini kullanmıştır.

verime tabi olmasının doğal bir sonucu olan bir süreç sonucunda, yoksul Türkiye bölgesinde milli gelir artışı sadece %4.1 düzeyinde gerçekleşmekte ancak ulusal gelirin bütününde yavaşlama söz konusu olmaktadır. Burada temel problem, verilmekte olan üretim teşviklerinin yoksul Türkiye'de üretimi artırırken, aslında yüksek gelirli Türkiye bölgesine akmakta olan faktör donanımlarında göreceli olarak azalmaya neden olmasıdır. İkinci senaryoda ise yoksul bölgeye yönelik üretim teşvikleri sisteminin üretkenlik kazanımlarıyla pekiştirilmesi stratejisi uygulamaya konulmakta ve kamu yatırım tahsislerinde oransal olarak değişim yapılması, üretkenlik kazanımlarına dayalı bir yatırım stratejisi öngörülmektedir.

Ayrıca çalışmada eğitim, sosyal altyapı, ulaştırma ve haberleşme ağına yönlendirilecek yatırımların yoksul doğu bölgesinde üretkenliği tarım sektörlerinde yılda ortalama %0.5; tarım dışı sektörlerde ise %0.7 oranında geliştirileceği hipotez edilmektedir. Orta/yüksek gelirli bölgede herhangi bir üretkenlik artışı sağlanmamış; bölgenin teknolojik parametrelerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Çalışmada kullanılan makroekonomik model çerçevesinde etkin kamu yatırımları sonucunda gerçekleştiği öngörülen üretkenlik artışı, kuşkusuz teknolojik değişim sürecinin hızlandırılması, teknik etkinlik düzeyinin artırılması ve sektörler arası yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesine de bağlıdır. Bu yönde bir atılım ise yeni teknolojilerin geliştirilmesi, mevcut teknolojilerin yaygınlaşması ve etkin bir şekilde kullanılması ve işgücünün eğitim düzeyi ve vasıflarının artırılmasını sağlayan uzun soluklu ve tutarlı politikalar ile gerçekleştirilebilecektir.¹⁴⁷

Aydınlat (2012), bazı istatistikî bilgiler ışığında 2023 hedeflerinin ulaşılabilirliğini değerlendirerek sosyal ve siyasal reformların önemini vurgulamak, Türkiye'nin 2023'te dünyanın on büyük ekonomisi olma ve kişi başına düşen gelirin 25.000 dolara ulaştırma hedefini OGT penceresinden açıklamaya çalışmıştır. Çalışmada IMF (International Money Fund-Uluslararası Para Fonu) tahminlerine göre Türkiye dünya gelir sıralamasında 17. sıradadır ve buna göre dünyanın en büyük on ekonomisinden biri olabilme ihtimali değerlendirilmiştir. Bunun için gelir ve büyüme rakamları ile büyüme tahminleri yaparak 2023 için dört senaryo üzerinde durulmuştur.

¹⁴⁷ Erinç Yeldan, Kamil Taşçı, Ebru Voyvoda ve Mehmet Emin Özsan, *Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış Hangi Türkiye? Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri*, Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (Türkonfed), İstanbul 2013, 3-19.

Buna göre diğer ülkelerin hiç büyümediği varsayımı altında Türkiye'nin her yıl %2'lik bir ekonomik büyüme performansı ile geliri 1.785 milyar dolara ve dünya sıralamasında 11. sıraya, %3 ile gelir 1.949 milyar dolar ve 10. sıraya, %3.5 ile 2.035 milyar dolar ve 8. sıra, %4 ile 2.126 milyar dolar ile yine 8. sıraya ulaşabileceğini tahmin edilmiştir. Fakat diğer ülkelerin büyümeyeceği gerçekçi bir durum olmadığı için IMF tahminleri ile yola çıkarak %4 büyüme ile Türkiye'nin 2023'te 17. sırada kalacağı %5-%7 arasında bir büyümeye ihtiyaç olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırmada kişi başına düşen geliri ABD 1929-10.000, 1973-25.000; Hollanda 1960-10.000, 1991-25.000; Kanada 1942-10.000, 1985'te 25.000 dolara ulaştırmıştır. Birçok ülkenin ancak ortalama 33 sene 25.000 dolar seviyesine ulaştığını; 2023 ile Türkiye'nin önünde 11 sene olduğunu ve bunun bir rekor olduğunu; her yıl en az %4 büyüme performansına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Döviz kurunun 1.8, deflatörün %5 kalacağını ve nüfus verilerini de hesaba katarak 2014'ten sonra Türkiye kesintisiz olarak %2 büyümeyi ile 2023'te kişi başına geliri 21.000 dolara, %3 büyüme ile 23.000 dolara, %3.5 büyüme ile 24.000 dolara, %4 büyüme ile 25.000 dolara ulaşacaktır. Eğer 2023'e kadar kesintisiz bir biçimde %4 büyüme olursa, 2023 yılına geldiğinde kişi başına 25.000 dolar gelire ulaşılacak, fakat kişi başına 25.000 dolar hedefini tutturmanın ilk 10 ekonomiden biri olmaktan daha kolay olarak görüldüğü ifade edilmiştir. 25.000 dolarlık kişi başına düşen gelir hedefi gerçekleşse bile Türkiye'yi kişi başına düşen gelir sıralamasında 43. sırada tutmaya yetecektir. Bunun içinde 2023 hedeflerine ulaşmak ve daha fazla büyüme sağlamak için tek başına iktisat politikalarının yeterli olmadığı; insana yatırım yapılması, kapsayıcı kurumların geliştirilmesi, sosyal, siyasal ve iktisadi reformların birlikte yürütülmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Aksi takdirde yapısal dönüşümün iyi idare edilmediği ülkeler OGT'ye takılmaktadır. Artan gelirin kalkınma için kullanılması gereklidir. Türkiye'de kişi başına 10.000 dolar gelire ulaşmayı sağlayan, nüfusu köyden kente, istihdamı ise tarımdan imalata kaydırmayı başaran iktisat politikaları olmuştur. Bu politikalarla ulaşılacak büyümenin sınırına varıldığı 2023'te 25.000 dolar gelire ulaşabilmek ve gelişmiş ülkeler ligine katılabilmek için farklı politikalara ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ N. Emrah Aydınolat, *2023'te 25 Bin Dolar Gelir Hayal Değil Ama...*, (Rapor No:201245), Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı (TEPAV), 2012, 1-4.

Gürsel ve Soybilgen (2013), Türkiye’de kişi başına düşen gelirin bileşenlerini büyüme muhasebesi formunda cebir hesabıyla tespit etmişlerdir. Kişi başına gelir artışını (büyüme performansı) çalışabilir nüfusun toplam nüfus içindeki payının değişimi, çalışabilir nüfus içinde fiilen çalışan nüfusun payındaki değişim ya da istihdam oranındaki değişim, çalışan başına GSYİH değişimi ya da emek verimliliğindeki değişim şeklinde üç bileşene ayırarak 2005(1)-2013(1) döneminde incelemişlerdir. Bulgular şöyle özetlenebilir: Üç bileşenden büyüme en az katkı yapan çalışabilir nüfus oranıdır. Çalışabilir nüfusun payının artmasının büyüme performansına etkisi oldukça sınırlıdır. İstihdam oranının artması, bir bakıma hanelerde ortalama çalışan sayısının artması demektir, ama yeterli değildir. Bir ekonominin OGT’ye düşmesini engelleyecek esas etken emek verimliliğidir. Türkiye’de nüfus artışına bağlı olarak çalışabilir nüfus da artmaktadır. Ancak, artış giderek yavaşlamaktadır. Önümüzdeki dönemde çalışabilir nüfus artışı daha da yavaşlayarak 2030’larda sıfırlanacak ve demografik fırsat penceresi de kapanacaktır. Emek verimliliği = GSYİH / İstihdam x ortalama çalışılan saat ile hesaplanmış ve özellikle son iki yılda azalma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ekonomisinin daha yüksek büyüme hızlarına ulaşması, aynı zamanda da kişi başına geliri daha hızlı artırması için verimlilik artışlarının da devreye girmesi gerektiği belirtilmiştir. Verimlilik artışlarının yolu da, başta eğitim sistemi olmak üzere, işgücü piyasasında, vergi sisteminde, enerji piyasasında, her alanda ekonominin çarklarını çok daha etkin bir şekilde çalıştıracak esaslı yapısal reformlardan geçmektedir. Aksi takdirde Türkiye’nin uzun yıllar orta gelir grubundan yukarıya çıkamayacağı tespit edilmiştir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁹ Seyfettin Gürsel ve Barış Soybilgen, “Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde”, *Betam Araştırma Notu* (13)154, 2013, 1-7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA GELİR TUZAĞI ÜZERİNE BETİMLEYİCİ VE AMPİRİK ANALİZ

İktisadi analizlerde betimleyici analizler önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmalarda hipotez oluşturulup test edilmeden önce betimleyici istatistiklerden sıklıkla yararlanılmaktadır. Bu analiz araştırma konusuyla ilgili geçmiş verilerin toplanması esasına dayanmaktadır.

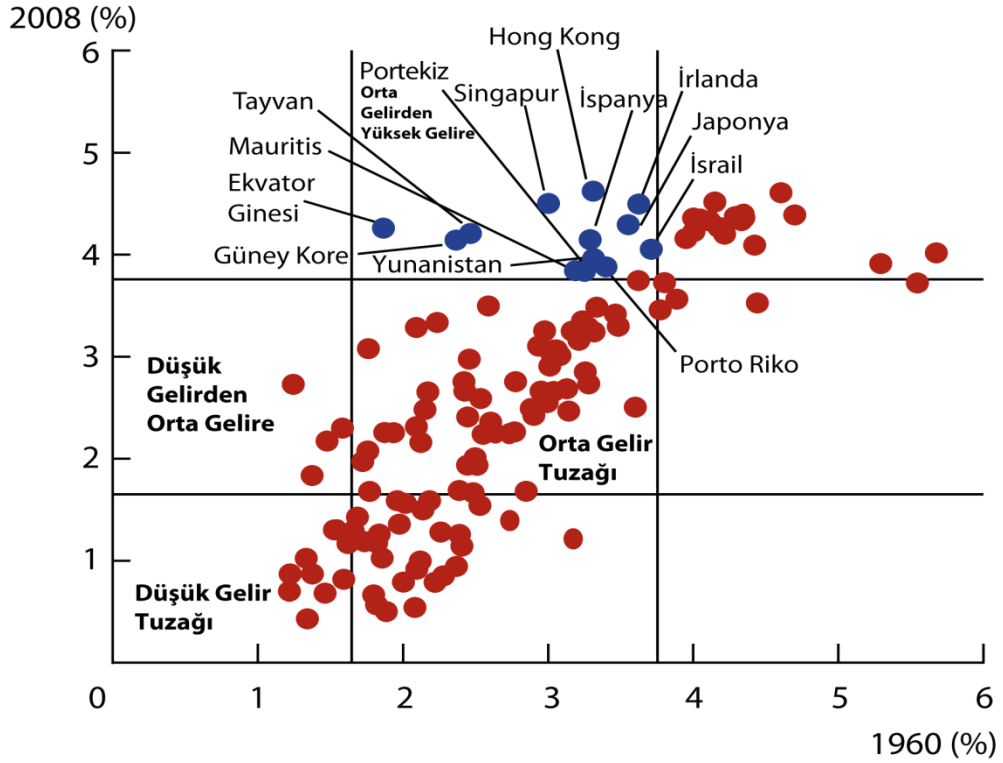
Çalışmanın üçüncü bölümü betimleyici ve ampirik analizler üzerine kurgulanmıştır. İlk olarak gelir düzeyleri ayırımına bağlı olarak tüm ülke grupları ve özelde Türkiye ve Güney Kore, betimleyici istatistiklerden faydalanılarak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Daha sonra ampirik analize geçilmiştir.

3.1. BETİMLEYİCİ ANALİZ

OGT'ye düşme riski olan ülkelerle düşmeyen ülkelerin yapıları karşılıklı olarak incelendiğinde aradaki farklar aracılığıyla risk grubundaki ülkeler hakkında karar verilebilir. Bu sebeple Dünya Bankası'nın yüksek gelirli, üst orta gelirli, alt orta gelirli ve düşük gelirli ülke sınıflaması ve ayrıca özelde Türkiye-Güney Kore karşılaştırması ile betimleyici analiz kurgulanmıştır. Analiz dönemi olarak 1982-2012 dönemi seçilmiştir. Veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.¹⁵⁰ Böylece hem orta gelirli ülkelerle diğer ülke grupları, hem de Türkiye-Güney Kore arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Burada bireysel ülke karşılaştırmasında Türkiye-Güney Kore seçiminin bilinçli bir yaklaşım olduğu vurgulanmalıdır. Çünkü her iki ülke hemen hemen aynı dönemde iktisadi kalkınmaya başlamıştır ve ekonomik göstergeleri birbirine benzerdir. Örneğin; kişi başına düşen gelir düzeyi her iki ülkede 1980'li yıllarda yakındır. Fakat iki ülkenin günümüzde ulaştığı sonuçlar farklıdır. Güney Kore'nin kişi başına düşen geliri Türkiye'nin gelirinin iki katından daha fazla artmıştır. Bu farklılığı yaratan parametrelerin takip edilmesi gerekmektedir. Ayrıca 1960 yılında orta gelir düzeyinde 101 ülke varken, Şekil 3.1'de görüldüğü gibi Ekvator Ginesi, Yunanistan, Hong Kong, İrlanda, İsrail, Japonya, Portekiz, Porto Riko, Güney Kore, Singapur, Tayvan ve

¹⁵⁰Worldbank, Erişim Tarihi: 01.12.2014, <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>.

İspanya yüksek gelir düzeyine yükselmiş ve bu ülkelerden Japonya ve Güney Kore OGT'ye takılmadan sınıf atlamıştır.¹⁵¹

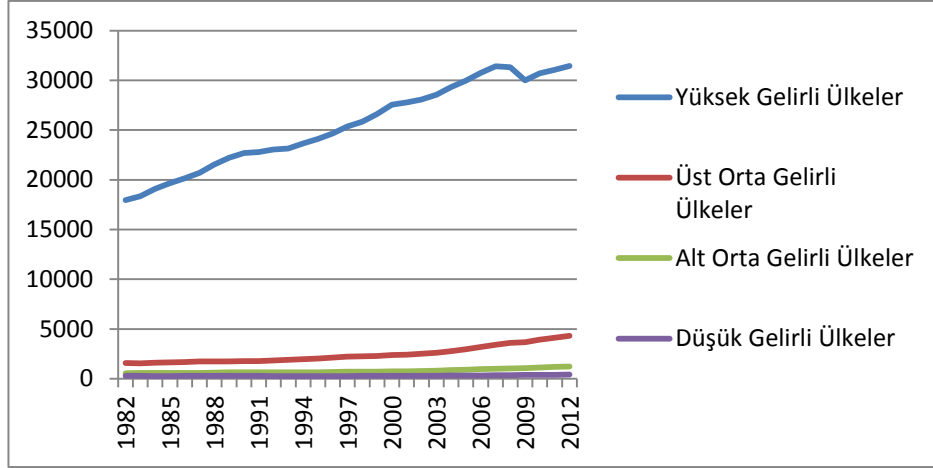

Kaynak: World Bank, 2012, 12.

Şekil 3.1. Ülkelerin ABD'ye Göre Kişi Başına Geliri 1960-2008

Betimleyici analize başlarken OGT'nin ölçütü olarak gözden geçirilmesi gereken ilk gösterge kişi başına düşen GSYİH'dir. Şekil 3.2 Ülke Grupları İtibariyle Kişi Başına Düşen GSYİH'yi göstermektedir. 1982 yılında kişi başına düşen gelir yüksek gelir grubunda 17.976\$, üst orta gelir grubunda 1.573\$, alt orta gelir grubunda 564\$ ve düşük gelir grubunda 282\$ iken, 2012 yılında gelir gruplarında sırasıyla 31.450\$, 4.312\$, 1.227\$, ve 424\$ olmuştur. Tüm ülke gruplarında kesin bir artış olduğu görülmekle birlikte artış yüksek gelirli ülkelerde 1.75 kat, üst orta gelirli ülkelerde 2.74 kat, alt orta gelirli ülkelerde 2.17 kat ve düşük gelirli ülkelerde 1.33 kat olmuştur. Şekil 3.2'den hareketle yüksek gelirli ülkelerin her dönemde kişi başına düşen gelir açısından önde olduğu söylenebilir. Fakat üst orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelerle aralarındaki farkı kapatmaya yetmese de en yüksek artışı sağladığı göz ardı edilmemelidir.

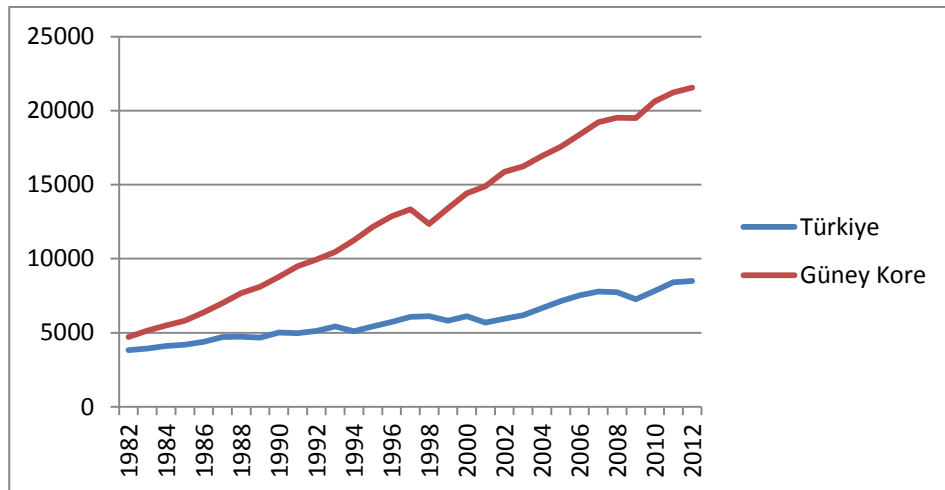
¹⁵¹ World Bank, 2012, 12.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.2. Ülke Grupları İtibariyle Kişi Başına Düşen GSYİH

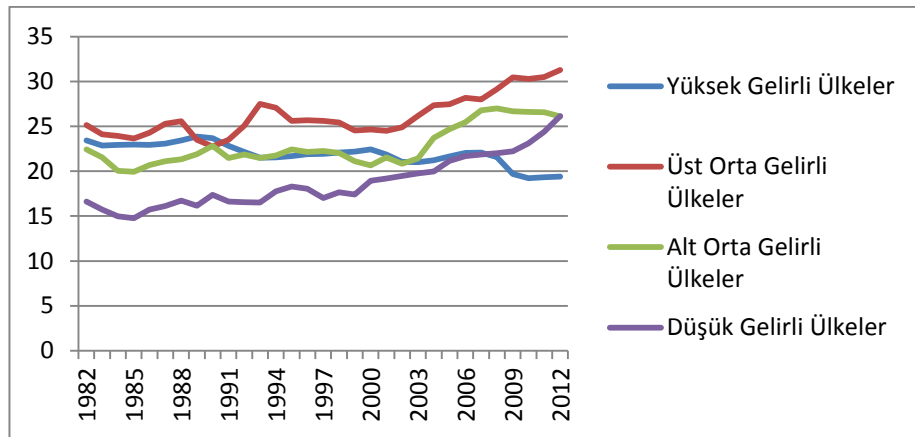
Türkiye-Güney Kore'de Kişi Başına Düşen GSYİH Şekil 3.3 ile takip edilebilir. İki ülkede 1980'li yıllarda yakın olan değerler uzaklaşmış ve Güney Kore farkı gittikçe açmıştır. 1982 yılında aradaki fark 880\$ iken 2012 yılında aradaki fark 13.070\$'a yükselmiştir. Yani 1982 yılından 2012 yılına Güney Kore'de kişi başına düşen gelir ortalama 6 kat artarken, Türkiye'de ortalama 2.5 kat artmıştır. Güney Kore'de kişi başına düşen GSYİH'nin zamana bağlı değişimi Güney Kore'nin büyüme yorgunluğu içine girmeden yüksek gelirli ülkeler grubuna geçtiğini ispatlar niteliktedir. Oysaki Türkiye'de GSYİH'nin gelişim seyri hem Güney Kore'nin gerisinde kaldığını hem de yüksek gelir grubuna çıkılamadığını göstermektedir.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.3. Türkiye-Güney Kore'de Kişi Başına Düşen GSYİH

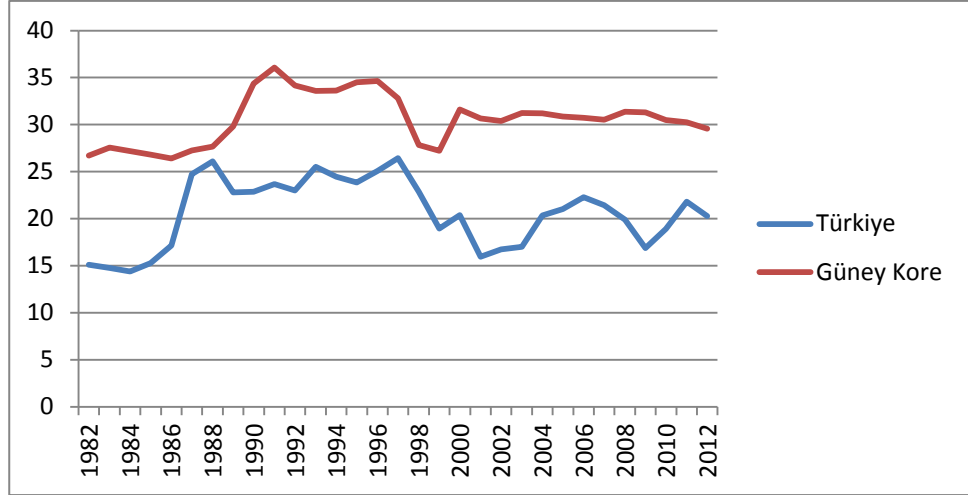
Hem ülke grupları bazında hem de Türkiye-Güney Kore arasında kişi başına düşen gelirlerdeki farklılık açıkça görülmektedir. OGT bu farklılığın yarattığı bir yapı olarak ülkelerin karşısına çıkmaktadır. OGT'den kurtuluş için birinci bölümde ifade edilen bir takım değişkenlerin yapısı gözden geçirilmelidir. Bu amaçla ilk olarak sermaye faktörü ele alınabilir. Şekil 3.4 ile Ülke Grupları İtibariyle ve 3.5 ile Türkiye-Güney Kore'de Sabit Sermaye Stokunun GSYİH İçindeki Payı görülmektedir. (*)Ülke grupları arasında üst orta gelirli ülkelerde sermaye stokunun GSYİH içindeki payının en yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca alt orta gelirli ülkelerde ve düşük gelirli ülkelerde sermaye stokunun GSYİH içindeki payı yükseliş eğilimi içindedir. Örneğin; ilgili değerler 1982 yılında yüksek gelirli ülkelerde %23, üst orta gelirli ülkelerde %25, alt orta gelirli ülkelerde %22 ve düşük gelirli ülkelerde %16 iken, 2012 yılında sırasıyla %19, %31, %26 ve %26 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye-Güney Kore'de sabit sermaye stokunun GSYİH içindeki payı 1982 yılında sırasıyla %15 ve %26 iken, 2012'de %20 ve %29 olmuştur. Türkiye'de 2012 yılında gerçekleşen oran %20 ile Güney Kore'ye ait 1982 yılı değeri olan %26'nin altında kalmıştır. Orta gelirli ve düşük gelirli ülkelerde sabit sermaye yatırımlarının artmasında ülkelerin sermaye hareketlerini serbestleştirme yönünde uyguladığı reformların etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca bu ülkelerde sermayenin yetersizliği getiri oranlarının artmasına neden olmaktadır. Fakat OGT açısından bakıldığında, sermayenin azalan getirisi dikkate alınarak üretkenlik kazanımları oluşturulmalıdır.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.4. Ülke Grupları İtibariyle Sabit Sermaye Stokunun GSYİH İçindeki Payı

(*)Literatürde sermaye değişkeniyle ilgili farklı birçok gösterge OGT ile ilişkisi açısından incelenmiştir. Bknz. Aiyar vd., 52.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

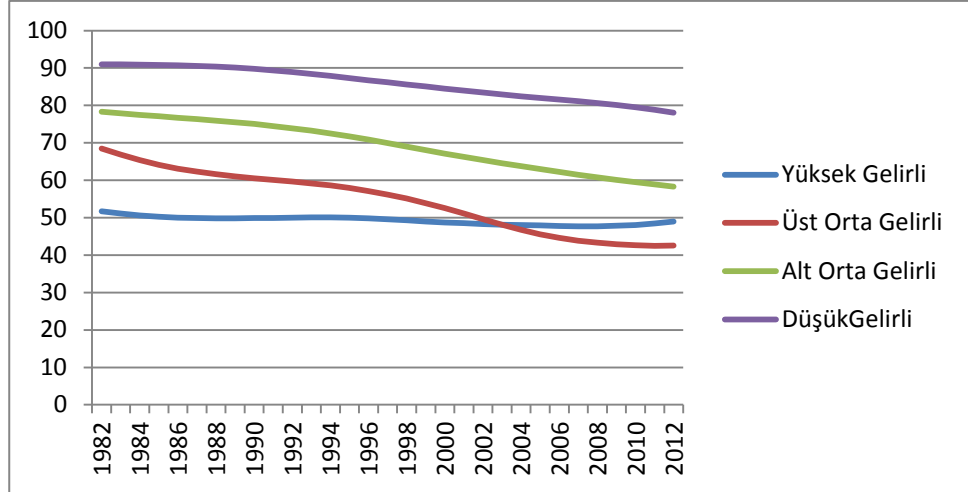
Şekil 3.5. Türkiye-Güney Kore'de Sabit Sermaye Stokunun GSYİH İçindeki Payı

OGT incelemelerinde kullanılan bir diğer değişken emek faktörü ile ilgilidir. Bu çalışmada ülke grupları ve Türkiye-Güney Kore'de bağımlılık oranları^(*) ele alınmıştır ve gösterge Şekil 3.6 ve Şekil 3.7'de incelenmiştir. Bağımlılık oranı; 15 yaşından küçük nüfusu ile 65 yaş ve üstündeki nüfusun çalışma yaşı sayılan 15-64 yaşındaki nüfusa oranı olarak değerlendirilmektedir.¹⁵² Şekil 3.6'e göre yüksek doğum oranlarının bir sonucu olarak en yüksek bağımlılık oranı %78 ile düşük gelirli ülkelere aittir. Yüksek gelirli ülkelerde bağımlılık oranı yaşlı bağımlılığına dayalı iken, gelir düzeyi düştükçe bağımlılık oranı çocuk bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Düşük gelirli ülkelerde yüksek doğurganlık, yüksek bağımlılık oranlarına, böylece çalışanların ekonomik yükünün artmasına ve sonuçta kişi başına düşen hasılanın nispeten daha düşük olmasına sebep olmaktadır. Nüfus artışını ekonomik büyümede pozitif duruma getirmenin yolu insan sermayesinin zenginleştirilmesi ve teknolojinin sürece adapte edilmesine bağlıdır.

(*) Uluslararası literatür araştırmalarında bağımlılık oranı vb. bileşenler büyüme yavaşlaması analizlerinde kullanılmıştır. Bknz. Eichengreen vd., 2013, 3-12; Aiyar vd., 18; Gürsel ve Soybilgen, 5.

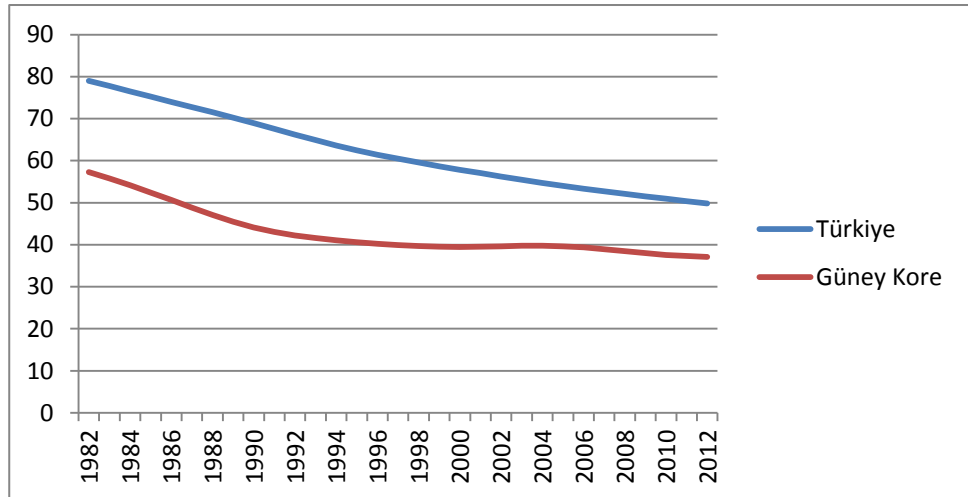
¹⁵² World Bank, Erişim Tarihi: 01.12.2014, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.DPND.OL>.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.6. Ülke Grupları İtibariyle Bağımlılık Oranı

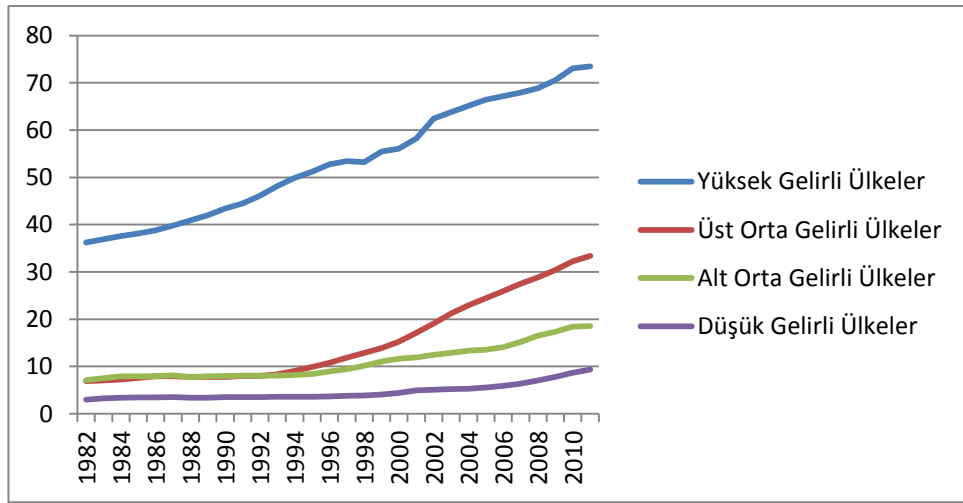

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.7. Türkiye-Güney Kore'de Bağımlılık Oranı

Şekil 3.7'ye göre Türkiye'de bağımlılık oranı Güney Kore'den yüksek seyretmektedir. 1982'de Türkiye'de %80 ve Güney Kore'de %55 iken, 2012 yılında Türkiye'de %49 ve Güney Kore'de %37 olmuştur. 1980'li yılların başında Türkiye'de 0-14 yaş %39, 15-64 %56, 65 yaş üstü grup nüfusun %5'lik oranına sahipken, 2012 yılında %26, %67 ve %9 olmuştur. Türkiye'de aktif nüfus oranı yükselmiştir. Düşen bağımlılık oranı ise genç nüfus aleyhine şekillenmiştir. Türkiye gibi yüksek gelir düzeyine ulaşamamış ülkelerin demografik fırsat penceresini doğru değerlendirmesi için işgücüne katılımı artırması gerekmektedir. Fakat işgücüne katılım beşeri sermaye

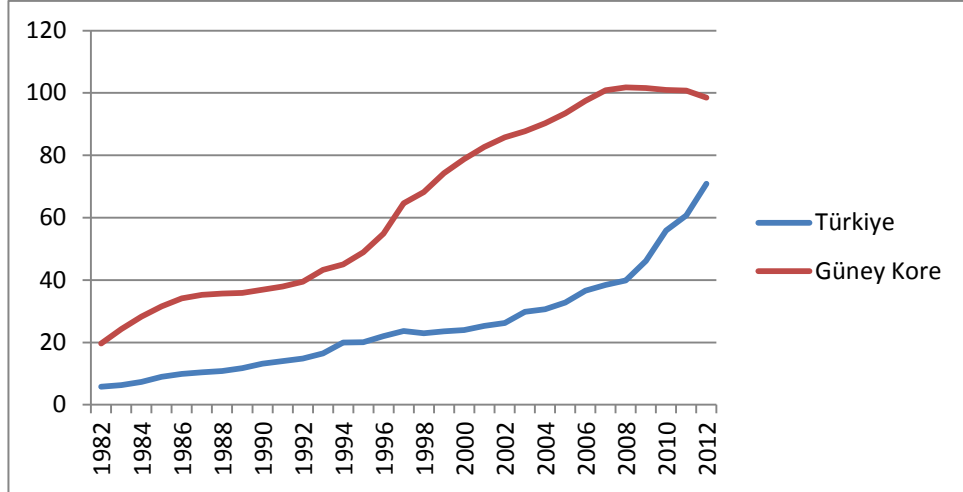
temelinde oluşturulmalıdır. Beşeri sermaye kazanımı zamanın nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. Eğitim aracılığıyla geçirilen zamanda elde edilen beceriler bireylerin gelecekteki verimliliklerinin artması anlamına gelmektedir. Şekil 3.8 Ülke Grupları İtibariyle Yüksek Eğitimde Okullaşma Oranı'nı^(*) göstermektedir. Yüksek eğitimde okullaşma oranında yüksek gelirli ülkeler lider konumdadır. Fakat üst orta gelirli ülkelerde de önemli bir artış mevcuttur. 1982 yılında %6 olan rakam 2012'de %33'e kadar yükselmiştir.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.8. Ülke Grupları İtibariyle Yüksek Eğitimde Okullaşma Oranı

^(*)Uluslararası ve ulusal literatürdeki çalışmalarda genellikle farklı düzeydeki okullaşma oranları, ortalama eğitim süresi veya mezun sayısı beşeri sermaye ölçütü olarak kullanılmıştır. Bknz. Robert J. Barro, *Determinants of Growth: A Cross-country Empirical Study*, (Working Paper No:5698), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge 1996, 15-16; Erol Çakmak ve Sevda Gümüş, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Ekonometrik Bir Analiz", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 2005, 64; "Egawa, 10. Eichengreen vd., 2013, 12; Paus, 126; Yeldan vd., 2012, 131-135; Aydınonat, 7-8.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.9. Türkiye-Güney Kore'de Yüksek Eğitimde Okullaşma Oranı

Şekil 3.9 Türkiye-Güney Kore'de Yüksek Eğitimde Okullaşma Oranı'nı göstermektedir. Türkiye için 1982 yılında %5 olan oran, 2012 yılında %70'e yükselmiştir. Güney Kore'de ise %19'dan %98'e çıkmıştır. Türkiye'de 7 katlık bir artış, ciddi bir yükseliş söz konusu olmuştur. Fakat eğitim göstergelerinde nicel artışlar kadar nitel değişimlerde göze alınmalıdır. Eğitim sisteminin nitel değişimiyle ilgili olarak Dünya Ekonomik Formu "Beşeri Sermaye Raporu"nda eğitime erişim, eğitime katılım ve eğitimde kalite alt endeksleri oluşturmuştur. Eğitimde kalitenin bir göstergesi olarak okullarda internete erişim göstergesi kullanılmıştır. Türkiye okullarda internete erişim göstergesi sıralamasında 122 ülke arasında 57. Güney Kore ise 11. sırada yer almaktadır.¹⁵³ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-Operation and Development-OECD) tarafından yayınlanan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı- PISA (Programme for International Student Assessment) ülkelerin eğitim sistemlerini ortaya koyarak uluslararası düzeyde kaliteli insan gücünü belirleyen yeni sayılabilecek bir başka göstergedir. PISA Testleri 65 ülkeyi kapsamakta olup üç yılda bir yayınlanmaktadır. PISA Testleri 15 yaş üstü öğrencilere matematik, fen ve okuma becerileri alanlarındaki bilgi ve becerilerin değerlendirilmesine yarayan bir durum belirleme çalışmasıdır. Türkiye PISA Testi'ne 2003 yılında katılmıştır.¹⁵⁴

¹⁵³ World Economic Forum, *Insight Report The Human Capital Report*, World Economic Forum, 2013, 284,500, Erişim Tarihi: 01.12.2014, http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf,

¹⁵⁴ OECD, *PISA 2012 Results in Focus What 15-Year-Olds Know and What They Can Do With What They Know*, OECD, 2013, 3-4, Erişim Tarihi: 01.12.2014.

2003'te matematik alanında 423, okuma ve anlama alanında 434 ve fen alanında 441 puan elde etmiştir. 2012 yılında ise sırasıyla 448, 475 ve 463 puana ulaşılmıştır. Türkiye 65 ülke içinde matematikte 44. okuma ve anlamada 42. ve fen sahasında 43. sırada yer almıştır. Güney Kore ise matematik ve okuma-anlamada 5., fen kolunda ise 7. sırada yer almıştır. Yüksek eğitimde okullaşma oranında rakamlar ümit verici olsa da yükseköğrenime devam eden öğrencilerin nitelik düzeyinde Türkiye'de yeterli başarı henüz elde edilememiştir. Ayrıca yüksek eğitimde artan okullaşma oranının emek istihdamına katkısı Türkiye'de ancak %16.8 iken Güney Kore'de %35'tir.¹⁵⁵ Yani Türkiye'de artan üniversite sayısının henüz istihdama yeterli katkı sağlamadığı önemli bir göstergedir.

Eğitim göstergelerine paralel olarak analiz edilebilecek değişkenler ülkelerdeki bilim, teknik ve yenilik kalemleridir. Bu kalemlere bağlı olarak OGT'den kaçışta önemli bir faktör yüksek teknolojik ürünlerin ihracat içindeki payının artırılmasıdır.^(*)İhracat içinde teknolojik içeriği yoğun malların artması bir ülkenin buluşçu ve AR-GE merkezli olabilme donanımına bağlıdır. Yenilikçi olmanın bir işareti olarak AR-GE'nin GSYİH içindeki payı ^(**) esas alınabilir. Şekil 3.10. Ülke Grupları İtibariyle, Şekil 3.11 ise Türkiye-Güney Kore'de AR-GE Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı'nı sergilemektedir. AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payı yüksek gelirli ülkelerle üst orta gelirli ülkeler arasında ayrışma yaratan önemli bir faktör görünümündedir. GSYİH içinde AR-GE harcamalarının fazla olması yüksek gelirli ülkelerde gerek AR-GE satın alımlarının, gerekse finansmanın daha fazla olduğunu göstermektedir. Her ne kadar AR-GE konusunda üst orta gelirli ülkeler yüksek gelirli ülkelerin gerisinde olsa da son yıllarda sürekli bir artış trendi sergilemektedir. Benzer şekilde yüksek gelirli bir ülke olarak Güney Kore ile Türkiye arasında önemli bir ayırım göze çarpmaktadır. Günümüzde Güney Kore'de AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payı 3.73 olup Türkiye'de 0.84 olan oranın neredeyse 4.5 katıdır. Türkiye ile Güney Kore arasındaki farkı yaratan Güney Kore'nin AR-GE gelişim süreçleriyle

---

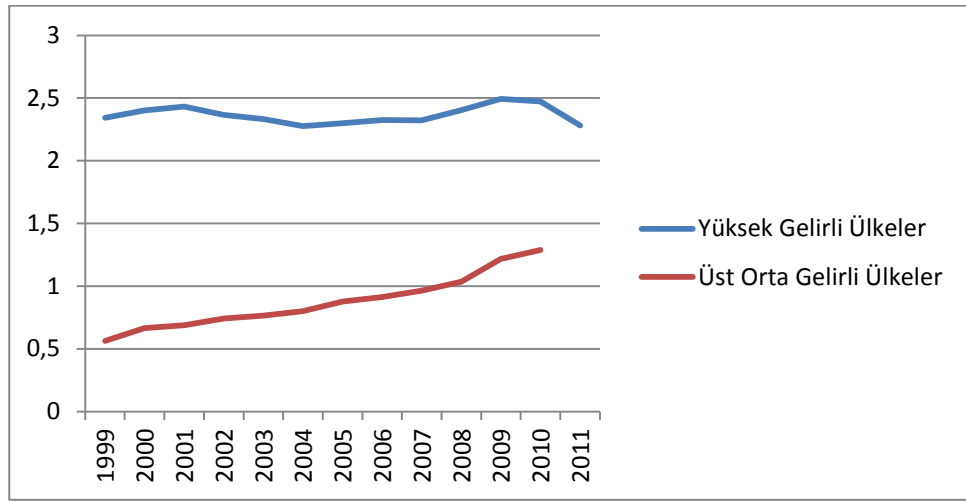
<http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf>.

¹⁵⁵ World Economic Forum, 285, 501.

^(*) Teorik ve ampirik düzeydeki çalışmalar yüksek teknolojik ürünlerin ihracat içindeki payının OGT için önemli bir gösterge olduğunu göstermektedir. Bknz. Felipe vd., 35; Egawa, 11-15; Gill ve Kharas, 106-110; Ohno, 61-89; Yeldan vd., 2012, 51-64; Aydınonat, 9.

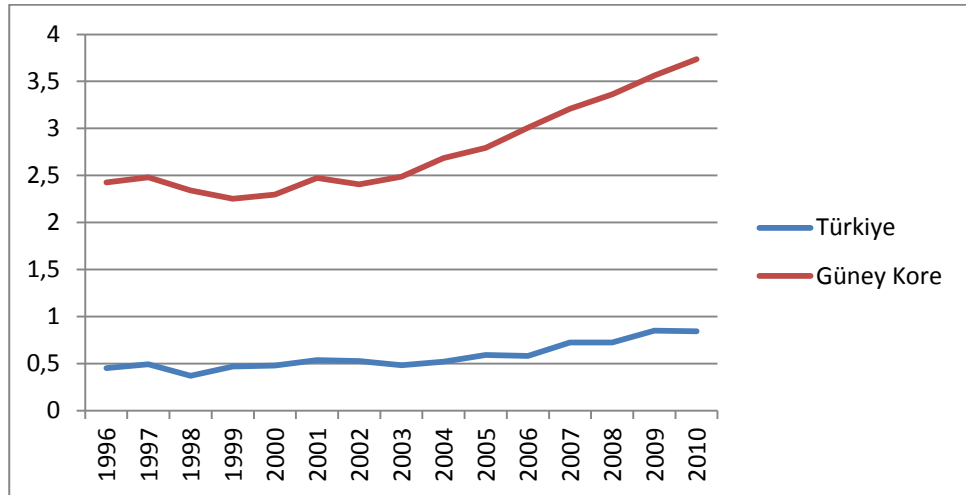
^(**) Literatürde teknolojinin ekonomik büyüme doğrultusunda geliştirilmesi için AR-GE ile ilgili değişkenlerin iyileştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bknz. Caldentey, 201-203. Erinç Yeldan, "Orta Gelir Tuzağına Yaklaşırken", *Ekonomi Politik*, 18 Temmuz 2012, 2. Olgun, 96-100.

ilgilidir. Bu süreçler imitasyon, transformasyon ve inovasyon olmak üzere üç farklı dönemden oluşmaktadır. Güney Kore imitasyonla başladığı AR-GE gelişim sürecinde kendi teknolojilerini yaratmayı başarmıştır. Kaldı ki, Güney Kore imitasyon ve transformasyon sürecini Türkiye’den çok daha önce başlatmış olup Türkiye için tam anlamıyla yenilik uyanışının 2000’li yıllara denk düştüğü görülmektedir.¹⁵⁶ Ayrıca günümüzde Çin gibi imitasyon sürecini ekonomilerine dahil eden ülkeler mevcut olmakla birlikte OGT imitasyonla yenilik yaratma arasındaki bir süreç olarak imitasyondan ileri yürüyemeyen ülkelerde görülecektir.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators’den elde edilmiştir.

Şekil 3.10. Ülke Grupları İtibariyle AR-GE Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

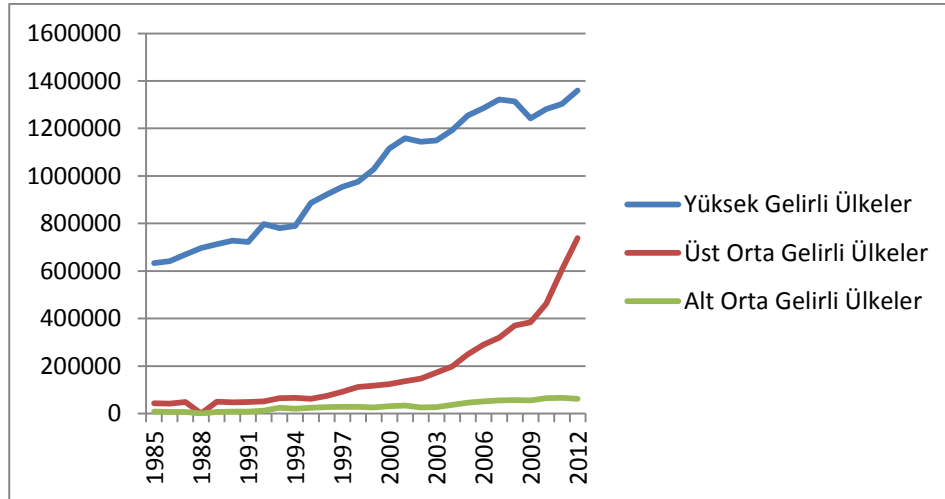
Kaynak: World Bank, World Development Indicators’den elde edilmiştir.

Şekil 3.11. Türkiye-Güney Kore’de AR-GE Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

¹⁵⁶ Arslanhan ve Kurtal, 13.

Buluşçu bir ülke olmayı patent başvurusu parametresiyle gözlemek mümkündür. Şekil 3.12 Ülke Grupları İtibariyle Patent Başvuru Sayısı'nı^(*) göstermektedir. AR-GE faaliyetlerinde olduğu gibi yüksek gelirli ülkeler patent başvurusu sayısında da lider konumdadır. Hatta yüksek gelirli ülkelerdeki patent sayısı 2012'de alt orta ve üst orta gelirli ülkelerin toplam değerinden daha fazladır. Fakat 1982 yılından 2012 yılına yüksek gelirli ülkelerde patent başvuru sayısı 2.74 kat artarken, üst orta gelirli ülkelerde 16.80 kat ve alt orta gelirli ülkelerde 7.69 kat artmıştır.

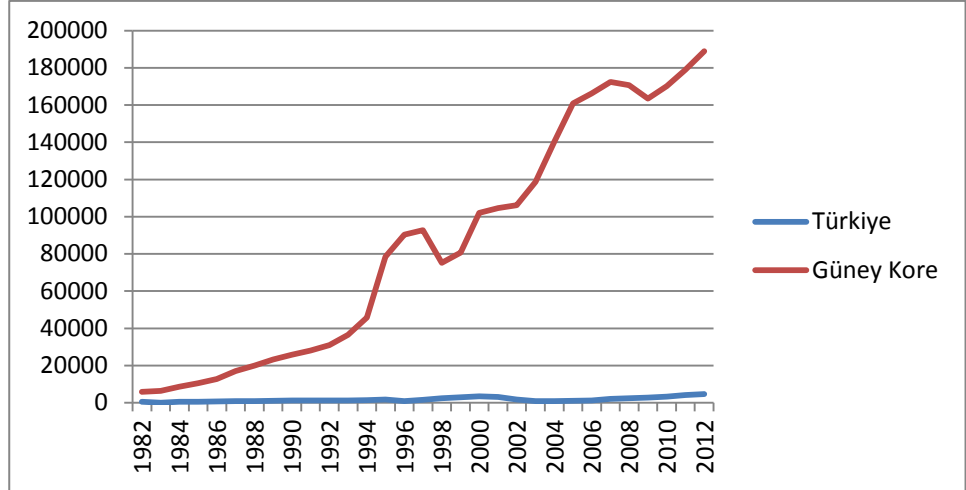
Şekil 3.13 yardımıyla Türkiye-Güney Kore'de Patent Başvuru Sayısı izlenebilir. Patent başvuru sayısı göstergesinde de Türkiye ve Güney Kore arasındaki fark oldukça ciddi boyuttadır. Fakat Türkiye'de patent başvurusu sayısı 30 yılda yaklaşık 10 kat artmıştır.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.12. Ülke Grupları İtibariyle Patent Başvuru Sayısı

^(*) Literatür araştırmalarında patent başvuru sayısı yenilikçi ülke olmanın göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bknz. Cai, 58; World Bank, 161; Taşçı ve Özsan, 66.

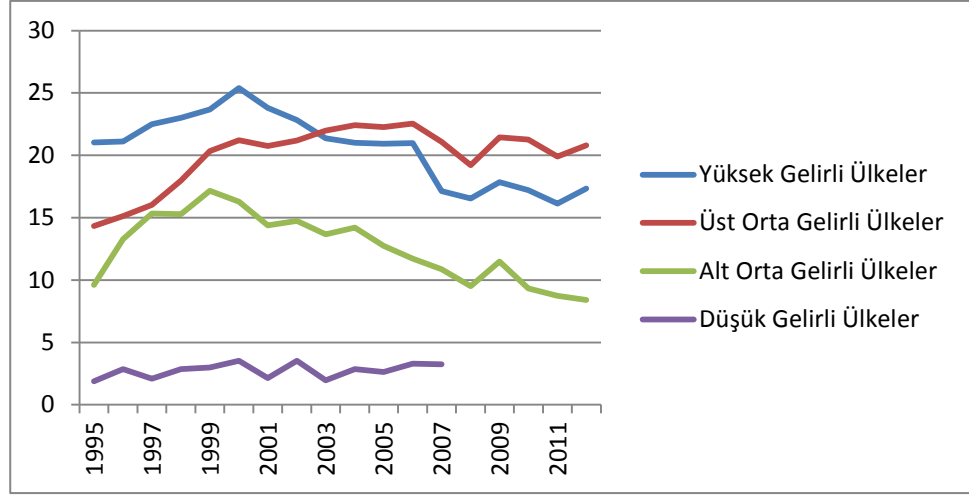
Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.13. Türkiye-Güney Kore'de Patent Başvuru Sayısı

Ülke Grupları İtibariyle ve Türkiye-Güney Kore'de Yüksek Teknolojili Ürünlerin İhracat İçindeki Payı Şekil 3.14 ve Şekil 3.15'te verilmiştir. İcatçı ve AR-GE merkezli olmanın bir sonucu olarak yenilik üreten ülkelerde dış ticaret yenilik merkezli şekillenmektedir. Yüksek gelirli ülkeler daha fazla ileri teknoloji desenine sahip ihracat gerçekleştirmektedirler. Fakat üst orta gelirli ülkelerin de 2000'li yılların başında bu alanda söz sahibi olmaya başladığı göz ardı edilmemelidir. Özellikle imitasyona dayalı üretim sistemleri oluşumun en önemli sebebidir.

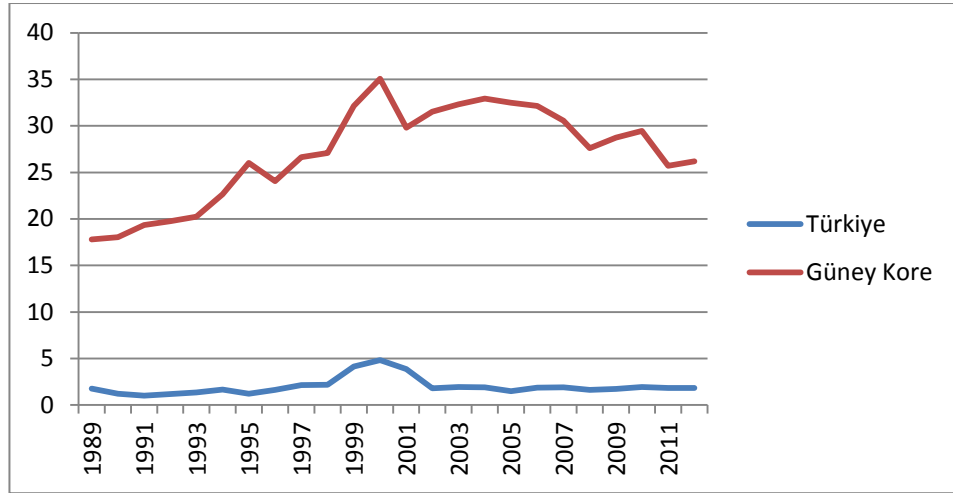
1980-1990 döneminde hem Türkiye hem de Güney Kore'de ihracata dayalı bir büyüme stratejisinin uygulanmış olduğu görülmektedir. Ancak, Güney Kore, ihracata dayalı stratejide ileri teknoloji odaklı büyümenin önemini fark etmiş, ihracat kompozisyonunu bu yönde değiştirmeyi başarmıştır. Türkiye ise, emek yoğun sektörlere dayalı bir ihracat stratejisi sürdürerek, rekabet gücünü koruyamamıştır. Güney Kore'nin ileri teknolojik ürünler doğru kayması ihracat kompozisyonundaki değişimi sağlamış ve Türkiye ile GSYİH farkının açılmasına neden olmuştur.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Arslanhan ve Kurtal, 7

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.14. Ülke Grupları İtibariyle Yüksek Teknolojili Ürünlerin İhracat İçindeki Payı (İmalat Sanayi İçinde)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.15. Türkiye-Güney Kore'de Yüksek Teknolojili Ürünlerin İhracat İçindeki Payı (İmalat Sanayi İçinde)

OGT için bir diğer önemli unsur yurtiçi tasarruf oranlarıdır. Yurtiçi tasarruf oranları ekonomik büyümenin tek kaynağı olmamasına rağmen ülkelerdeki büyüme farkı tasarruf-yatırım ilişkisiyle açıklanabilir. Yapılan çalışmalar yüksek tasarrufa sahip

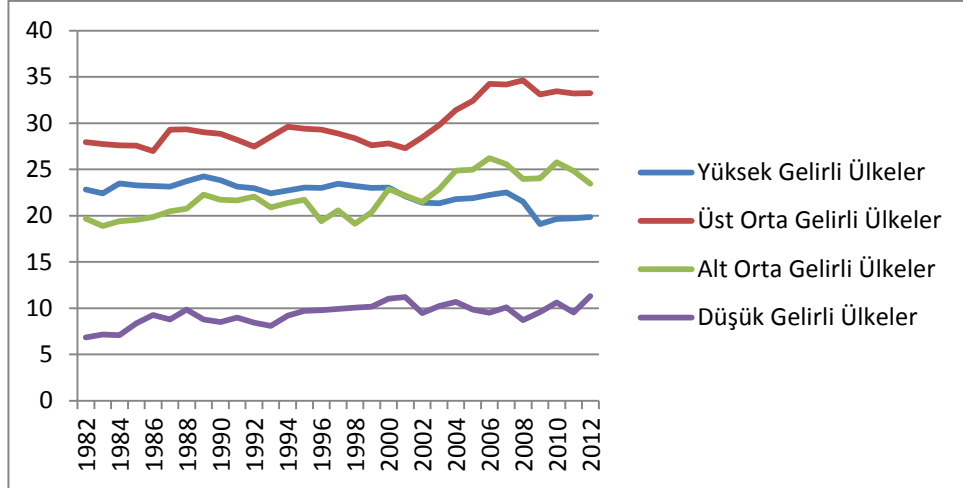
ülkelerin düşük tasarruflu ülkelerden daha çok yatırım yaptığına işaret etmektedir.¹⁵⁸ Düşük tasarruflu ülkelerde ise yatırım için yabancı sermaye bağımlılığı oluşmaktadır. Finansmanda dışa bağımlılığı olan ülkeler küresel krizlere karşı daha fazla kırılgan hale gelmektedir. Ayrıca dış kaynaklara bağımlılığın yarattığı kırılganlığın yanında kaynakların hangi sahalarda kullanıldığı da önemli bir konudur. Eğer ilgili kaynaklar üretimi artırmak yerine lüks tüketim ve verimsiz sahalarda kullanılıyorsa kaynak dağılımını bozucu ve cari işlemler açığını artırıcı ikinci bir olumsuz etki ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan yurtiçi tasarruf oranlarının düşük kaldığı durumlarda yatırımlar ve ekonomik büyüme için gerekli olan teknolojinin finansman problemi gündeme gelmektedir.¹⁵⁹

Şekil 3.16'da Ülke Grupları İtibariyle, Şekil 3.17'de ise Türkiye-Güney Kore'de Yurtiçi Tasarruf Oranı^(*) değerleri verilmiştir. Orta gelirli ülkelerde özellikle üst orta gelirli ülkelerde yurtiçi tasarruf yüksek düzeyde seyretmektedir. Fakat tek tek ülke bazında aynı performans söz konusu olmayabilir. Türkiye'deki yurtiçi tasarruf oranı Güney Kore verisiyle karşılaştırıldığında daha düşük değerler göze çarpmaktadır. 2012 yılında Yurtiçi tasarruf oranı Güney Kore'de %30 düzeyde seyrederken Türkiye'de bunun yarısı kadardır. Yani yurtiçi tasarruf oranları ve gelir düzeyi arasında bir bağıntı olduğu görülmektedir.

¹⁵⁸ Bknz. Martin Feldstein ve Charles Horioka, "Domestic Saving and International Capital Flows", *The Economic Journal*, 90, 1980; Norman Loayza, Klaus Schimdt-Hebbel ve Luis Serven, "Saving in Developing Countries: An Overview" *The World Bank Economic Review*, 14(3), 2000.

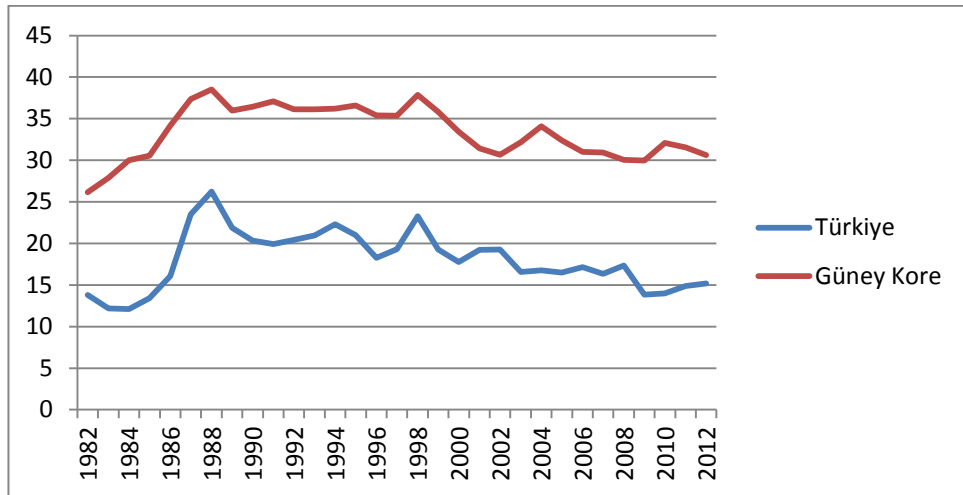
¹⁵⁹ Philippe Aghion, Diego Comin, Peter Howitt ve Isabel Tecu, *When Does Domestic Saving Matter for Economic Growth?* (Working Paper No:12275), National Bureau of Economic Research (NBER) Cambridge 2006.

(*) Literatürde yurtiçi tasarruf oranı OGT'den kurtuluş için önemli değişkenler arasında sayılmaktadır. Bknz. Zhuang, Vandenberg ve Huang, 7. Lin ve Treichel, 31. MÜSİAD, 121. Hill, 1696.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.16. Ülke Grupları İtibariyle Yurtiçi Tasarruf Oranı

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.17. Türkiye-Güney Kore'de Yurtiçi Tasarruf Oranı

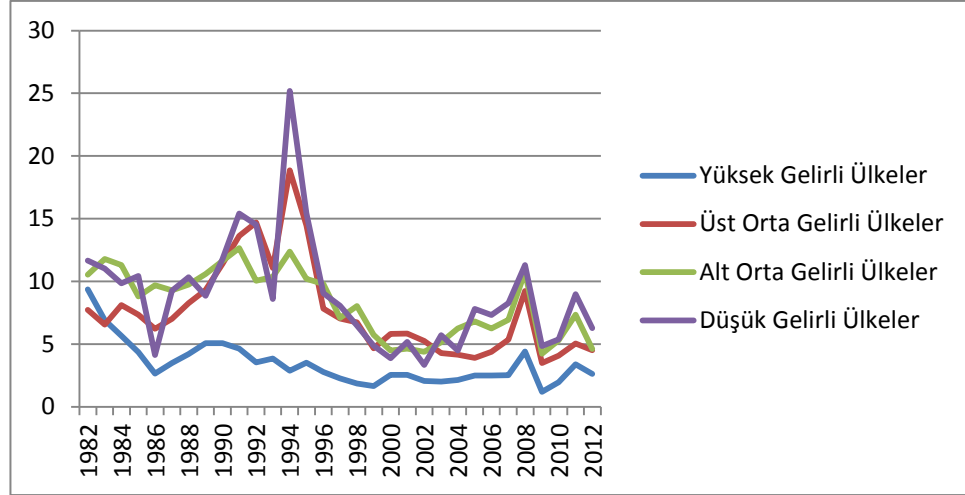
Yurtiçi tasarruf oranları gibi enflasyon da ekonomik büyüme incelemelerinde kullanılan makroekonomik bir göstergedir. Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1980'li yıllara kadar enflasyonun büyümeyi pozitif etkileyeceği yönünde gelişmiştir. Phillips Eğrisi'ne dayalı bu görüş; yüksek enflasyonun işsizliği düşüreceği için ekonomik büyümeyi artıracığı yönündedir. Enflasyonun büyüme üzerinde pozitif etkili olmasının bir diğer sebebi ise insanların kaybettikleri zenginlikleri geri kazanmak ve enflasyonun yarattığı belirsizlikten kurutulmak için tasarrufa yönelmeleriyle ortaya

çıkmaktadır. Çünkü artan tasarruflarla yatırımların da artıracığı beklenmektedir.¹⁶⁰ Fakat 1970’li yıllardan sonra enflasyonla büyümenin ters yöndeki davranışı araştırmacıları yeni uygulamalı çalışmalara yöneltmiştir. Çalışmalar enflasyonla büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu yönünde sonuçlar vermiştir. Araştırmalar yüksek enflasyonun yarattığı belirsizliklerin karar sürecini olumsuz etkilediği ve maliyetleri artırması sebebiyle yatırımları artırmak bir yana azalttığını göstermiştir. Yatırımların azalması istihdamında azalmasına sebep olmaktadır. Gelecekle ilgili kararlar fiyat beklentilerinden önemli ölçüde etkilendiği için kaynak dağılımı bozulurken piyasa etkinsizliğiyle birlikte faktör verimliliklerinin azalması enflasyonun bir başka sonucudur.¹⁶¹ Enflasyon oranı^(*) büyüme yavaşlamasında önemli bir etkidir. Şekil 3.18’te görüldüğü gibi enflasyon özellikle 1990’li yıllardan itibaren üst orta, alt orta ve düşük gelirli ülkelerde çok şiddetli şekilde yükselmiştir. Daha sonra bu hızlı yükselişler yavaşlamış olsa da 2008 yılı itibariyle tüm ülkelerde yeniden yukarı yönlü bir hareket gözlenmektedir. 2010 yılından sonra ise yeniden düşüş eğilimine girilmiştir. Kriz yıllarında tüm ülke gruplarında enflasyon oranında yükselmeler görülse de alt orta ve düşük gelirli ülkelerde enflasyon oranının tüm ülke grupları içinde en yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir. Üst orta gelir grubu içinde yer alan Türkiye’de de Şekil 3.19 yardımı ile enflasyonun bir direnç eğilimi içinde olduğu fark edilmektedir. 1982 yılında Türkiye’de enflasyon %30 iken, Güney Kore’de %7 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1982-2012 dönemi boyunca Güney Kore’de enflasyon rakamları hiç çift haneye ulaşmamışken, Türkiye’de ancak 2000’li yılların başında tek haneli enflasyon oranı sağlanmıştır. Ancak Türkiye’nin tek haneli enflasyon oranı hala daha ılımlı enflasyon seviyesinin uzağındadır.

¹⁶⁰ Arthur Grimes, “The Effects of Inflation on Growth: Some International Evidence”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127, 1991, 631-632.

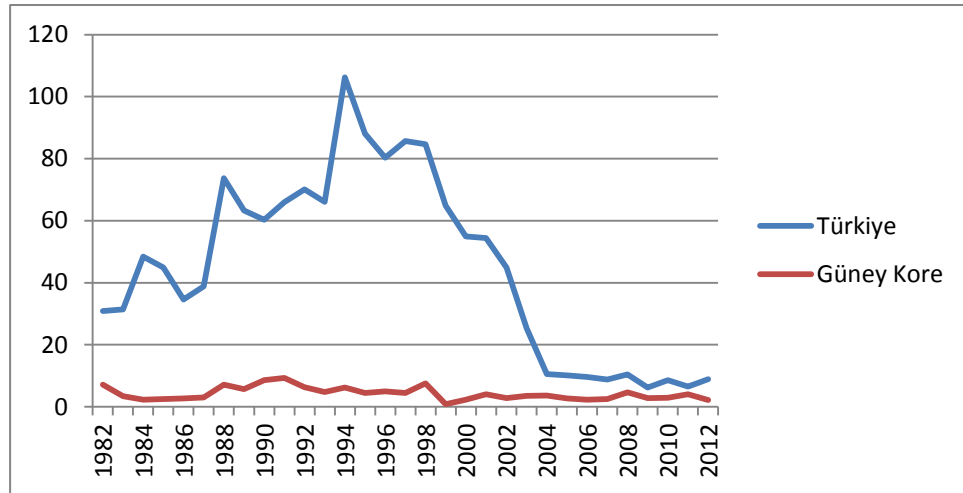
¹⁶¹ Bknz. Kevin B. Grier ve Gordon Tullock, “An Empirical Analysis of Cross-National Economic Growth, 1951-1980”, *Journal of Monetary Economics*, 24(2), 1989; Stanley Fischer, “The Role Of Macroeconomic Factors In Growth”, (Working Paper No:4565), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge 1993; Robert J. Barro, “Inflation and Economic Growth”, (Working Paper No:5236), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge 1995.

^(*)Literatürden örnekler; Aiyar vd., 23. Eichengreen vd., 2013, 17. Zhuang, Vandenberg ve Huang 6-12, Yiping ve Tingsong, Huang Yiping ve Jiang Tingsong, “What Does the Lewis Turning Point Mean for China? A Computable General Equilibrium Analysis”, (Working Paper No: E2010005), China Center for Economic Research, China 2010, 13-17; Virmani, 29; Lin ve Treichel, 35.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.18. Ülke Grupları İtibariyle Enflasyon Oranı

Kaynak: World Bank, World Development Indicators'den elde edilmiştir.

Şekil 3.19. Türkiye-Güney Kore'de Enflasyon Oranı

OGT literatüründe sıkça kullanılan göstergelerden biri de özgürlüklerle ilgilidir. Sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki özgürlüklerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu araştırmalar kişi başında düşen GSYİH ile ekonomik ve politik özgürlükler arasında pozitif ve güçlü korelasyonlara işaret etmektedir.¹⁶² Özgürlüklerin kapsamının genişlemesinin gelir dağılımını

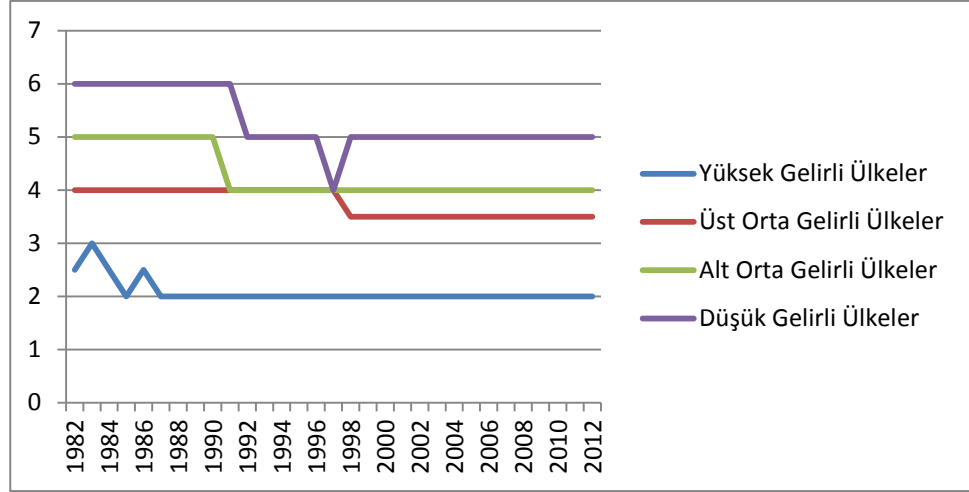
¹⁶² W. Ken Farr, Richard A. Lord and J. Larry Wolfenbarger, "Economic Freedom, Political Freedom and Economic Well-Being: A Causality Analysis", *Cato Journal*, 18,(2), 1998; Jac C. Heckelman "Economic Freedom and Economic Growth: A Short-Run Causal Investigation", *Journal of Applied Economics*, 3(1), 2000; Anisha Madan, "The Relationship Between Economic Freedom and Socio-Economic Development", (Working Paper No:37), *Honors Projects*, 2002.

düzenleyici etkisi iktisadi büyümeyi artırmaktadır. Ayrıca özgürlüklerin artması, beşeri sermaye ve yaşam beklentisi üzerinde pozitif katkıya sahiptir. Ekonomik özgürlüklerin artışı girişimcilik ve yabancı sermaye girişlerine bağlı olarak büyümeyi artırıcı etki göstermektedir. Özgürlükler OGT literatüründe sıkça kullanılan bir göstergedir. Burada Şekil 3.20 ve 3.21 yardımıyla Özgürlük Endeksi'nin (Freedom in the World- FIW)^(*) seyri incelenebilir.¹⁶³ Ülkelerin gelir düzeyi ile özgürlük göstergesi arasında aynı yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelere doğru gidildikçe özgürlük düzeyinin azaldığı görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelerin özgür, orta gelirli ülkelerin kısmi özgür ve düşük gelirli ülkelerin özgür olmayan kategoride yer aldığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye-Güney Kore'de başlangıçta benzer bir yapının olduğu görülmektedir. 1982 yılında endeks değeri her iki ülke için 5 puan olup, kısmi özgür ülkeler sınıfında yer alırken, 2012 yılında Türkiye 3.5 ile kısmi özgür ülkeler kategorisinde kalmıştır. Güney Kore ise 1.5 puanla özgür ülkeler arasına girmiştir. Sonuçta her iki ülke için iktisadi dönüşüm süreçleri aynı zamanda bir özgürleşme sürecidir. Güney Kore'de piyasa ekonomisine geçiş ve bu alandaki serbestleşme 1960'li yıllarda Türkiye'de ise 1980 yılında gerçekleşmiştir. Ayrıca Güney Kore'de 1990'li yılların başında, yani kişi başına düşen gelirin on bin dolara ulaştığı dönemde demokratikleşme ivme kazanmıştır. Güney Kore özgürleştikçe zenginleşmiştir.¹⁶⁴ Demokrasi ve özgürlüklerin güçlenmesiyle kurumsal problemler çözüme kavuştuğu için uzun dönemli büyüme sağlanmaktadır.

(*) OGT üzerine yapılan araştırmalarda büyüme yavaşlaması üzerinde özgürlükler araştırılmaktadır. Bknz. Egawa, 10-16; Aiyar vd., 17-18.

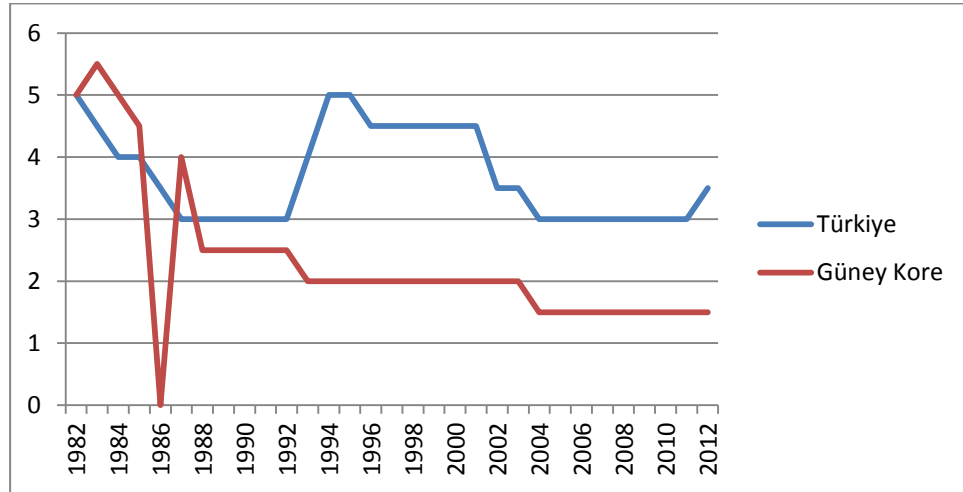
¹⁶³ Freedom House'un (Özgürlük Evi) tarafından her yıl yayınlanan dünyadaki politik hakların ve sivil özgürlüklerin bir değerlendirmesidir. Endeks Siyasal Haklar (PR) ve Sivil Özgürlükler (CL) olmak üzere iki alt kategoriden oluşmaktadır. Buna bağlı 1-7 arasında puan sistemi oluşturulmuştur. 1.0-2.5 puan özgür (free), 3.0-5.0 puan kısmi özgür (partlyfree) ve 5.5- 7.0 puan alan ülke özgür olmayan (not free) ülke grubu içinde yer almaktadır. Erişim Tarihi, 15.05.2014, <http://www.freedomhouse.org/>.

¹⁶⁴ Güven Sak, "Kore Özgürleştikçe Zenginleşti", Erişim Tarihi, 15.05.2014, <http://www.dunya.com/kore-ozgurlestikce-zenginlesti-155636yy.htm>.

Kaynak: Freedom House verilerinden elde edilmiştir.

Şekil 3.20. Ülke Grupları İtibariyle Özgürlük Endeksi^(*)

Kaynak: Freedom House verilerinden elde edilmiştir.

Şekil 3.21. Türkiye-Güney Kore’de Özgürlük Endeksi

Ülke grupları açısından tanımsal analiz sonuçlarına göre alt orta ve düşük gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere göre çok daha fazla ayrıştığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye’nin yüksek gelirli ülke olan Güney Kore’den ciddi ölçüde farklılaştığı ve oldukça gerisinde kaldığı dikkat çekmektedir.

Betimleyici analiz ışığında tez çalışmasının üçüncü bölümünün son kısmı üst orta gelirli ülkelerde OGT ile ilişkili faktör analizinin yakınsama ve panel veri analizi ile araştırılması şeklinde oluşturulmuştur.

^(*) Yazar hesaplamaları ile oluşturulmuştur.

3.2. ÜST ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE ORTA GELİR TUZAĞI ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZLER (1982-2012)

OGT kavramının, bir grup üst orta gelirli ülke örneği üzerinde ekonometrik analizlerle araştırıldığı bu bölümde; önce uygulamanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmekte, uygulamanın kapsamı ve dönemi açıklanmaktadır. Daha sonra uygulamalarda kullanılan ekonometrik yöntemler hakkında bilgi verilmektedir. Analizlerde kullanılan modeller ve bu modellere dayalı olarak yapılan ekonometrik testlerin sonuçları tablolar halinde sunulmaktadır. Bunun yanı sıra uygulamanın bulguları literatürdeki sonuçlarla karşılaştırılmakta ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir.

3.2.1. Uygulamanın Amacı ve Önemi

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme yolunda karşılaşılabilecekleri OGT'nin, ülkelerin ekonomik gelişme düzeyleri üzerindeki kritik öneminden hareketle gerçekleştirilen bu uygulamaların temel amacı; 1) uluslararası düzeyde kabul görmüş parametrelerden hareketle, üst orta gelir düzeyindeki seçilmiş bir grup ülkenin, yüksek gelirli ülkelere yakınsayıp yakınsamadıklarını belirlemek, 2) gelir yakınsamasının, OGT'ye düşme ya da düşmeme konusunda tek başına belirleyici olamayacağı konusundaki teorik bilgilerden hareketle, OGT üzerinde etkili olabilecek kalkınma göstergelerini tespit etmektir.

Bu amaçla, çalışmada öncelikle seçilmiş bir grup üst orta gelirli ülke için yatay-kesit analizine dayalı koşulsuz gelir yakınsaması analizi yapılmıştır.* Ardından her bir ülkenin bu konudaki durumunu tespit etmek için, bu ülkelerin üst gelirli ülkelerle bir gelir yakınsaması içinde olup olmadıkları birim kök testine dayalı yakınsama analizi ile incelenmiştir. Daha sonra gelir yakınsaması ya da ıraksamasının bir OGT sinyali olabileceği kabulünden hareketle, OGT'ye düşmemeyi sağlayabilecek ekonomik ve sosyal göstergeler belirlenmiştir. Söz konusu göstergeler, uluslararası literatürde genel

---

* Solow Modeli'nde öngörülen koşulsuz beta yakınsaması başlangıçta düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin kişi başına düşen gelirlerini daha hızlı artıracığına işaret etmektedir.

kabul görmüş değişkenlerdir.* Uygulamanın bu bölümünde, panel birim kök ve panel eş-bütünleşme analizleri kullanılmıştır.

Üst orta gelirli ülkeler üzerine panel verilere dayalı analizlerin yapılmasının hem çok ülkeli çalışmalara katkı sağlanmasına hem de OGT ile ilgili sorunlara uygun araştırma stratejisi belirlenmesine hizmet edeceği düşünülebilir. Ayrıca uygulamalı literatürde OGT'yi ve bundan kurtulmayı sağlayacak değişkenleri araştıran çalışma sayısı yok denecek kadar az olduğu için, çalışmanın ulusal literatüre de katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın 3.1 nolu başlığı altında yapılan tanımsal incelemeler, üst orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere ulaşma arzusunda olduklarını, yani OGT'nin öncelikle üst orta gelirli ülkeler için araştırılmasının gerekli olduğunu göstermiştir. Bu açıdan burada yapılan uygulamalı çalışmanın sonuçları, üst orta gelirli ülkelerin OGT'den kurtulmasında kamu-özel sektör tarafından gerçekleştirilecek büyüme plan ve programları ile alınacak politika önlemleri açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın ülkemiz açısından içerdiği önem, birkaç yıldan beri Türkiye için de çeşitli platformlarda dile getirilen OGT kavramının geçerliliğini araştırmak ve bu konuda politika önerileri geliştirmektir.

3.2.2. Uygulamanın Kapsamı ve Dönemi

Uygulama kapsamında Dünya Bankası'nın 2013 yılı itibariyle yaptığı kişi başına düşen milli gelir sınıflandırmasına göre belirlenen bir grup üst orta gelirli ülkeler ele alınmıştır. Dünya Bankası'nın Atlas Metodu sınıflamasına göre üst orta gelir sınıfında 55 ülke yer almaktadır. Araştırmada tüm üst orta gelirli ülkeleri analiz kapsamında tutmak hedeflenmiş olmasına rağmen, gruplamalar içerisinde yer alan bazı ülkelere ait verilerin mevcut olmaması, üst orta gelirli ülkeleri temsilen 28 ülkenin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Gerek ülke sayısının çokluğu gerekse gelir düzeyi itibariyle grup içindeki farklılıkları yansıtması nedeniyle, örneğe dahil edilen ülkelerin söz konusu grubu temsil edici nitelikte olduğu söylenebilir. Tablo 3.1 çalışma kapsamındaki ülkeleri göstermektedir.

---

* Analizde kullanılan değişkenler Aiyar vd. (2013), Eichengreen vd. (2013), Egawa (2013), Robertson ve Ye (2013) çalışmaları ışığında tespit edilmiştir.

Tablo 3.1. Çalışma Kapsamındaki Ülkeler

Ülkeler/Kısaltmalar			
Arjantin/ARJ	Ekvator/EKV	Kosta Rika/KOS	Saint Lucia/STL
Belize/BEL	Gabon/GAB	Macaristan/MAC	Saint Vincent-Grenadinler/SVG
Botsvana/BOT	Grenada/GRE	Malezya/MAL	Tayland/TAY
Brezilya/BRE	Güney Afrika/GAF	Mauritius/MAU	Tunus/TUN
Cezayir/CEZ	İran/IRA	Meksika/MEK	Türkiye/TUR
Çin/CIN	Jamaika/JAM	Panama/PAN	Ürdün/URD
Dominik Cumhuriyeti/DOC	Kolombiya/KOL	Peru/PER	Venezuela/VEN

Üst orta gelirli ülkelerin uygulamaya konu edilmesinin başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi; bu çalışmanın 3.1 nolu başlığı altında yapılan tanımlayıcı incelemelerin, üst orta gelirli ülkelerin OGT'ye düşme ihtimallerinin yüksek olduğunu göstermesidir. İkinci neden ise; Türkiye'nin de bu grup içerisinde yer almasıdır.

Uygulama, 28 üst orta gelirli ülke ekonomisine ait 1982-2012 yıllarını içine alan 31 yıllık dönemi kapsamaktadır. Bu çalışmada kullanılan panelin, 1982-2012 dönemini kapsayan 31 yıllık zaman boyutu (T), 28 üst orta gelirli ülkeyi kapsayan yatay kesit boyutu (N)'nden büyüktür. 1982 öncesi döneme inilememesi, istatistiki veri bulmadaki güçlükten kaynaklanmaktadır.

3.2.3. Uygulamanın Yöntemi

Çalışmanın uygulama kısmında yakınsama ve panel veri analizi olmak üzere iki yöntem kullanılmıştır. İlk yöntem üst orta gelirli ülkeler için OGT'ye işaret olduğu düşünülen Neoklasik büyüme modelinden hareketle yakınsama analizi; mutlak β yakınsaması ve birim kök testine dayalı olarak yapılmıştır. İkinci yöntem olan panel veri analizinde ise OGT'den kaçınmada hangi değişkenlerin etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.2.3.1. Yakınsama Analizi

Çalışmada yakınsama analizi, en küçük kareler tahmin yöntemine dayalı mutlak β yakınsaması ve birim kök testleriyle gerçekleştirilmiştir. Amaç, OGT göstergesi olan gelir yakınsaması ya da ıraksamasının tespit edilmesidir.

Neoklasik büyüme modeline dayalı olarak gerçekleştirilen yakınsama analizleri ekonomik büyüme teorileriyle uygulamalı analizler arasında bir bağ kurmaktadır. Çalışma kapsamındaki analizler için Barro ve Sala-i Martin (1992) tarafından geliştirilen mutlak β yakınsaması eşitliği esas alınmıştır¹⁶⁵. Yakınsama analizi için temel alınan model aşağıdaki gibidir*:

$$\frac{1}{T} \times \log \left(\frac{y_{i,t_0+T}}{y_{i,t_0}} \right) = \beta - \log \left(\frac{1-e^{-\beta T}}{T} \right) \log(y_{i,t_0}) + u_{i,t_0,t_0+T} \quad (3.1)$$

(3.1) nolu modelde T, zaman aralığını; y_{i,t_0+T} , i ülkesinde t yılındaki kişi başına geliri; y_{i,t_0} , i ülkesinin başlangıç yılındaki kişi başına gelirini ve u_{i,t_0,t_0+T} , hata terimini göstermektedir. β ise mutlak yakınsama katsayısı olup istatistiki olarak anlamlı olmak şartıyla $\beta < 0$ olduğu durumlarda, mutlak yakınsamanın varlığını işaret etmektedir. Aksine $\beta > 0$ veya $\beta = 0$ olduğu hallerde mutlak yakınsamanın gerçekleşmediği sonucuna varılmaktadır.

Öte yandan uygulamalı literatürde β yakınsaması dışında, yakınsamanın varlığının test edilmesine yönelik olarak geliştirilen birtakım yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerden biri, kişi başına gelir serilerinin durağan olup olmamasına göre yakınsama olgusunun araştırıldığı zaman serisi analizidir. Bu yaklaşımda şayet seriler durağansa, verilerin uzun dönemde ortalamalara yönelmesinden dolayı yakınsamanın gerçekleştiği kabul edilmektedir. Durağan olmayan seriler de ise meydana gelen şoklar sonucunda ortalamadan uzaklaştığı ve seriler arasında iraksamanın olduğu ileri sürülmektedir. Zaman serisi verilerine dayalı bu yakınsama analizi, panel verilere dayalı yapılabilmektedir. Bu durumda yakınsama hipotezi panel birim kök testleri ile test edilmektedir.¹⁶⁶

Literatürdeki uygulamalardan hareketle bu çalışma da yakınsama hipotezi birim köke dayalı panel yakınsama analizi ile tahmin edilmiştir. Tahmin için Nahar ve Inder (2002) tarafından yapılan çalışmada kullanılan denklem esas alınmıştır. Söz konusu denklem aşağıdaki gibidir.

¹⁶⁵ Barro ve Sala-i-Martin, 230.

* Denklemin sadeleştirilmiş formu $g = \alpha + \beta(PYC)$ şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaynak, 2009, 107.

¹⁶⁶ S. Nahar ve B. Inder, "Testing Convergence in Economic Growth for OECD Countries", *Applied Economics*, 34, 2002, 2012-2013.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} E(Y_{i,t+n} - a_{t+n}) = \mu_i \quad (3.2)$$

(3.2) nolu denklemde a_{t+n} en iyi performansa sahip ülkenin (ülkelerin) verisini temsil etmektedir. Söz konusu model kullanılarak yapılan çok ülkeli analizlerde yakınsama daha çok örneklem ortalamasından sapmalarla ölçülmektedir. Serilerin birim kök içermemesi, yani serilerin durağan olması yakınsamanın varlığına işaret olarak kabul edilirken, serilerin birim kök içermesi yakınsamanın olmadığını ifade etmektedir.

3.2.3.2. Panel Veri Analizi

Çalışmanın uygulama kısmında kullanılan ikinci yöntem panel veri analizidir. Çalışmada bu analizin kullanılmasının temel amacı, panel verilere dayalı değişkenler kullanarak OGT ve OGT'den kaçınmada hangi değişkenlerin etkili olduğunu ekonometrik analizlerle ortaya koymaktır. Çalışmada homojenlik, yatay kesit bağımlılığı, panel birim kök ve eş-bütünleşme testleri ve eş-bütünleşme katsayılarını tahmin etmek amacıyla regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon analizleri için konu ile ilgili uygulamalı literatürde birçok araştırmacının yaygın bir şekilde kullandığı model esas alınmıştır.* Eş-bütünleşme katsayılarının tahmini için temel alınan regresyon eşitliği aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \alpha_1 + \beta_2 \text{BAG}_{it} + \beta_3 \text{ENF}_{it} + \beta_4 \text{ILK}_{it} + \beta_5 \text{SER}_{it} + \beta_6 \text{OPN}_{it} + \beta_7 \text{OZG}_{it} + \beta_8 \text{TAS}_{it} + \beta_9 \text{TLF}_{it} \quad (3.3)$$

(3.3) nolu denklemde Y kişi başına düşen GSYİH, BAG bağımlılık oranı, ENF enflasyon oranı, ILK ilköğretimde okullaşma oranı, SER sabit sermaye stoku/GSYİH OPN dışa açıklık oranı, OZG özgürlük endeksi, TAS yurtiçi tasarruf/GSYİH, TLF telefon ağı (100 kişi başına) şeklinde temsil edilmektedir. Çalışmada (3.3) nolu denkleme bağlı olarak eş-bütünleşme için katsayı tahminleri yapılmıştır. Böylece yukarıda verilen bağımsız değişkenlerin kişi başına GSYİH üzerindeki etkileri ile tahmin edilerek OGT'nin belirleyicileri ortaya konulmuştur.

OGT ve OGT'yi etkileyen faktörlerin incelenmesinde ele alınan veri setinin tamamı, yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleştirilmesi ile oluşan panel verileri içermekte ve panel veri setinin her bir yatay kesiti için eşit uzunlukta zaman serisi

---

* İlgili model, Aiyar vd. (2013), Eichengreen vd. (2013) ve Egawa'ya (2013) ait çalışmalar referans alınarak oluşturulmuştur.

(dengeli panel) bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada kullanılan panelin zaman boyutu ($T=31$), yatay kesit boyutu ($N=28$)'dan büyük olduğu için, çalışmanın uygulama kısmında, $T>N$ durumuna uyan dengeli panel veri analizleri kullanılmıştır. Panel veri analizi, zaman serilerini ve yatay kesit verilerini bir arada kullanmaya imkân veren, daha geniş veri setlerinin kullanımına uygun olduğu için araştırmacıların daha özgür ve etkin tahmin yapmasına olanak sağlayan analizler olarak adlandırılmaktadır¹⁶⁷.

Panel veri analizinin araştırmacılara sağladığı temel avantajlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir¹⁶⁸;

- Panel veri bireylerin, şirketlerin, şehir ve ülkelerin heterojen olduğunu kabul etmekte ve böylece veri seti heterojenliğe karşı kontrol edilmektedir. Oysaki zaman serisi ve yatay kesit verileri heterojenliği kontrol etmediği için sapmalı (biased) sonuçlar verme riskini taşımaktadır.

- Panel veri analizinde hem yatay kesit hem de zaman verilerinin kullanılması daha fazla sayıda veri noktası (gözlem) sağlayarak, serbestlik derecesini artırmakta ve açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantının derecesini düşürmektedir. Panel veri analizi, kayıp ve gözlemlenemeyen verilerin etkisini ortaya koymak için bir kontrol sağlamak ve böylece, ekonometrik tahminlerin etkinliğini artırmaktadır.

- Panel veri, uyum dinamiği çalışmalarında daha iyi sonuçlar vermektedir.

- Panel veri, insan davranışlarındaki karmaşıklığı göz önüne almada yatay kesit verileri ve zaman serisi verilerine göre daha yüksek kapasiteye sahiptir. Çünkü zaman serisi ve yatay kesit verileriyle yapılan analizlerde modelden dışlanan değişkenler sonuçlarda sapmalar yaratabilir. Fakat panel analizlerde model dışında kalan değişkenler birim ve zamana göre sabit kalmaktadır.

- Bireyler, firmalar ve hane halklarından elde edilen mikro panel verileri, benzer şekilde makro seviyede elde edilen değişkenlere göre daha doğru olabilmektedir. Firmalar ve bireylerden elde edilen veriler üzerindeki sınırlama ve kısıtlamalar sapmalı sonuçlara neden olabilmektedir.

¹⁶⁷ Cheng Hsiao, *Analysis of Panel Data, Econometric Society Monographs*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2003, 3.

¹⁶⁸ Badi H. Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley & Sons, West Sussex, England 2005, 4-7.

- Panel veriler, pür zaman serisi verilerinde ya da pür kesit verilerde kolaylıkla gözlenemeyen etkileri daha iyi belirleyebilmekte ve ölçülebilmektedir.

Panel veri analizleri araştırmacılara kolaylıklar sağlamakla birlikte birtakım dezavantajlarda oluşturmaktadır. Panel veri ile yapılan çalışmalarda karşılaşılan önemli problemlerden biri, birim boyutu fazla olmasına rağmen zaman boyutunun kısa olmasıdır. Bunun anlamı, asimptotik özelliklerin oldukça fazla olan birim sayısına bağlıdır ve doğrusal olmayan panel veri modellerinde çözülmesi ekonometrik sorunlara yol açmasıdır. Diğer bir dezavantaj ise hata teriminin zaman serisi modeline özgü, yatay kesit modeline özgü ve panel veri modeline özgü sapmaları taşıması sebebiyle çoğu zaman sapmalı olmasıdır. Son olarak panel veri ile yapılan çalışmalarda verilere ulaşma ve düzenlemenin zorluğu sebebiyle veri kısıtlarının oluşmasıdır¹⁶⁹. Panel veri analizlerinde veri eksikliği durumunda dengesiz panel analizlerine başvurulmaktadır. Dengeli panel; her bir yatay kesit birime ait tüm zaman periyodunun elde edilmesini, dengesiz panel ise zaman periyodlarının bazı birimler için eksik olduğu durumda kullanılan analizi ifade etmektedir.¹⁷⁰

OGT ve OGT'nin belirleyicilerinin tespit edilmesini amaçlayan bu çalışmada, panel veri analizlerinde $T > N$ durumuna uyan gelişmeler izlenmiştir. Bu çalışma kapsamında kullanılan panel veri yöntemlerine ilişkin açıklamalar aşağıda alt başlıklar halinde verilmiştir.

3.2.3.2.1. Panel Veri Modelleri

Panel veri analizlerinde yatay kesit birim sayısının (N), dönem sayısının ise (T) olduğu temel bir regresyon modeli kullanılmaktadır. Tatoğlu'na göre söz konusu model şu şekilde ifade edilebilir¹⁷¹.

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (3.4)$$

(3.4) nolu modelde Y bağımlı değişkeni, X_k bağımsız değişkeni, α sabit parametreyi, β eğim parametrelerini ve u hata terimini ifade etmektedir. i alt indisi

¹⁶⁹ Ferda Yerdelen Tatoğlu, *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, Beta Basım, 2. Baskı, İstanbul 2013, 14.

¹⁷⁰ Jeffrey M. Wooldridge, *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Press, London 2002, 577.

¹⁷¹ Tatoğlu, 4.

birimleri, t alt indisi ise zamanı göstermektedir. Değişkenlerde, parametrelerde ve hata teriminde i ve t alt indisin varlığı panel veri setinin varlığına işaretir.

Temel olarak (3.4) nolu modelle gösterilen panel veri analizleri için Sabit ya da Tesadüfi Etkiler şeklinde iki model oluşturulabilmektedir. Sabit ya da Tesadüfi Etki Modeli'nin kullanımı hata terimi ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon arasındaki varsayıma bağlıdır. Hata terimi ile bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyon durumunda Sabit Etkiler Modeli; tersi durumda ise Tesadüfi Etkiler Modeli kullanılmaktadır.

Sabit Etkiler Modeli, eğim katsayılarının sabit olduğu ve birim davranışlarındaki farklılığın sabit terimdeki değişimlerle açıklanması prensibine dayalıdır. Sabitler Etkiler Modeli genel olarak aşağıdaki denklem yardımıyla ifade edilmektedir.¹⁷²

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \mu_{it} + v_{it} \quad i=1, \dots, N \quad t=1, \dots, T \quad (3.5)$$

(3.5) nolu denklemde Y_{it} ; bağımlı değişkeni, α ; sabit terimi, X_{it} ; bağımsız değişkeni, μ_{it} ; gözlenemeyen bireysel etkiyi, v_{it} ; hata terimini göstermektedir. Hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki varsa sabit etkiler modelinin kullanılması daha uygundur. Çünkü bu durumda Sabit Etkiler Modeli'nin tahminçileri sapmasız olmaktadır. Ayrıca kesit sayısının az ve gözlem sayısının büyük olduğu durumlarda da Sabit Etkiler Modeli'nin kullanılması uygundur.

Zaman zaman hata bileşenleri modeli olarak da adlandırılan Tesadüfi Etkiler Modeli ise Sabit Etkiler Modeli'ne alternatif olarak geliştirilen bir modeldir.¹⁷³ Tesadüfi Etkiler Modeli, bireysel etkilerin modeldeki bağımsız değişkenler aracılığıyla açıklanamaması ve birimlerin sabit terimlerinin birimlere göre tesadüfi olarak dağılması durumunda kullanılmaktadır. Genel olarak Tesadüfi Etkiler Modeli şu şekilde ifade edilmektedir.¹⁷⁴

$$y_{it} = x'_{it}\beta + \alpha + u_i + \varepsilon_{it} \quad (3.6)$$

(3.6) nolu denkleme göre her bir kesite ait sabit terim ortalama sabit terimin etrafındaki dağılımından rastgele çekilmekte ve gözlemlerdeki hata teriminden bağımsız

¹⁷² Baltagi, 13.

¹⁷³ Chris Brooks, *Introductory Econometrics for Finance*, Second Edition, Cambridge University Press, UK 2008, 498.

¹⁷⁴ William H. Greene, *Econometric Analysis*, Seven Edition, New York University 2012, 371.

olmaktadır. u_i ; gözlenemeyen kesite ait rastgele etkiyi, yani birim farklılıkları ve zamana göre birimler arasındaki değişmeyi ve ε_{it} ; artık hataları göstermektedir. Sonuç olarak gözlenemeyen birim etkilere hata terimi gibi tesadüfi bir değişken gibi davranılıyorsa tesadüfi; sabit parametre gibi davranılıyorsa sabit etkili model kullanılmaktadır¹⁷⁵.

3.2.3.2.2. Homojenlik ve Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Çalışmanın uygulama kısmında üst orta gelirli ülkelerde OGT ve OGT'nin belirleyicilerinin tespit edilmesi amacıyla panel birim kök ve panel eş-bütünleşme analizleri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle panel veri literatüründe yer alan birim kök ve eş-bütünleşme testlerinden hangisinin uygulanacağını belirlemek amacıyla homojenlik ve yatay kesit bağımlılık testleri yapılmıştır. Böylece değişkenlerin homojen ya da heterojen olmasına ve yatay kesit birimlerinin birbiriyle bağımlı olup olmamalarına göre uygulanacak birim kök ve eş-bütünleşme testlerine karar verilmiştir.

Homojenlik testiyle panel veri modellerindeki β eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir. Homojenlik ile ilgili ilk teşebbüsler 1970 yılında Swamy ile başlamış ve zaman içinde konu ile ilgili olarak Pesaran ve Yamagata (2008) testi geliştirmiştir¹⁷⁶. Homojenlik testinde Pesaran ve Yamagata tarafından geliştirilen Delta Testi kullanılmaktadır. Test S; Swamy test istatistiği ve k; bağımsız değişken sayısı olmak üzere aşağıdaki denklemler yardımıyla hesaplanmaktadır¹⁷⁷.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad i=1, \dots, N, \quad t=1, \dots, T \quad (3.7)$$

(3.7) nolu denklemin tahmini için kullanılan hipotezler; $H_0: \beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir (bütün β_i 'ler için) ve $H_1: \beta_i \neq \beta$ Eğim katsayıları homojen değildir (en az bir i için) şeklindedir.

¹⁷⁵ Tatoğlu, 123.

¹⁷⁶ İsmet Göçer, Mehmet Mercan ve Hakan Hotunoğlu, "Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi", *Maliye Dergisi*, 163, Temmuz-Aralık 2012, 460.

¹⁷⁷ M. Hashem Pesaran ve Takashi Yamagata, "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142, 2008, 57.

Söz konusu hipotezlerin test edilmesi için kullanılan Delta Test istatistiği $\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\bar{S}-k}{\sqrt{2k}} \right)$ eşitliği ile hesaplanmaktadır. $\tilde{\Delta}$ olarak ifade edilen düzeltilmiş delta test istatistiği ise $\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\bar{S}-E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{\text{Var}\tilde{Z}_{it}}} \right)$ denklemi ile belirlenmektedir. Tahminlenen olasılık değeri istatistiki olarak anlamlı ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmektedir.

Birim kök ve eş-bütünleşme testlerinin seçiminde önemli olan bir diğer unsur ise yatay kesit bağımlılığının (cross-section dependence) varlığının incelenmesidir. Ayrıca yatay kesit bağımlılığı, yatay kesit birimlerin birbirleriyle bağımlı olup olmadıklarını, yani herhangi bir şoktan tüm yatay kesit birimlerinin etkilenip etkilenmediği ile ilgili bilgi vermektedir.

Yatay kesit bağımlılığın tespiti için kullanılan testlerden ilki Breusch-Pagan (1980) Testidir. $T > N$ durumuna uyan test Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier-LM) ile türetilmiş bir testtir¹⁷⁸. CD_{LM1} olarak gösterilen ve $H_0 =$ Yatay kesit bağımlılık yoktur; $H_1 =$ Yatay kesit bağımlılık vardır şeklindeki hipotezleri test eden test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır.¹⁷⁹

$$CDLM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3.8)$$

(3.8) nolu eşitlikte $\hat{\rho}$ bireysel en küçük kareler tahminlerinden elde edilen artıklar arasındaki yatay kesit korelasyonlarının tahminlerini göstermekte ve test $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımı sergilemektedir¹⁸⁰.

$T > N$ durumuna uyan diğer bir test ise Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş CD_{LM} (Bias-adjusted CD_{LM}) testidir. CD_{LM1} testi, grup ortalaması sıfır fakat bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda, sapmalı olmaktadır. Bu nedenle test Pesaran vd. tarafından düzeltilmiş ve $CDLM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}}$; $CDLM_{adj} \rightarrow N(0,1)$ eşitliği ile hesaplanmıştır¹⁸¹. Asimptotik olarak normal dağılımlı

¹⁷⁸ Baltagi, 59.

¹⁷⁹ M. Hashem Pesaran, *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, (Working Paper No:0435), University of Cambridge, Cambridge 2004, 5.

¹⁸⁰ Bülent Güloğlu ve Mehmet İvrendi, "Output Fluctuations: Transitory or Permanent? The Case of Latin America", *Applied Economics Letters*, 2010, 17, 383-384.

¹⁸¹ M. Hashem Pesaran, Aman Ullah ve Takashi Yamagata, "A Bias- Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", *Econometrics Journal*, 11, 2008, 108.

olan test istatistiği ile $H_0 =$ Yatay kesit bağımlılık yoktur; $H_1 =$ Yatay kesit bağımlılık vardır hipotezleri test edilmektedir.

Bir diğer yatay kesit bağımlılık testi ise Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} ve CD_{LM2} testleridir. $N > T$ durumunda kullanılan CD_{LM} testi; $CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \sqrt{T_{ij} \hat{\rho}_{ij}} \right)$; $N(0, 1)$ ve $N \rightarrow \infty$ eşitliği ile hesaplanmaktadır¹⁸². CD_{LM2} testi ise hem T hem de N 'nin büyük olduğu durumlarda ($T = N$) kullanılmaktadır. $H_0 =$ Yatay kesit bağımlılık yoktur ile belirlenen test asimptotik olarak normal dağılımlıdır. Test istatistiği $CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1)$; $T \rightarrow \infty, N \rightarrow \infty$ ile hesaplanmaktadır.¹⁸³

$T > N$ durumunda panel seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığı CD_{LM1} ve sapması düzeltilmiş CD_{LM} testleri ile kontrol edilmektedir.¹⁸⁴ Bu çalışmada kullanılan panel $T > N$ durumuna uymasına rağmen, karşılaştırma yapmak amacıyla yukarıda belirtilen tüm yatay kesit bağımlılık testleri uygulanmıştır.

3.2.3.2.3. Panel Birim Kök Testleri

Panel veri analizlerinde kullanılan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Durağanlık bir serinin ortalamasının, varyansının ve iki dönem arasındaki ortak varyansının zaman içerisinde sabit kalması durumunu ifade etmektedir. Durağan olmayan veriler kullanılarak oluşturulan model tahminleri sonucunda sahte regresyon sorunu ile karşılaşılabilir. Bu nedenle değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi ve sahte regresyon probleminin önsel olarak giderilmesi gereklilik arz etmektedir.¹⁸⁵

Uygulamalı literatürde, panel verilerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesine yönelik olarak geliştirilen I. ve II. nesil panel birim kök testleri

¹⁸² Pesaran, *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, 9.

¹⁸³ Pesaran, *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, 5.

¹⁸⁴ Kemal Yıldırım, Mehmet Mercan ve S. Fatih Kostakoğlu, "Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), Aralık 2013, 86-87.

¹⁸⁵ Fatih Kaplan, *Ekonomik Büyümenin Dolaylı Belirleyicileri: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, 2013, 144.

bulunmaktadır. I. nesil birim kök testleri, birimler arasında korelasyon olmadığını varsaymaktadırlar. Korelasyon varsa, bu testlerin gücü zayıf olmaktadır. Temel hipotezin aynı olduğu fakat alternatif hipotezlerin farklılaştığı çok sayıdaki I. nesil birim kök testlerinden bazıları; Levin, Lin ve Chu (2002), Harris ve Tzavalis (1999), Breitung (2000), Hadri (2000), Im, Pesaran ve Shin (2003), Fisher AD (Maddala ve Wu, 1999) ve Fisher, Phillips ve Perron (2001) şeklinde sıralanabilir.

II. nesil birim kök testleri ise birimlere ait seriler arasında korelasyon olduğunu varsaymaktadır. En çok bilinen II. nesil birim kök testleri ise Pesaran (2007), Bai ve Ng (2004), Philips ve Sul (2003) ve Moon ve Perron (2004) şeklindedir.¹⁸⁶ Yatay kesit bağımlılığın var olduğu durumlarda I. nesil birim kök testlerinin asimptotik özellikleri yatay kesit bağımlılıktan olumsuz etkilendiği için, panel verilerin durağan olup olmadıkları yatay kesit bağımlılığı dikkate alan II. nesil birim kök testleri ile araştırılmaktadır.¹⁸⁷ Bu nedenle çalışmada $T > N$ durumuna uyan ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alan Pesaran'ın CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller-CADF) II. nesil panel birim kök testi uygulanmıştır.¹⁸⁸

Pesaran'ın CADF Testi, standart ADF birim kök testinin bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme seviyelerinin yatay kesit ortalamalarına göre genişletilmiş halidir¹⁸⁹. CADF Testi'nde, ADF regresyonunun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir. $H_0: \beta_i = 0$ Birim kök vardır ve $H_1: \beta_i < 0$ Birim kök yoktur şeklindeki hipotezlerin test edildiği CADF Testi'nde kullanılan temel denklem aşağıdaki gibidir:

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (3.9)$$

(3.9) nolu denklemde $i = 1, \dots, N$; $t = 1, \dots, T$ ve $u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it}$ 'dir. f_t , gözlemlenemeyen ortak etkileri, ε_{it} ise bireysel spesifik hataları göstermektedir. $\phi_i = 1$ olması durumunda $H_0: \beta_i = 0$ (tüm i 'ler için) şeklindedir. Bu durumda CADF Testi'nde kullanılan denklem şu şekilde olmaktadır.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (3.10)$$

¹⁸⁶ Tatoğlu, 199.

¹⁸⁷ Kaplan, 146.

¹⁸⁸ Pesaran, vd., 266.

¹⁸⁹ M. Hashem Pesaran, "A Simple Panel Unit Root in the Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22, 2007, 267.

(3.10) nolu denklemde $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{it-1}$ 'dir. Böylece denklem $Y_{i,t}$ 'nin gecikmeli birinci farklarının ilave edildiği genişletilmiş regresyon denklemine dönüşmekte ve tahmin edilmektedir.

CADF istatistik değerleri Pesaran (2007) istatistik değeri ile karşılaştırılmakta, istatistik değerinin tablo değerinden küçük olması durumunda, değişkenin durağan olduğuna karar verilmektedir. Bununla birlikte CADF ile her bir yatay kesite ait değerin durağanlığını tespit etmek güçtür. CADF regresyonu tahmin edildikten sonra H_0 hipotezinin geçerliliği panelin geneli (tümü) için CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) istatistiği ile test edilebilmektedir. $CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$ şeklinde ifade edilen CIPS istatistiğinde, gecikmeli değişkenlerin t-istatistiklerinin ortalamaları ($CADF_i$) alınmaktadır. CADF testinde CIPS istatistiğinin kullanılmasının temel nedeni, her bir yatay kesite (ülkelere) ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için birim kök testi yapılabilmesidir¹⁹⁰.

Birim kök sınamaları çalışmada yapılacak panel eş-bütünleşme testleri için önem arz etmektedir. Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin aynı dereceden durağan olduklarının ve/veya olmadıklarının saptanması durumuna göre, eş-bütünleşme testi seçimi yapılmaktadır.

3.2.3.2.4. Panel Eş-Bütünleşme Testleri

Panel veri analizlerinde zaman seri analizlerine benzer şekilde değişkenler arasında eş-bütünleşme, yani T ve N serileri arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılabilmektedir. Yine zaman serisi analizlerinde olduğu gibi panel veri analizlerinde de kullanılacak farklı eş-bütünleşme testleri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı; Kao (1999), Pedroni (1999, 2004), McCoskey ve Kao (1998) ve Westerlund (2007) eş-bütünleşme testleri şeklinde sıralanabilir.¹⁹¹

Bu çalışmada serilerin homojenliği ve durağanlığı irdelendikten sonra, elde edilen bilgiler doğrultusunda uygulanacak olan eş-bütünleşme testine karar verilmiştir. Çünkü panel eş-bütünleşme testlerinin varsayımları yapılırken değişkenlerin durağanlık dereceleri, uygulanacak olan testin türünü değiştirmektedir. Bu kapsamda yapılan

¹⁹⁰ Pesaran, "A Simple Panel Unit Root in the Presence of Cross-Section Dependence", 267-268.

¹⁹¹ Tatoğlu, 233-239.

analizler sonucunda çalışmada, Westerlund tarafından 2008 yılında geliştirilen Durbin-Hausmann Eş-Bütünleşme Testi'nin kullanılması kararlaştırılmıştır¹⁹². Ayrıca çalışmada eş-bütünleşme katsayılarının tahmini için Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effect-CCE) tahmin yöntemi kullanılmıştır¹⁹³.

Serilerin heterojen olmasını ve yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulunduran ve aynı zamanda değişkenlerin durağanlığı hakkında herhangi bir kısıtlama öngörmeyen Durbin-Hausmann Eş-Bütünleşme Testi'nde, eş-bütünleşmenin varlığı panel ve grup boyutu olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Durbin-Hausman panel testinde otoregresif parametrenin, H_0 : Eş-bütünleşme yoktur ve H_1 : Eş-bütünleşme vardır şeklindeki hipotezler altında tüm kesitler için aynı olduğu varsayımı yapılmaktadır. Bu varsayım altında boş hipotezin reddedilmesi, bütün kesitler için eş-bütünleşmenin varlığına işaret etmektedir. Grup testinde ise otoregresif parametrenin kesitler arasında farklılaşmasına izin verilmektedir. Testte boş hipotezin reddedilmesi, en azından bazı kesitler için eş-bütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.¹⁹⁴

Durbin-Hausmann Testi ile eş-bütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi durumunda, değişkenlerin uzun dönem eş-bütünleşme katsayıları tahmin edilebilmektedir. Bu amaçla kullanılan CCE tahmincisi aşağıdaki eşitlik ile ifade edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha'_i d_t + \beta'_i x_{it} + e_{it} \quad i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T \quad (3.11)$$

(3.11) nolu eşitlikte $e_{it} = \gamma'_i f_t + \varepsilon_{it}$ şeklindedir. CCE tahmincisi yatay kesit bağımlılığı dikkate almakla birlikte araştırmacılara her bir kesit için ayrı ayrı sonuçlar verebilmektedir. Yapılan analizler sonucunda serilerin homojen olduğuna ve yatay kesit bağımlılığın var olduğuna karar verilmişse, bu durumda Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Ortalama Grup Etkileri (Common Correlated Mean Group Effects-CCMGE) tahmincisi kullanılmaktadır. Ortak etkiler, sabit veya gözlenemeyen ortak etkiler hakkında çok az

¹⁹² Joakim Westerlund, "Testing for Error Correction in Panel Data", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 2007, 209.

¹⁹³ Hashem Pesaran, "Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure", *Econometrica*, 74(4), 2006, 971.

¹⁹⁴ Güzin Bayar, Bülent Güloğlu ve Selman Tokpunar, "Sanayi Sektörü İstihdamının Temel Belirleyicileri ve Dış Ticaret, Türkiye Örneği", *Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi*, 2011, 15.

bilgi var ise Havuzlanmış Ortak İlişkiler (Common Correlated Effects Pooled-CCEP) tahmincisi kullanılmaktadır.¹⁹⁵

Son olarak, bu çalışmada yapılan panel veri analizlerinde Gauss 10 yazılım programı ve Eviews 8 ekonometrik analiz paket programı kullanılmıştır.

3.2.4. Uygulamanın Veri Seti

Uygulamada kullanılan değişkenler; kişi başına düşen GSYİH, sabit sermaye stoku/GSYİH, yurtiçi tasarruf/GSYİH, enflasyon oranı, dışa açıklık oranı, bağımlılık oranı, ilköğretimde okullaşma oranı, telefon ağı (100 kişi başına) ve özgürlük endeksine ait yıllık verilerden oluşmaktadır.

Bağımlı değişken olarak kullanılan kişi başına düşen GSYİH verileri, 2005 yılı fiyatlarına göre dolar cinsinden ifade edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise hem ekonomik hem de sosyo-politik göstergelerden oluşmaktadır. Fakat ülke seçiminde olduğu gibi değişkenlerin seçimlerinde de veri yetersizliği sebebiyle literatürde kullanılmış uygun değişkenlerde bir takım farklılıkların yapılması zorunlu hale gelmiştir. Örneğin beşeri sermayeyi temsilen yüksek eğitimde okullaşma oranı yerine ilköğretimde okullaşma oranı; yüksek teknoloji ürünlerin ihracatı yerine dışa açıklık göstergesi seçilmiştir.^(*)

Bağımlılık oranı, çalışma çağı dışındaki nüfusun (0-14 ve 65 + yaş) çalışma çağındaki nüfusa (15-64 yaş) oranını göstermektedir. Enflasyon oranı, 2005 baz yıllık TÜFE'ye göre hesaplanmıştır. Beşeri sermayeyi temsilen ilköğretimde okullaşma oranları kullanılmıştır. Sabit sermaye stoku/GSYİH ve yurtiçi tasarruf/GSYİH, 2005 yılı baz fiyatlarına göre milyon dolar cinsinden temin edilen sabit sermaye stoku ve yurtiçi tasarrufların GSYİH içindeki paylarını göstermektedir. Dışa açıklık oranı, yüksek teknoloji ürün ihracatının göstergesi olarak kabul edilmiş ve [(İthalat + İhracat)/GSYİH] formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Özgürlük endeksi olarak Freedom House tarafından hazırlanan endeks değeri kullanılmıştır. Telefon ağı, 100 kişi başına düşen sabit telefon hattı sayısını göstermektedir.

¹⁹⁵ Pesaran, "Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure", 982.

^(*) Literatürde bu değişkenleri kullanan çalışmalar mevcuttur. Bknz. Egawa, 24, Aiyar vd., 52, Eichengreen vd., 2013, 16.

Çalışmada kullanılan verilerin tamamı Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Uygulamada ele alınan tüm değişkenlere ait tanımlamalar Tablo 3.2’de özetlenmiştir.

Tablo 3.2. Analizlerde Kullanılan Değişkenler

	Değişken Adı	Kısaltma
Bağımlı Değişken	Kişi başına düşen RGSYİH	Y
Bağımsız Değişkenler	Bağımlılık oranı	BAG
	Enflasyon oranı	ENF
	İlköğretimde okullaşma oranı	ILK
	Sabit sermaye stoku/GSYİH	SER
	Dışa açıklık oranı	OPN
	Özgürlük Endeksi	OZG
	Yurtiçi tasarruf oranı/GSYİH	TAS
	Telefon ağı (100 kişi başına)	TLF

3.2.5. Uygulamanın Bulguları

Yüksek gelirli, üst orta gelirli, alt orta gelirli ve düşük gelirli ülke gruplarına ait istatistiki göstergelerle yapılan betimleyici tanımsal analizler sonucunda, OGT’nin özellikle üst orta gelir grubu ülkeler için geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle çalışmada, Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı üst orta gelirli 28 ülkede OGT yakınsama ve panel veri analizleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Bu kısımda yakınsama ve panel veri analizleri kullanılarak yapılan tahminler ile elde edilen sonuçlar, tablolar halinde verilmiştir.

3.2.5.1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Bu çalışmada öncelikle (3.1), (3.2) ve (3.3) nolu eşitliklerle tanımlanan modelleri oluşturmak üzere panel veri analizlerinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait temel tanımlayıcı istatistikler incelenmiştir. Çalışmanın uygulamalı analizlerinde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik bilgileri Tablo 3.3’de verilmiştir.

Tablo 3.3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
Y	3738.00	1957.50	246.00	11573.00
BAG	65.00	14.32	36.00	107.00
ENF	7.00	319.95	-24.00	6837.00
ILK	106.00	13.09	75.00	169.00
SER	48.00	32.45	10.00	188.00
OPN	78.00	43.14	12.00	220.00
OZG	2.50	1.65	1.00	7.00
TAS	21.00	12.40	-16.00	60.00
TLF	10.00	8.45	0.000	38.00

Tablo 3.3'te 1982-2012 dönemi için 28 üst orta gelirli ülkede ortalama kişi başına GSYİH'nin değeri (3738) olarak görülmektedir. Aynı dönem içerisinde 28 üst orta gelirli ülke BAG, ENF, SER, OZG, TAS ve TLF şeklindeki göstergeler açısından değerlendirildiğinde, ortalama olarak sırasıyla; (%65), (%7), (%48), (2.5), (%21) ve (%10) gibi değerlerin gerçekleşmiş olması, ülkelerin bu göstergeler açısından iyi bir performans sergileyemediklerine işaret etmektedir. Ülkeler ILK ve OPN şeklindeki değişkenler açısından değerlendirildiğinde, ortalama olarak sırasıyla; (%106) ve (%78) gibi değerlerin gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu değerler ele alınan ülkelerde ilköğretimde okullaşma oranının ve dışa açıklık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

3.2.5.2. Yakınsama Analizlerine İlişkin Bulgular

OGT göstergesi olan gelir yakınsaması ya da ıraksamasının tespit edilmesi amacıyla çalışmada, sırasıyla en küçük kareler tahmin yöntemine dayalı mutlak β yakınsaması ve birim kök testleriyle yakınsama analizleri gerçekleştirilmiştir. (3.1) ve (3.2) nolu eşitliklere dayalı olarak yapılan analizlerin sonuçları Tablo 3.4 ve Tablo 3.5'te sunulmuştur.

Tablo 3.4. (3.1) Nolu Mutlak β Yakınsaması Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t- Statistiği	p Değeri
C	0.189	0.022	8.627	0.000
X	-0.021	0.003	-7.623	0.000
R²:0.691 Düzeltilmiş R²: 0.679 F-değeri: 58.216 Prob (F): 0.000 DW: 2.039				

Tablo 3.4, (3.1) nolu eşitlik kullanılarak yapılan analizler sonucunda elde edilen bulguları göstermektedir. Tahmin sonuçlarına katsayıların işaretleri açısından bakıldığında, tabloda X ile gösterilen β katsayısının işaretinin negatif yönlü olduğu görülmektedir. Bu değişkene ait katsayı istatistiki açıdan % 1 önem düzeyinde anlamlıdır ve bir bütün olarak modelin %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu söylenebilir. R^2 değeri modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu işaret etmektedir.

Mutlak β yakınsaması sonuçlarına göre, β katsayısı (-0.021)'dir. Koşulsuz yakınsama katsayısı olan β 'nin katsayı değerinin $\beta < 0$ olması, mutlak yakınsamanın varlığını işaret etmektedir. Buna göre ele alınan 28 ülkede gelir yakınsamasının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuç ülkelerde başlangıçta daha düşük olan gelir düzeyinin, büyümeyi artıracığına işaret etmektedir.

Tablo 3.4'te verilen ve ele alınan tüm ülkeler için belirlenen yakınsama katsayısı, ülke özelinde yüksek gelirli ülkelere yakınsama olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruya cevap veren yöntemlerden biri, kişi başına gelir serilerinin durağan olup olmamasına göre yakınsama olgusunun araştırılmasıdır. Buna göre ele alınan serilerin birim kök içermemesi yakınsamanın varlığına, birim kök içermesi ise iraksamanın varlığına işarete etmektedir. Bu nedenle çalışmada (3.2) nolu model tahmin edilmiştir. Model tahmininde yakınsama için en iyi performansa sahip ülkelerin (referans ülkelerin) verisi kullanılmıştır. Referans ülke olarak yüksek gelirli ülkelerin ortalama değeri seçilmiş ve i ülkesi ile referans ülkenin kişi başına düşen gelir farkının azalma içinde olması yakınsama göstergesi olarak kabul edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 3.5'teki gibidir.

Tablo 3.5. Birim Kök Testine Dayalı Yakınsama Analizi Sonuçları

Ülke	İstatistik	G.D. ^(*)	Karar
ARJ	-3.818^(c)	2	Yakınsama
BEL	-2.665	2	Iraksama
BOT	-3.530^(c)	2	Yakınsama
BRE	-3.276	2	Iraksama
CEZ	-2.531	2	Iraksama
CIN	-3.625^(c)	2	Yakınsama
DOC	-3.779^(c)	3	Yakınsama
EKV	-4.621^(b)	2	Yakınsama
GAB	-2.505	2	Iraksama
GRE	-3.724^(c)	2	Yakınsama
GAF	-3.448	2	Iraksama
IRA	-3.295	2	Iraksama
JAM	-2.154	2	Iraksama
KOL	-2.625	2	Iraksama
KOS	-5.774^(a)	2	Yakınsama
MAC	-2.520	2	Iraksama
MAL	-3.681^(c)	2	Yakınsama
MAU	-3.913^(b)	3	Yakınsama
MEK	-3.569^(c)	2	Yakınsama
PAN	-3.974^(b)	2.	Yakınsama
PER	-3.174	3	Iraksama
STL	-4.913^(a)	2	Yakınsama
SVG	-3.975^(b)	2	Yakınsama
TAY	-2.414	2	Iraksama
TUN	-2.718	2	Iraksama
TUR	-4.934^(a)	2	Yakınsama
URD	-2.328	2	Iraksama
VEN	-6.793^(a)	2	Yakınsama
CIPS: (-3.571)^(a)			
CADF K.D.^(**)		CIPS K.D.^(**)	
% 1 (-4.69)		% 1 (-2.81)	
% 5 (-3.88)		% 5 (-2.66)	
% 10 (-3.49)		% 10 (-2.58)	

(*) G.D. gecikme uzunluğunu göstermektedir.

(**) K.D.: CADF ve CIPS istatistiği kritik değerleri, Pesaran (2007) Tablo 1c, 276 ve Tablo 2c 281'den alınmıştır.

Tablo 3.5, CADF ve CIPS II. nesil birim kök testlerine dayalı olarak yapılan yakınsama analizlerinin sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçlarına göre Arjantin, Botswana, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Grenada, Kosta Rika, Malezya, Mauritius, Meksika, Panama, Saint Lucia, Saint Vincent-Grenadinler, Türkiye ve Venezuela için test istatistikleri % 1, % 5 ve % 10 önem düzeylerinde anlamlıdır. Buna göre söz konusu ülkelerde gelir serileri durağanlık göstermektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin yüksek gelirli ülkelerle yakınsama halinde olduklarını söylemek mümkündür. Söz konusu bulgu yukarıda belirtilen 15 üst orta gelirli ülkenin, yüksek gelirli ülkelere

yakınsadığının ve dolayısıyla bu ülkelerin OGT'ye düşmeyebileceklerinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Öte yandan Belize, Brezilya, Cezayir, Gabon, Güney Afrika, İran, Jamaika, Kolombiya, Macaristan, Peru, Tayland, Tunus ve Ürdün'de ise gelir serilerinin durağan olmadıkları ve bu ülkelerin yüksek gelirli ülkelere iraksadıkları görülmektedir. Buna göre söz konusu 13 üst orta gelirli ülkenin OGT'ye düşebileceklerini söylemek mümkündür.

3.2.5.3. Panel Veri Analizlerine İlişkin Bulgular

Çalışmada üst orta gelirli ülkelerin OGT'ye düşüp düşmediklerini, düşmüşler ise OGT'den kurtulmayı sağlayacak olan değişkenlerin neler olduğunu (OGT'nin belirleyicilerini) tespit etmek amacıyla panel veri analizleri yapılmıştır. Bu analizler kapsamında homojenlik, yatay kesit bağımlılığı, panel birim kök ve eş-bütünleşme testleri ve eş-bütünleşme katsayılarını tahmin etmek amacıyla regresyon analizlerine yer verilmiştir.

3.2.5.3.1. Homojenlik ve Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Çalışmada panel veri literatüründe yer alan birim kök ve eş-bütünleşme testlerinden hangisinin uygulanacağını belirlemek amacıyla homojenlik ve yatay kesit bağımlılık testleri yapılmıştır. Böylece değişkenlerin homojen ya da heterojen olmasına ve yatay kesit birimlerinin birbiriyle bağımlı olup olmamalarına göre uygulanacak birim kök ve eş-bütünleşme testlerine karar verilmiştir. Söz konusu testlere ilişkin bulgular Tablo 3.6, Tablo 3.7 ve Tablo 3.8'deki gibidir.

Tablo 3.6. Homojenlik (Delta) Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	p Değerleri
Delta_tilde	22.138	0.000
Delta_tilde_adj	26.699	0.000

Tablo 3.6, panel veri modellerindeki β eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test eden Delta Testi kullanılarak yapılan analizler sonucunda elde edilen bulguları göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre hesaplanan olasılık değerleri % 1 önem düzeyinde anlamlıdır. Bu durumda $H_0: \beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir

(bütün β_i 'ler için) şeklindeki temel hipotez reddedilmektedir. Buna göre eğitim katsayılarının heterojen olduğunu söylemek mümkündür. Böylece her kesit için yapılacak eş-bütünleşme testinin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.7 çalışmada ele alınan her bir değişken için; Tablo 3.8 ise (3.3) nolu modelin geneli için yapılan yatay kesit bağımlılık testlerinin sonuçlarını göstermektedirler.

Tablo 3.7. Değişken Düzeyinde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Y	BAG	ENF	ILK	SER	OPN	OZG	TAS	TLF
Sabitli	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)
CD_{LM1}	507.828 (0.000)	495.275 (0.000)	608.583 (0.000)	434.869 (0.023)	507.990 (0.000)	485.651 (0.003)	621.171 (0.000)	494.107 (0.000)	489.576 (0.000)
CD_{LM}	-2.316 (0.001)	-3.082 (0.001)	6.654 (0.000)	-2.421 (0.008)	-1.873 (0.031)	-3.410 (0.000)	-2.770 (0.003)	-2.889 (0.000)	-3.179 (0.001)
CD_{LM2}	4.722 (0.000)	4.265 (0.000)	8.386 (0.000)	2.068 (0.019)	4.728 (0.000)	2.933 (0.002)	8.844 (0.000)	4.223 (0.000)	4.058 (0.000)
CD_{LMadj}	-0.128 (0.551)	1.623 (0.052)	-1.727 (0.958)	4.378 (1.000)	4.780 (0.000)	3.394 (0.000)	-2.622 (0.996)	3.384 (0.000)	6.084 (0.000)
	Y	BAG	ENF	ILK	SER	OPN	OZG	TAS	TLF
Sabitli/ Trendli	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)	İstatistik (p)
CD_{LM1}	495.983 (0.000)	525.086 (0.000)	625.120 (0.000)	449.319 (0.007)	517.206 (0.000)	490.314 (0.000)	645.108 (0.000)	532.167 (0.000)	561.349 (0.000)
CD_{LM}	-2.545 (0.005)	-3.022 (0.001)	6.690 (0.000)	-2.214 (0.013)	-2.035 (0.021)	-3.303 (0.000)	-2.860 (0.002)	-2.775 (0.000)	-3.040 (0.001)
CD_{LM2}	4.291 (0.000)	5.349 (0.000)	8.988 (0.000)	2.594 (0.005)	5.063 (0.000)	4.085 (0.000)	9.715 (0.000)	5.607 (0.000)	6.668 (0.000)
CD_{LMadj}	0.336 (0.368)	1.577 (0.057)	-1.665 (0.952)	-4.203 (1.000)	4.574 (0.000)	2.800 (0.003)	-3.021 (0.999)	3.248 (0.001)	6.322 (0.000)

Tablo 3.7'de görüldüğü gibi $T > N$ durumuna uyan CD_{LM1} ile $N > T$ ve $T = N$ durumlarına uyan CD_{LM} ve CD_{LM2} testleri sonucunda, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın olmadığını ileri süren H_0 hipotezi % 1 ve % 5 önem düzeylerinde hem sabitli hem de sabitli-trendli modelde reddedilmiştir. Test sonuçlarından hareketle, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın var olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte, $T > N$ durumuyla uyumlu olan CD_{LMadj} testinin sonuçları yatay kesit bağımsızlığını

öngören boş hipotezin bazı değişkenler için kabul edilmesini, bazı değişkenler için reddedilmesini öngörmektedir. Örneğin; Y, BAG, ENF, ILK ve OZG değişkenleri için hem sabitli hem de sabitli-trendli modellerde olasılık değeri % 5'ten büyüktür ve bu nedenle H_0 hipotezi kabul edilmektedir. SER, OPN, TAS ve TLF değişkenleri için ise % 1 önem düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmektedir.

CD_{LMadj} testi sonucunda, değişkenlerin bazıları arasında yatay kesit bağımlılık olması, bazıları arasında ise olmaması, modelin genelinde yatay kesit bağımlılık probleminin olup olmadığı sorusunu akla getirmiştir. Bu nedenle çalışmada (3.3) nolu modele yatay kesit bağımlılık testleri uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılığı araştıran test sonuçları Tablo 3.8'de sunulmuştur.

Tablo 3.8. Model Düzeyinde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	Statistic	p Değerleri
CD_{LM1}	640.437	0.000
CD_{LM}	11.052	0.000
CD_{LM2}	9.545	0.000
CD_{LMadj}	9.335	0.000

Tablo 3.8'de görüldüğü gibi CD_{LM1} , CD_{LM} , CD_{LM2} ve CD_{LMadj} testleri sonucunda, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın olmadığını ileri süren H_0 hipotezi % 1 önem düzeyinde reddedilmiştir. Test sonuçlarından hareketle, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın var olduğu kabul edilmiştir. Buna göre ülke grupları itibariyle paneli oluşturan kesitler arasında yatay kesit bağımlılık bulunduğu için ülkelerden birinde meydana gelen beklenmeyen bir olay diğerlerini etkileyebilmektedir.

3.2.5.3.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Yatay kesit bağımlılık durumunda, I. nesil panel birim kök testlerinin asimptotik özellikleri etkilenmektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan değişkenlere, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ve II. nesil birim kök testleri olarak adlandırılan tahminciler içerisinde yer alan Pesaran'ın CADF-CIPS birim kök testi uygulanmıştır. CADF-CIPS birim kök testine ait sonuçlar Tablo 3.9'da verilmiştir.

Tablo 3.9. CADF ve CIPS Birim Kök Testi Düzey Sonuçları

Ülke	Y		BAG		ENF		ILK		SER		OPN		OZG		TAS		TLF	
	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.
ARJ	-0.829	2	-2.026	2	-2.128	2	-3.243	2	-3.125	2	-1.985	2	3.087	2	-1.922	2	-1.920	2
BEL	-3.842^c	3	-2.364	4	-5.162^a	2	-2.743	4	-1.566	2	-1.639	2	2.618	2	-2.816	2	-0.845	2
BOT	-1.833	2	-1.135	4	-4.768^a	2	-0.290	3	-1.997	2	-1.946	2	1.879	3	-2.496	2	-0.597	2
BRE	-7.156^a	3	-0.748	4	-3.170	2	-2.256	2	-0.740	3	-2.979	2	1.186	2	-2.228	2	-3.580^c	4
CEZ	-0.281	2	-1.859	4	-4.576^b	2	-2.586	2	-0.736	2	-3.036	2	3.119	4	-2.329	3	-3.117	4
CIN	-1.028	2	-2.934	2	-3.173	2	-3.367^c	2	-3.206	2	-1.927	2	2.129	3	-2.167	2	-5.284^a	2
DOC	-2.358	3	-3.016	2	-3.772^c	2	-3.491^c	2	-1.574	2	-3.500^c	2	2.621	2	-2.057	2	-2.310	2
EKV	-3.197	2	-1.874	2	-3.951^b	2	-1.798	4	-1.424	4	-2.044	2	3.651^c	2	-1.719	2	-1.513	2
GAB	-2.502	2	-1.288	2	-4.421^b	2	-1.288	2	-1.840	2	-1.701	2	1.413	4	-2.639	2	-1.811	2
GRE	-1.735	2	1.150	3	-3.488	2	-4.195^b	2	-2.468	2	-2.689	2	3.724^c	3	-1.275	2	-1.570	2
GAF	-1.218	2	-0.173	4	-2.423	2	-3.146	2	-2.756	2	-1.706	2	1.053	2	-1.383	2	-3.472	2
IRA	-2.116	2	-2.596	4	-3.385	3	-1.765	2	-2.562	2	-3.465	2	1.283	2	-3.014	4	-2.087	2
JAM	-1.857	2	-3.801^c	2	-4.152^b	4	-3.321	3	-2.668	2	-2.838	2	3.130	2	-1.307	3	-1.674	2
KOM	-1.624	2	-2.802	3	-3.238	2	0.828	3	-1.225	3	-2.086	2	1.336	3	-1.298	2	-3.871^b	2
KOS	-5.947^a	2	0.325	3	-14.578^a	2	-0.221	2	-2.833	2	-1.215	2	0.573	2	-2.600	2	-0.692	2
MAC	-1.565	2	-3.075	3	-2.283	3	-2.162	4	-2.195	2	-1.984	2	1.506	4	-2.704	2	-1.532	4
MAL	-2.473	2	-4.363^b	2	-3.569^c	3	-1.618	3	-4.370^b	2	-0.414	2	1.878	2	-1.314	2	-1.815	4
MAU	-2.725	2	-3.615^c	3	-2.498	3	-2.553	2	-1.178	4	-2.788	2	1.909	2	-1.850	2	-3.594^c	2
MEK	-2.415	2	-1.767	2	-0.015	3	-1.389	2	-2.606	2	-3.568^c	2	2.483	2	-2.204	2	-2.557	2
PAN	-2.112	2	-1.105	2	-3.208	2	-0.138	2	-2.865	2	-1.735	2	1.969	2	-3.079	2	-2.342	3
PER	-2.531	3	-1.630	2	-2.912	2	0.187	2	-2.730	4	-1.322	2	1.858	2	-1.506	2	-2.149	2
STL	-0.873	2	-2.502	3	-4.617^b	2	-2.915	2	-2.954	2	-1.868	2	2.229	2	-2.492	4	-1.802	4
SVG	-2.028	2	-4.312^b	2	-4.213^b	2	-2.627	2	-1.766	2	-2.330	2	2.399	2	-2.567	3	-3.348	4
TAY	-1.876	2	-2.848	3	-3.513^c	2	-3.171	3	-2.322	2	-2.771	2	1.286	2	-2.708	2	-3.000	2
TUN	-0.720	2	-3.408^b	4	-4.301^b	2	-1.859	2	-2.669	2	-1.875	2	1.937	2	-1.369	3	-2.281	4
TUR	-3.920^b	2	-1.940	2	-2.019	2	-1.881	2	-2.195	2	-3.615^c	2	1.997	2	-2.870	2	1.175	3
URD	-1.862	2	-3.906^c	4	-3.337	2	-2.168	2	-3.183	2	-2.838	2	1.853	2	-2.107	2	-3.114	4
VEN	-2.557	2	-1.514	4	-2.326	2	-2.977	2	0.475	3	-1.582	2	3.900^b	2	-2.308	2	-2.163	2
CIPS	-2.328		-2.183		-3.757^a		-2.077		-2.189		-2.266		-2.143		-2.154		-2.245	

Not: G.D. gecikme uzunluğunu göstermektedir. CADF istatistiği kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 1c, 276; -4.69 , -3.88 ve -3.49 olmak üzere a;%1, b;%5 ve c;%10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir CIPS istatistiği kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 2c s.281; -2.81, -2.66 ve -2.58 olmak üzere a; %1, b;%5 ve c;%10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3.9’da görüldüğü üzere değişkenlerin düzey değerlerine göre yapılan CADF Testi sonucunda elde edilen CIPS istatistikleri, çalışmada ele alınan ENF değişkenin % 1 önem düzeyinde seviye değeri ile $I(0)$ durağan hale geldiğini, yani birim kök içermediğini göstermektedir. ENF hariç diğer değişkenlerin tamamı ise birim kök içermektedirler.

Yapılan II. nesil birim kök testi sonucunda, değişkenlerin tümünün seviye değerleri ile durağan hale gelmedikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada değişkenlerin farkları alınarak CADF-CIPS birim kök testi tekrar yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 3.10’de verilmiştir.

Tablo 3.10. CADF ve CIPS Birim Kök Testi Fark Sonuçları

Ülke	Y		BAG		ILK		SER		OPN		OZG		TAS		TLF	
	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.	İstatistik	G.D.
ARJ	-1.673	2	-4.884 ^a	2	-4.147 ^b	2	-3.440	2	-3.304	2	-5.810 ^a	2	-3.373	2	-4.105 ^b	2
BEL	-2.682	2	-3.289	3	-3.747 ^c	2	-3.643 ^c	2	-4.167 ^a	2	-2.764	2	-5.237 ^a	2	-3.034	2
BOT	-3.461	2	-0.859	4	-2.065	2	-3.400	2	-3.258	3	-4.803 ^a	2	-3.786 ^c	2	-2.187	2
BRE	-2.885	2	-4.205 ^b	2	-5.672 ^a	2	-5.293 ^a	2	-2.974	2	-4.355 ^b	2	-3.508 ^c	2	-3.143	3
CEZ	-2.786	2	-2.357	2	-3.004	2	-4.208 ^b	2	-3.918 ^b	2	-3.053	4	-2.425	2	-2.984	3
CIN	-1.979	2	-1.609	3	-2.180	2	-5.473 ^a	2	-1.885	2	-2.758	3	-2.639	2	-2.193	2
DOC	-4.156 ^b	3	-4.999 ^a	2	-2.489	2	-4.602 ^b	2	-7.088 ^a	2	-4.530 ^b	2	-3.824 ^c	2	-3.157	2
EKV	-4.665 ^b	2	-6.684 ^a	2	-5.605 ^a	2	-2.461	4	-3.537 ^b	2	-4.353 ^b	2	-4.064 ^b	2	-3.033	2
GAB	-3.905 ^b	2	-5.000 ^a	2	-4.612 ^b	2	-3.525 ^c	2	-3.220	2	-3.151	2	-2.024	2	-5.067 ^a	2
GRE	-2.817	2	-2.989	3	-5.472 ^a	2	-3.715 ^c	2	-4.392 ^a	2	-6.208 ^a	2	-4.736 ^a	2	-2.677	2
GAF	-3.339	2	-3.199	2	-3.372	2	-3.030	2	-2.828	2	-5.297 ^a	2	-2.665	2	-5.171 ^a	2
IRA	-1.911	2	-2.081	2	-1.590	3	-6.518 ^a	2	-2.141	3	-4.049 ^b	2	-1.894	3	-2.450	2
JAM	-1.554	2	-2.977	2	-2.854	2	-4.378 ^b	3	-3.658 ^c	2	-3.751 ^c	2	-5.195 ^a	2	-3.887 ^b	2
KOM	-2.251	4	-5.523 ^a	2	-2.331	2	-3.927 ^b	2	-5.288 ^a	2	-4.096 ^b	2	-3.013	2	-4.802 ^a	2
KOS	-6.183 ^a	2	-6.141 ^a	2	-3.192	2	-2.679	2	-3.604 ^c	2	-4.897	2	-3.650 ^c	2	-2.259	2
MAC	-2.263	2	-4.159 ^b	2	-2.640	2	-3.321	2	-2.855	2	-3.591 ^c	2	-3.458	2	-1.131	3
MAL	-3.503	2.	-4.259 ^b	2	-3.035	3	-3.567 ^c	2	-3.926 ^b	2	-3.444	2	-4.073 ^b	2	-2.362	2
MAU	-2.670	3	-2.513	3	-3.385	2	-3.813 ^c	2	-3.403	2	-4.921 ^a	2	-4.549 ^b	2	-4.151 ^b	2
MEK	-3.307	2	-5.161 ^a	2	-2.846	2	-5.378 ^a	2	-4.620 ^b	2	-3.874 ^c	2	-3.681 ^c	2	-2.463	2
PAN	-3.466	2	-8.587 ^a	2	-2.310	2	-3.635 ^c	2	-2.838	2	-2.149	3	-4.709 ^a	2	-4.615 ^b	3
PER	-3.355	3	-6.079 ^a	2	-4.065 ^b	3	-2.573	4	-6.628 ^a	2	-2.557	3	-7.675 ^a	2	-3.798 ^c	2
STL	-3.630 ^c	2	-2.857	2	-4.214 ^b	2	-3.549 ^c	2	-3.250	2	-4.641 ^b	2	-8.400 ^a	4	-2.993	2
SVG	-3.048	2.	-2.363	2	-3.285	2	-1.926	4	-2.836	2	-2.667	3	-4.301 ^b	2	-4.657 ^b	2
TAY	-2.481	2	-2.722	3	-4.294 ^b	2	-2.414	3	-4.606 ^b	2	-4.438 ^b	2	-3.909 ^b	2	-4.645 ^b	2
TUN	-2.424	2	-5.043 ^a	2	-3.122	2	-3.963 ^b	2	-3.558 ^c	2	-3.078	2	-2.530	2	-4.447 ^b	2
TUR	-3.895 ^b	2	-5.203 ^a	2	-1.437	2	-4.212 ^b	2	-4.631 ^a	2	-5.341 ^a	2	-4.740 ^a	2	-2.673	2
URD	-2.428	2	-2.847	2	-2.974	3	-2.847	2	-3.905 ^b	2	-2.234	3	-2.888	2	-2.323	3
VEN	-6.528 ^a	2	-6.423 ^a	2	-3.426	2	-4.761 ^a	2	-3.382	2	-4.099 ^b	2	-3.077	4	-2.878	2
CIPS	-3.187*		-4.108*		-3.334*		-3.795*		-3.775*		-3.961*		-3.929*		-3.332*	

Not: G.D. gecikme uzunluğunu göstermektedir. CADF istatistiği kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 1c, s.276; -4.69 , -3.88 ve -3.49 olmak üzere a;%1, b;%5 ve c;%10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir CIPS istatistiği kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 2c s.281; -2.81, -2.66 ve -2.58 olmak üzere a; %1, b;%5 ve c;%10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3.10’da yer alan CADF-CIPS birim kök testi sonuçlarına göre, 1982-2012 dönemi için çalışmada ele alınan tüm değişkenlerin birinci fark değerleri ile $[I(1)]$ durağan hale geldikleri, yani birim kök içermedikleri tespit edilmiştir.

Çalışmada yapılan homojenlik, yatay kesit ve birim kök testi sonuçları, serilerin heterojen olduğuna, yatay kesit bağımlılık içerdiğine ve birinci fark cinsinden durağan olduklarına işaret etmektedirler. Bu durum çalışmada hangi panel eş-bütünleşme testinin kullanılacağına karar verilmesini gerektirmektedir. Bu duruma uyan eş-bütünleşme testi ise Durbin-Hausmann Eş-Bütünleşme Testi’dir.

3.2.5.3.3. Panel Eş-Bütünleşme Testi Sonuçları

Çalışmada kullanılan Durbin-Hausmann Eş-Bütünleşme Testi, serilerin heterojen olmasını ve yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulundurmakta ve aynı zamanda değişkenlerin durağanlığı hakkında herhangi bir kısıtlama öngörmemektedir. Eş-bütünleşmenin varlığını panel ve grup boyutu olmak üzere iki şekilde ele alan Durbin-Hausmann Eş-Bütünleşme Testi’nin sonuçları Tablo 3.11’de verilmiştir.

Tablo 3.11. Westerlund (2008) Durbin-Hausmann Test Sonuçları

Test	Test İstatistiği	p Değerleri
dh_g	2.376	0.031
dh_p	2.150	0.044

Tablo 3.11’de verilen Durbin-Hausmann Eş-Bütünleşme Testi sonuçlarına göre, otoregresif parametrenin tüm kesitler için aynı olduğu varsayımı altında hem grup hem de panel istatistikleri % 5 önem düzeyinde anlamlıdır. Buna göre eş-bütünleşme yoktur şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi, panelde yer alan bütün kesitler için eş-bütünleşmenin var olduğunu göstermektedir. Bu durum 28 üst orta gelirli ülkede GSYİH ile çalışmada ele alınan 8 bağımsız değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

3.2.5.3.4. CCE Regresyon Tahmini Sonuçları

Yapılan Durbin-Hausmann Testi, eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermiştir. Bu nedenle çalışmada değişkenlerin uzun dönem eş-bütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Katsayıların tahmini için CCE tahmincisi kullanılarak (3.3.) nolu model tahmin edilmiştir. Tablo 3.12 CCE tahmincisinin yatay kesit birimler için hesaplanan regresyon katsayılarını göstermektedir.

Tablo 3.12. CCE Tahmincisinin Yatay Kesit Birimlerde Hesaplanan Regresyon Katsayıları

Yatay Kesit	BAG		ENF		ILK		SER		OPN		OZG		TAS		TLF	
	K.S.	t İst.	K.S.	t İst.	K.S.	t İst.	K.S.	t İst.	K.S.	t İst.	K.S.	t İst.	K.S.	t İst.	K.S.	t İst.
ARJ	299.084	-1.454^c	-0.215	-1.405^c	-47.625	-1.323^c	42.457	3.376^a	-64.550	-1.356^c	66.547	0.472	-143.637	-1.880^b	41.861	0.479
BEL	50.798	1.178	-13.879	-1.913^b	-65.261	-6.097^a	-13.714	-1.904^b	-1.662	-0.763	258.304	2.082^b	7.658	1.048	38.603	3.601^a
BOT	-85.560	-1.481^c	0.693	0.010	102.854	4.917^a	3.694	0.855	2.879	1.188	-228.127	-3.955^a	10.723	1.017	70.388	1.449^c
BRE	-133.942	-2.059^b	-0.072	-1.565^c	-2.485	-1.404^c	-3.368	-3.685^a	-39.990	-4.373^a	-23.513	-0.300	52.151	5.370^a	27.443	2.081^b
CEZ	-58.574	-2.850^a	-3.892	-2.459^a	0.861	0.001	4.385	2.804^a	6.359	1.173	1.107	0.046	-1.872	-0.268	84.410	0.922
CIN	93.630	14.974^a	-2.454	-1.660^b	9.976	6.453^a	1.612	1.936^b	-8.361	-6.054^a	-33.295	-2.497^a	-14.058	-7.542^a	24.536	10.126^a
DOM	-371.068	-5.510^a	-0.614	-1.539^c	10.807	3.035^a	8.923	2.592^a	-2.634	-1.231	-296.048	-7.582^a	26.188	3.161^a	-103.897	-3.457^a
EKV	-36.570	-3.011^a	-1.554	-2.857^a	-2.936	-1.324^c	7.379	1.918^a	-13.559	-6.339^a	12.310	0.255	-4.574	-1.649^b	11.879	0.731
GAB	137.645	3.140^a	-14.284	-3.065^a	-9.686	-1.340^b	-73.561	-1.170	7.147	0.981	302.673	2.122^b	-27.027	-2.055^b	2.778	0.022
GRE	1.178	0.127	-3.206	-1.076	14.590	3.957^a	-26.262	-4.215^a	6.426	1.591^c	123.937	3.831^a	-14.526	-3.019^a	-42.262	-2.091^b
GAF	14.271	0.153	-14.702	-1.896^b	-3.011	-0.804	19.763	4.810^a	0.351	0.020	-55.679	-3.938^a	10.456	0.776	-140.611	-3.463^a
IRA	-25.920	-2.113^b	-4.441	-4.765^a	-16.636	-1.456^c	-3.464	-3.538^a	5.392	1.452^c	68.003	1.545^c	3.270	0.869	2.979	0.319
JAM	-158.136	-5.941^a	-6.067	-1.543^c	60.509	6.973^a	-5.629	-1.179	-5.788	-3.566^a	377.206	2.988^a	-40.926	-3.336^a	-20.178	-0.778
KOL	-190.642	-12.767^a	-6.009	-6.359^a	15.320	5.281^a	-27.048	-9.709^a	24.833	6.353^a	13.593	0.563	0.972	0.000	-83.341	-5.702^a
KOS	11.256	0.819	-4.591	-3.465^a	30.956	2.837^a	-1.211	-0.516	3.794	1.051	78.988	1.364^c	2.968	0.256	-4.609	-0.615
MAC	74.078	1.045	-67.262	-4.816^a	-22.208	-1.047	-72.323	-2.193^b	4.524	0.740	179.936	0.958	-23.279	-1.428^c	-285.439	-5.890^a
MAL	-128.569	-1.694^b	-7.182	-2.300^b	55.018	2.493^a	-2.861	-2.305	-1.714	-1.046	-160.701	-2.514^a	-18.994	-2.079^b	155.002	7.455^a
MAU	-70.308	-3.033^a	-9.849	-1.134^c	19.738	2.396^a	6.491	0.865	1.257	0.508	125.877	1.429^c	12.782	2.101^b	-6.801	-0.364
MEK	40.897	1.855^b	-1.703	-1.359^c	10.724	0.214	-2.782	-0.192	-26.283	-2.021^b	-20.874	-0.178	-7.297	-0.277	-14.646	-0.125
PAN	31.348	1.024	-3.188	-0.901	1.280	0.053	-6.720	-1.305	-2.193	-1.229	3.062	0.062	5.269	0.936	81.868	3.600^a
PER	67.846	1.700^b	-0.185	-3.558^a	11.849	0.725	17.110	1.875^b	-37.371	-7.154^a	-114.108	-4.024^a	-29.611	-2.028^b	-11.706	-0.506
STL	-100.297	-1.210	-19.018	-2.174^b	25.811	2.434^a	-42.687	-3.205^a	11.317	1.472^b	-114.547	-0.372	-8.674	-1.391^c	56.430	2.271 ^b
SVG	-103.625	-2.101^b	-5.835	-0.720	9.460	2.240^b	-17.211	-3.981^a	12.937	1.887^a	-34.779	-0.171	-8.255	-3.125^a	7.194	0.497
TAY	6.699	0.495	-34.310	-2.891^a	-35.101	-2.657^a	-5.374	-1.981^b	22.474	4.383^a	-27.481	-2.254^b	75.834	5.085^a	129.302	3.264^a
TUN	-251.490	-4.016^a	-2.200	-1.493^c	11.370	2.190^b	5.974	1.412^c	-0.462	-0.045	38.606	3.531^a	-19.179	-4.831^a	-9.057	-0.324
TUR	154.958	1.080	-1.421	-1.291^c	-20.546	-1.421^c	-26.985	-2.343^a	16.554	3.201^a	-23.234	-0.252	-19.535	-1.972^b	112.257	1.325^c
URD	72.252	5.255^a	-5.807	-1.622^c	-18.265	-1.699^b	-9.350	-5.238^a	-2.992	-1.922^b	-29.854	-1.187	-1.481	-0.985	-87.556	-2.691^a
VEN	666.004	2.180^b	-7.372	-3.422^a	-40.745	-3.770^a	-8.637	-1.457^c	19.739	2.462^a	48.429	0.512	10.076	0.467	214.227	4.153^a

Not: K.S:katsayı ve t İst.:t istatistiğini ifade etmektedir. İstatistik değerleri 2.32, 1.65 ve 1.28 olmak üzere a;%1, b;%5 ve c;%10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3.12’de verilen tahmin sonuçlarına göre, BAG değişkeninin GSYİH üzerindeki etkisi, genel olarak hem yakınsayan hem de iraksayan ülke gruplarında (Yakınsayan ve iraksayan ülkeler için Tablo 3.5) negatif ve anlamlıdır. Pozitif ve anlamlı etkili olduğu birkaç ülke ise Çin, Gabon, Meksika, Peru, Ürdün ve Venezuela’dır. Negatif yönlü etki, Eichengreen vd. (2013) ve Aiyar vd. (2013)’ın çalışmalarında elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. Üst orta gelirli ülkelerin OGT’ye düşmemek ve/veya kurtulmak için bağımlılık oranının; yurtdışı tasarrufları azaltma, işsizlik oranlarını yükseltme, kamu harcamalarını artırma vb. gibi büyümeyi yavaşlatıcı etkilerini ortadan kaldırmaları gerekmektedir.

(3.3) nolu modelde yer alan ikinci bağımsız değişkenin (ENF) GSYİH üzerindeki etkisi, hem yakınsama grubu içinde olan ülkelerde hem de iraksama özelliği taşıyan ülkelerde negatif ve anlamlıdır. Bostvana, Grenada, Panama, Saint Vincent-Grenadinler’de ise ENF’in etkisi istatistiki açıdan anlamsızdır. Negatif yönlü etki, Eichengreen vd. (2013) ve Aiyar vd. (2013)’ın çalışmalarında elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. OGT’ye düşmenin nedenlerinden biri olan ENF’in büyüme üzerindeki negatif etkisinin ortadan kaldırılması için; üretim maliyetlerinin düşürülmesine, bütçe açıklarının azaltılmasına, ihracat gelirlerinin artırılmasına vb.’ye yönelik politika önlemlerine ağırlık verilmesi önem arz etmektedir.

Tablo 3.12’de görüldüğü gibi beşeri sermaye göstergesi olarak alınan İLK değişkeninin büyüme üzerindeki etkisi; yakınsayan ülkelere Botsvana, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Grenada, Kosta Rika, Malezya, Mauritius, Saint Lucia, Saint Vincent-Grenadinler için pozitif ve anlamlıdır. Iraksayan ülkelere Belize, Brezilya, Gabon, Tayland, İran ve Ürdün için negatif ve anlamlıdır. Bununla birlikte gelir yakınsaması içinde olan Arjantin, Ekvator, Türkiye ve Venezuela gibi ülkelerde beşeri sermayenin GSYİH üzerindeki etkisi negatiftir. OGT’den çıkmanın en önemli koşullarından biri, ekonomik koşullara uygun nitelikli bireylerin yetiştirildiği ve yüksek gelirli ülkelerde rekabet edebilen etkin eğitim sistemlerinin oluşturulmasıdır. Kamu-özel sektör işbirliği içerisinde oluşturulacak bu sistem sayesinde teknoloji ve bilgiye dayalı üretim yapabilen beşeri sermaye stoku büyümeyi olumlu yönde etkileyebilecektir. Bununla birlikte eğitimin nitel değil, nicel boyutuna önem veren ve faktör donatımına uygun olmayan eğitim sistemlerinin ortaya çıkardığı beşeri sermaye ise üretim düzeyinin düşmesine, kaynak israfının artmasına ve işsizliğin artmasına yol açabilecektir.

Tablo 3.12’de verilen tahmin sonuçlarına göre, SER değişkeninin GSYİH üzerindeki etkisi, yüksek gelirli ülkelere yakınsayan Arjantin, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator’da pozitif ve anlamlı; Grenada, Macaristan, Malezya, Saint Lucia, Saint Vincent-Grenadinler, Türkiye, Venezuela ve Malezya’da ise negatif ve anlamlıdır. İraksayan ülkelerde ise çoğunlukla negatif etkinin baskın olduğu görülmektedir. Bu bulgular Aiyar vd. (2013)’in çalışmasında ele edilen sonuçları destekler niteliktedir. Yakınsayan ülkelerde negatif etki, bu ülkelerde faktör donatımına uygun olmayan yatırımların yapıldığının, ülkelerin emek yoğun üretimde avantajlarını kaybederken, sermaye yoğun yatırımlara geçişi sağlayacak uygun hamleleri gerçekleştiremediklerinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu durum, söz konusu üst orta gelirli ülkelerde OGT’nin işlemeye başlamasının kaçınılmaz olacağına işaret etmektedir.

Yüksek teknoloji ürün ihracatının temsilcisi olarak alınan dışa açıklığın (OPN) büyüme üzerindeki etkisi, yakınsayan ve iraksayan 16 ülkenin 8’inde negatif; 8’inde ise pozitif etkili ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Genel olarak negatif etkinin iraksayan ülkelerde daha baskın olduğu görülmektedir. Grenada, Saint Lucia, Saint Vincent-Grenadinler, Türkiye ve Venezuela gibi yakınsayan ülkelerde ise etki pozitif yönlüdür. Yakınsayan üst orta gelirli ülkeler yapısal dönüşüm konusunda geri kalırlarsa OGT’ye düşeceklerdir. Bu durumun ortadan kaldırılması büyük ölçüde dışa açıklığın; verimliliği artırma, ihracatın bileşimini değiştirme, pozitif dışsallık, dış şoklara karşı dayanıklılık, piyasa bütünleşmesi ve rekabet gibi pozitif etkilerinden yararlanmaya yönelik önlemlere ağırlık verilmesine bağlıdır.

Modelde ele alınan OZG değişkeninin GSYİH üzerindeki uzun dönemli etkisi, yakınsayan ülkelere Grenada, Kosta Rika ve Mauritius için pozitif; Bostvana, Çin ve Malezya için negatif ve anlamlıdır. İraksayan ülkelere Belize, Gabon, İran, Jamaika ve Tunus için pozitif; G. Afrika, Peru ve Tayland için negatif ve anlamlıdır. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, yakınsayan ve iraksayan ülkelerin özgürlükler konusunda yeterli başarıyı elde edemedikleri görülmektedir. Egawa’nın (2013) çalışmasında elde edilen sonuçlarla tutarlı olan bu bulgulara göre, özgürlüklerin zayıf kaldığı durumlarda ekonomik büyümede yavaş olmaktadır. OGT’ye düşmemenin ve/veya çıkmanın en önemli koşullarından biri, ekonomik büyümeyi teşvik edecek kurumsal yapının oluşmasını sağlayan özgürlüklerin hakim kılınmasıdır. Böylece özgürlükler, üretim faktörlerinin üretkenliğini arttırarak, kaynak dağılımında etkinliği

sağlayarak, rüşvet ve yolsuzlukları azaltarak ve işsizlik oranlarını düşürerek uzun dönemli büyümeyi teşvik edecektir.

Tablo 3.12’de görüldüğü gibi TAS’ın GSYİH üzerindeki etkisi yakınsayan ülkelerden Dominik Cumhuriyeti, Mauritius; ıraksayan ülkelerden Brezilya ve Tayland için pozitif ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı diğer ülkeler için etkinin yönü negatif ve anlamlıdır. Genel olarak TAS’ın etkisinin negatif olması, yatırımların finansmanı için gerekli olan yurtiçi tasarruf düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. OGT’ye düşmemek ve/veya kurtulmak için tasarrufların artırılması ve ekonomik kırılganlıkları asgari düzeye çekilebilecek etkin bir finansal sistem oluşturulması gereklilik arz etmektedir.

(3.3) nolu modelde yer alan son bağımsız değişkenin (TLF) GSYİH üzerindeki etkisi, genel olarak ıraksayan ülkelerde negatif; yakınsayan ülkelerde pozitif ve anlamlıdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin göstergesi olan telefon ağı, özellikle OGT’ye yakın ülkeler açısından önem taşımaktadır. Çünkü etkin iletişim ağı, bilgilerin iletiminde uluslararası rekabet ortamı yaratarak, işlem maliyetlerini düşürerek, piyasa bilgilerinin gelişimine ve bilgi yayılımının hızlanmasına katkıda bulunarak ticaret ve ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Hizmet ve bilgiye dayalı ekonomik yapı koşullarına uyum sağlayamayan ülkeler büyük ihtimalle OGT’ye düşeceklerdir ve bu tuzaktan kurtulmak için çok uzun zaman geçmesi gerekecektir.

Özetlenecek olursa; OGT’yi etkileyen 8 bağımsız değişkene göre yapılan analizler sonucunda, yüksek gelirli ülkelerden ıraksayan ülkelerin OGT’ye düşme ihtimalinin yüksek olduğu; hızlı büyüme oranlarıyla yüksek gelirli ülkelere yakınsayan ülkelerin ise gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirme konusunda geri kalmaları durumunda OGT’ye düşecekleri tespit edilmiştir. Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı yakınsayan üst orta gelirli ülke grubunda, OGT’yi etkileyen faktörlere yönelik yapısal dönüşümlerin tam olarak gerçekleştirilmemesi ve dolayısıyla hızlı büyüme oranlarının yavaşlaması bu ülkeler için OGT’ye düşme riskinin devam ettiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

OGT'nin araştırıldığı bu çalışmada ilk olarak OGT'nin tanımı, kapsamı ve teorik temelleri araştırılmıştır. OGT, son dönemde özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun olup, bu konu Dünya Bankası'nın 2007 yılında yayınladığı raporla yaygın bir haline gelmiştir. OGT, düşük ücret ve doğal kaynaklara dayalı bir büyüme ile gelir düzeyini yükselten ve orta gelir düzeyine ulaşan gelişmekte olan ülkelerle ilgilidir. Bu ülkelerin, gelişmelerini daha sonra tamamlayan daha düşük ücret düzeylerinin geçerli olduğu gelişmekte olan ülkelere karşı standart imalat sanayi ürünlerinde rekabet gücü zayıflamaktadır. Diğer taraftan, bu ülkeler ileri teknoloji ürünlerine geçiş yapamadıkları için, yeniliğe dayalı olarak büyüyen zengin ülkelerle de rekabet edememektedirler. Bu durum, ulaştıkları orta gelir düzeyinde saplanıp kalma sonucunu doğurmaktadır. Yani başlangıçtaki hızlı büyüme oranlarıyla orta gelirli ülke kategorisine ulaşan ekonomiler, bir sonraki gelir düzeyine, yani yüksek gelirli ülkeler kategorisine yükselememektedirler. OGT olarak popülerlik kazanmış olsa da ülkelerin yaşadığı bu tip bir zorluk büyüme yorgunluğu, büyüme yavaşlaması ve büyüme durgunluğu gibi alternatif terimlerle de ifade edilebilir. Büyüme yorgunluğu genellikle kişi başına düşen gelirle ölçülmektedir ve eşik değer 10.000 dolar olarak görülmektedir. Ayrıca ülkelerin kaç yıl aynı gelir grubunda kaldığı da büyüme yavaşlaması ölçütü olarak kullanılmaktadır. Buna göre alt orta gelir grubunda 28 yıldan fazla kalan ülkeler alt orta gelir tuzağına, üst orta gelir grubunda 14 yıldan fazla kalan ülkeler ise üst orta gelir tuzağına takılmış sayılmaktadır. Bu iki ölçüt dışında ülkelerin gruplamasında ve OGT'nin tespitinde Dünya Bankası'nın Atlas Metodu da yaygın olarak kullanılmaktadır.

OGT konusunda uygulamalı çalışmalar literatürde yakın zamanda yer bulmaya başlamıştır. Hem uluslararası hem de ulusal düzeyde gerçekleştirilen çalışmaların zaman zaman çok ülkeli ve zaman zaman da tek ülkeyi kapsadığı söylenebilir. OGT literatürünün dikkat çekici bir yanı, çalışmaların büyük ölçüde betimleyici analizlerden oluşmasıdır. Ekonometrik yöntemleri kullanan analitik çalışmalar nispeten daha az sayıdadır.

Çalışmada literatüre uyumlu olarak betimleyici ve ampirik analizler gerçekleştirilmiştir. Betimleyici analizde yüksek gelirli, üst orta gelirli, alt orta gelirli ve

düşük gelirli ülke grupları bazı ekonomik ve sosyal göstergelerle karşılaştırılmıştır. 1960'lı yıllarda yakın ekonomik gelişme düzeylerinde olan fakat bugün birbirlerinden büyük ölçüde farklılaşmış Güney Kore ve Türkiye'ye bu bölümde ayrı bir önem verilmiştir. Sonuç olarak, düşük gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere önemli ölçüde ayrıştığı, aynı zamanda alt orta gelirli ülkelerin de yüksek gelirli ülkelere yakınsamasının çok güç olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu ülkeler için OGT araştırmasının gerekli olmayacağı anlaşılmaktadır. Ancak üst orta gelirli ülkelere bir kısmının fiilen yüksek gelirli ülke grubuna yükseldikleri, bir kısmının yükselme yönünde güçlü eğilim gösterdiği, Türkiye gibi bazı üst orta gelirli ülkelerin ise, OGT içine düşme olasılıklarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, yakınsama ve panel veri yöntemlerine dayalı analizler, üst orta gelir grubundaki ülkeler üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı 28 üst orta gelirli ülke ekonomisinde OGT'nin ve OGT'yi etkileyen faktörlerin belirlenmesi için yakınsama ve panel veri analizleri kullanılmıştır. Bu amaçla üst orta gelirli ülkeler için kişi başına düşen GSYİH (Y), bağımlılık oranı (BAG), enflasyon oranı (ENF), ilköğretimde okullaşma oranı (ILK), sabit sermaye stoku/GSYİH (SER), dışa açıklık oranı (OPN), özgürlük endeksi (OZG), yurtiçi tasarruf/GSYİH (TAS), telefon ağı (100 kişi başına) (TLF) ve değişkenleri kullanılarak analizler yapılmıştır.

Üst orta gelirli ülkeler üzerine yapılan mutlak β yakınsaması analizinde ele alınan 28 ülkede gelir yakınsamasının söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu başlangıç gelir düzeyleri farklı olan ülkelerin gelirlerinin arttığını göstermektedir. Fakat bu bilgi tek başına ülkelerin yüksek gelirli ülkelere yakınsayıp yakınsamadığını tespit etmekte yetersiz kalmaktadır. Birim kök testine dayalı yakınsama analizinde 28 ülkeden 15'inin yüksek gelirli ülkelere yakınsadığı, 13'ünün ise ıraksadığı belirlenmiştir. Söz konusu bulgu kapsamında, ıraksayan ülkelerin OGT'ye düşebilecekleri; yakınsayan ülkelerin ise zaman içinde yeni teknolojileri adapte etme noktasında yetersiz kalmamaları durumunda OGT'ye düşmeyebilecekleri kabul edilmiştir.

Panel veri analizleriyle 28 üst orta gelirli ülkede GSYİH ile çalışmada ele alınan 8 bağımsız değişken arasındaki ilişkiden hareketle OGT riski araştırılmıştır. İlk olarak homojenlik testi yapılmış ve heterojenlik, yani eğitim katsayılarının farklı olduğu

görülmüştür. Daha sonra yapılan yatay kesit bağımlılığı testleriyle yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmiş ve bu duruma uygun birim kök testleri yapılmıştır. Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin farklı düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı, çalışmada kullanılan değişkenlerin uzun dönem eş-bütünleşme katsayılarının tahmin edilmesi, yani OGT'yi etkileyen faktörlerin belirlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle çalışmada CCE tahmincisi kullanılmıştır. Yapılan tahminler sonucunda, ele alınan bağımsız değişkenlerin tamamının hem yakınsayan hem de ıraksayan ülkelerde ekonomik büyümeyi etkilediği tespit edilmiştir. Etkinin yönünün ise ülkeler bazında farklılık arz ettiği gözlenmiştir. Konu ile ilgili uygulamalı çalışmaların sonuçlarıyla tutarlı bulgular elde edilmiştir. Yüksek gelirli ülkelerden ıraksayan ülkelerin OGT'ye düşme ihtimalinin yüksek olduğu; hızlı büyüme oranlarıyla yüksek gelirli ülkelere yakınsayan ülkelerin ise gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirme konusunda geri kalmaları durumunda OGT'ye düşecekleri tespit edilmiştir. Gelir yakınsamasına sahip olmasına rağmen yakınsayan ülkelerin sosyo-ekonomik göstergeler açısından ıraksayan ülke özelliği sergileyebileceği görülmüştür. Örneğin, yurtiçi tasarruf oranının GSYİH üzerindeki etkisi, yakınsayan ülkelerden Dominik Cumhuriyeti, Mauritius; ıraksayan ülkelerden Brezilya ve Tayland için pozitif ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı diğer ülkeler için etkinin yönü negatif ve anlamlıdır. Yani ülkelerin OGT'dan kurtulmaları hızlı gelir artışlarından ziyade, yurt içi tasarruf oranında yükselme, insan sermayesinin gelişmesi, dışa açıklık, ekonomik istikrar gibi temel göstergelerle ifade edilebilecek yapısal dönüşümü gerçekleştirme becerisine sahip olmalarına bağlıdır.

Literatür ve bu çalışmanın sonuçları itibariyle OGT riskinden kaçınmada yapılması gerekenler şöyle sıralanabilir:

- OGT'ye düşmeden yüksek gelirli ülke düzeyine ulaşmak için, en önemli koşullardan biri, düşük katma değerli üretimden, ileri düzeyde bilgi ve teknoloji kullanan yüksek katma değerli ürünlere geçiş yapmaktır. Doğal kaynak ve ucuz işgücü kullanan endüstrilerde, arkadan gelen gelişmekte olan ülkelerin rekabeti ile karşılaşma olasılığı çok yüksektir. Örneğin, Türkiye marka geliştiremediği tekstil ürünlerinde, artık daha düşük ücret ve daha ucuz doğal ve yapay ham maddelerle üretim yapan Çin,

Hindistan, Bangladeş vb. ülkelerin yoğun rekabeti ile karşı karşıyadır. Benzer durum ihracata yönelik üretim yapan diğer sektörler için de geçerlidir.

- Rekabetçi üretim yapmanın vazgeçilmez koşullarından biri, insan sermayesi ile ilgilidir. Yeni ürünleri ve teknolojileri geliştirecek olan yaratıcı insanlardır. OGT'ye düşmemiş gelişmekte olan ülkeleri diğerlerinden ayıran temel farklılık, yenilikçi ve yaratıcı ürünler üretmeleridir. Bu da eğitim sistemi ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle Türkiye'de fizik, kimya, biyoloji ve matematik gibi temel bilimlerden uzaklaşan eğitim sistemi ile yüksek gelirli ülkelerle yarışamayan bir eğitim sisteminin yeniden gözden geçirilmesi, düşünmenin ön planda olduğu çok yönlü eğitim reformlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

- Eğitim ile yakından ilişkili olarak ihracatın yapısı, teknolojiye dayalı ürün çeşitlendirmesinden oluşturulmalıdır. Teknolojik içeriği yüksek ürünlerin üretilmesi AR-GE merkezli, buluşçu ve marka yaratan bir ülke olmakla mümkündür. Unutmamalıdır ki, bilgi ve iletişim teknolojilerinin tüm dünyada hakim olduğu yeni ekonomik düzende yüksek teknoloji üretilmediği sürece uluslararası piyasaya rekabetçi ürünler sunmak mümkün değildir.

- Üretimin etkin organizasyonu, kaynakların etkin kullanımı açısından son derece önemlidir. Özellikle kamunun kaynakları kullanma tercihlerinde, rant ekonomisinden uzaklaşıp, serbest rekabet koşullarını gözetilen alanlarda yoğunlaşması ve özel sektörü de bu alanlara yönlendirmesi gerekmektedir.

- Kalkınmanın finansmanında sadece dış tasarruflara bağımlı olmak, kırılgan bir ekonomik yapıyı da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, yurtiçi tasarruf oranları artırılmalıdır. Böylelikle yatırımların finansmanı yurtiçi kaynaklarla sağlanmış olacaktır. Yurtiçi tasarruf oranlarının artırılmasıyla istikrarlı, kırılganlıkların en aza indiği bir ekonomik ortam ve etkin bir finansal sistem oluşturulabilir. Ayrıca başta kamu sektörü olmak üzere özel sektör ve hane halklarında verimsiz harcamalar azaltılmalı, bireysel emeklilik sistemleri oluşturulmalı, kadının işgücüne katılım oranı yükseltilmelidir. Yurtiçi tasarruf oranlarının artırılması, Türkiye için kronik hale gelen cari açık probleminin çözümüne de katkı sağlayacak ve ekonomi için daha istikrarlı bir ortam oluşturarak ileri teknoloji içeren sanayilerin oluşmasına olanak tanıyacaktır.

- OGT'den sakınmak için önemli koşullardan biri de ülke içinde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve ikili ekonomik yapının önlenmesidir. Kaynakların verimlilik düzeylerinin ülke içinde tüm bölgelerde birbirine yaklaşması, ülke kaynaklarının daha verimli bir şekilde kullanılmasına imkân verecektir. Bu nedenle, büyümenin sürdürülebilirliği ve rekabetçi bir ekonominin oluşturulması için, bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik kamu politikaların uygulanması gerekmektedir.

- Aynı şekilde kaynakların serbest piyasa ortamında üretime en fazla katkı sağlayabilecekleri alanlarda tahsis edilebilmeleri için, ekonominin tüm boyutlarında şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, ifade ve düşünce özgürlüğü ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla hâkim kılınması hedeflenmelidir. Kamu kaynaklarının tüm yatırımcılara, serbest piyasa ekonomisinin ruhuna uygun bir şekilde ve rekabetçi bir ortamda tahsis edilmesi, bankacılık sistemindeki kamu kaynaklı ayrıcalıklara son verilmesi gerekmektedir.

- Ülkelerin kendi ihtiyaçları göz önünde bulundurulmak kaydıyla, hızlı ekonomik kalkınmada başarı sağlamış ülke tecrübeleri göz ardı edilmemeli, bu tecrübelerden ders çıkarılarak uygun plan, politika ve stratejiler geliştirilmelidir. Özellikle, 1960'lı yıllarda Türkiye ile yakın ekonomik gelişme düzeyinde olan ve günümüzde Türkiye'den çok daha ileride olan ülkelerdeki eğitim, araştırma, sanayileşme ve finans politikaları incelenmeli ve gerekli dersler çıkarılmalıdır.

- Son olarak, OGT literatüre yeni girmiş bir kavram olduğundan, bu konudaki uluslararası ve ulusal literatürün henüz yeterince gelişmediğini ifade edebiliriz. Bu konu, özellikle ülkeleri OGT riskinden koruyabilecek sosyal ve ekonomik faktörler üzerinde yapılabilecek daha ileri düzeyde analizlerle geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abramowitz, Moses, “Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind”, *The Journal of Economic History*, 46(2), 1986, 385-406.
- Acar, Yalçın, *Büyüme Teorileri*, Vipaş A.Ş. Yayınları, Bursa 1998.
- Acemoğlu, Daron, “Bazı Milletler Neden Başarısız Olur?”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, 2012, 1-9.
- Agenor, Pierre Richard ve Canuto, Otaviano, *Middle-Income Growth Traps*, (Working Paper No:6210), World Bank, Washington 2012.
- Agenor, Pierre Richard -Canuto, Otaviano ve Jelenic, Michael, *Avoiding Middle-Income Growth Traps*, (Working Paper No:98), World Bank, Washington 2012.
- Aghion, Philippe - Comin, Diego- Howitt, Peter ve Tecu, Isabel, *When Does Domestic Saving Matter for Economic Growth?* (Working Paper No:12275), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge 2006.
- Aiyar, Shekhar -Duval, Romain -Puy, Damien -Wu, Yiqun ve Zhang, Longmei, *Growth Slowdowns and the Middle Income Trap*, (Working Paper, No:13/17), International Monetary Fund (IMF), Washington 2013.
- Alkin, Erdoğan, “Orta Gelir Tuzağı Önemli Bir Sorundur”, *Finans Dünyası*, 2012, 1-2.
- Arndt, Heinz Wolfgang, “Economic Development: A Semantic History”, *Economic Development and Cultural Change*, 29(3), 1981, 457-468.
- Arslanhan, Selin ve Kurtosal, Yaprak “Güney Kore İnovasyondaki Başarısını Nelere Borçlu? Türkiye İçin Çıkarımlar”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, 2010.
- Asia-Pasific Housing Journal, “Breaking Out of Middle Income Traps”, *Asian-Pasific Housing Journal (APHJ)*, 2012, 90-96.
- Asian Development Bank, *Asian 2050:Realizing the Asian Century*, Asian Development Bank, Philippines 2011.
- Aydınolat, N. Emrah, *2023’te 25 Bin Dolar Gelir Hayal Değil Ama...*, (Rapor No:201245), Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Ankara 2012.
- Baltagi, Badi H., *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley& Sons, England 2005.

- Barro, Robert J., "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 1991, 407-443.
- Barro, Robert J., *Determinants of Growth: A Cross-country Empirical Study*, (Working Paper No:5698), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge 1996.
- Barro, Robert J. ve Sala-i-Martin, Xavier, "Convergence Across States and Regions", *Brooking Papers on Economic Activity*, 1, 1991, 107-182.
- , "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100(2), 1992, 223-251.
- , *Inflation and Economic Growth*, (Working Paper No:5236), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge 1995.
- Baumol, William J., "Productivity Growth, Convergence and Welfare: What the Long-Run Data Show?", *American Economic Review*, 76(5), 1986, 1072-85.
- Bayar, Güzin, Güloğlu, Bülent ve Tokpunar, Selman "Sanayi Sektörü İstihdamının Temel Belirleyicileri ve Dış Ticaret, Türkiye Örneği", *Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi*, 2011, 1-22.
- Becker, Gary S., *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, (Working Paper No:80), National Bureau of Economic Research (NBER), New York 1975.
- Berber, Metin, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, Trabzon 2011.
- Berk, Metin- Görün, Fikret ve İlkin, Selim, *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.
- Bocutoğlu, Ersan, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Murathan Yayınevi, Trabzon 2012.
- Boyer, Robert, *The Convergence Hypothesis Revisited: Globalizasyon But Still a Century of Nations?*, CEPREMAP, Paris 1994.
- Brooks, Chris, *Introductory Econometrics for Finance*, Second Edition, Cambridge University Press, UK 2008.
- Cai, Fang, "Is There a "Middle-income Trap"? Theories, Experiences and Relevance to China", *China&World Economy*, 20(1), 2012, 1-13.
- Caldentey, Esteban Perez, "Income Convergence, Capability Divergence, and the Middle Income Trap: An Analysis of the Case of Chile", *Studies in Comparative International Development*, 47(2), 2012, 185-207.

- Carnovale, Maria, *Developing Countries and the Middle-Income Trap: Predetermined to Fall?*, Doctoral Dissertation, New York University 2012.
- Cheong, Kee-Cheok -Duc, Pham Minh ve Thang, Nguyen, *From Low Income to Industrialized Vietnam in the Next Decade and Beyond*, Hanoi 2010.
- Çakmak, Erol ve Gümüş, Sevda, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Ekonometrik Bir Analiz", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 2005.
- Denison, E. F., *Sources of United Economic Growth, Readings in Economics*, McGraw-Hill Book Company, New York 1962.
- Doner, Richard F., *The Politics of Uneven Development: Thailand's Economic Growth in Comparative Perspective*, Cambridge 2009.
- Easterly, William R. ve Deborah L. Wetzel, *Policy Determinants of Growth: Survey of Theory and Evidence*, (Working Paper No: 343), World Bank, Washington 1989.
- Egawa, Akio, *Will Income Inequality Cause A Middle-Income Trap in Asia?*, (Working Paper No:03), Bruegel Working Paper, 2013.
- Ehrlich, Isaac, "The Problem of Development: Introduction", *The Journal of Political Economy*, 98(5), Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise System, 1990, 1-11.
- Eichengreen, Barry -Park, Donghyun ve Shin, Kwanho, *When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China*, (Working Paper No:16919), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge March 2011.
- , *Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle Income Trap*, (Working Paper No:18673), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge January 2013.
- Erim, Neşe, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2011.
- Farr, W. Ken- Lord, Richard A. ve Wolfenbarger, J. Larry, "Economic Freedom, Political Freedom and Economic Well-Being: A Causality Analysis", *Cato Journal*, 18(2), 1998, 247-262.
- Feldstein, Martin ve Horioka, Charles, "Domestic Saving and International Capital Flows", *The Economic Journal*, 90, 1980, 314-329.

- Felipe, Jesus, -Abdon, Arnely ve Kumar, Utsav, *Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?* (Working Paper No:715), Levy Economics Institute of Bard College, New York 2012.
- Fischer, Stanley, *The Role of Macroeconomic Factors In Growth*, (Working Paper No:4565), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge 1993.
- Fleming, Daniel ve Soborg, Henrik, "Malaysian Skills Development and the Middle Income Trap", *16th ILERA 2012 World Congress*, Philadelphia 2012.
- Freedom House, Erişim Tarihi: 15.05.2014, <http://www.freedomhouse.org/>.
- Galor, Oded, "Convergence? Inference from Theoretical Models", *Economic Journal*, 106(437), 1996, 1056-1069.
- Gerschenkron, Alexander, *Economic Backwardnes in Historical Perspektife*, Harward University Press, Cambridge, 1962. Aktaran: Linda Weiss ve John M. Hobson, *Devletler ve Ekonomik Kalkınma Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*, Dost Kitabevi, Ankara 1999.
- Gill, Indermit ve Kharas, Homi, *An East Asian Renaissance Ideas for Economic Growth*, World Bank, Washington D.C. 2007.
- Global Poverty Reduction and Development Forum, *Research on Public Policies for Pro-Poor Growth*, China 2011.
- Göçer, İsmet - Mercan Mehmet - Hotunoğlu, Hakan, "Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi", *Maliye Dergisi*, 163, Temmuz-Aralık 2012.
- Gönel, Ferdi Doğaner, *Kalkınma Ekonomisi*, Efil Yayınevi, Ankara 2010.
- Greene, H. William. *Econometric Analysis*, Seven Edition, New York University 2012.
- Grier, Kevin B. ve Tullock, Gordon. "An Empirical Analysis of Cross-National Economic Growth, 1951-1980", *Journal of Monetary Economics*, 24(2), 1989, 259-276.
- Grimes, Arthur, "The Effects of Inflation on Growth: Some International Evidence", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127, 1991, 631-644.
- Güloğlu, Bülent ve İvrendi, Mehmet "Output Fluctuations: Transitory or Permanent? The Case of Latin America", *Applied Economics Letters*, 17(4), 2010, 381-386.

- Gürsel, Seyfettin ve Soybilgen Barış, “Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde”, *Betam Araştırma Notu*, (13)154, 2013, 1-7.
- Güvel, Enver Alper, *Ekonomik Büyüme Kuramları: Ulusların Zenginliği'nin Dinamikleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2011.
- Han, Ergül ve Kaya, Ayten Aysen, *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2012.
- Heckelman, Jac C., “Economic Freedom and Economic Growth: A Short-Run Causal Investigation”, *Journal of Applied Economics*, 3(1) 2000, 71-91.
- Hiç, Mükerrerem, *Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.
- Hsiao, Cheng, *Analysis of Panel Data*, Econometric Society Monographs, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Hunt, E. K., *İktisadi Düşünce Tarihi*, (Çev.Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara 2005.
- İlkin, Akın, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, Elo Matbaacılık, İstanbul 1976.
- Jones, Charles, *Introduction To Economic Growth*, 2nd Edition, W. W. Norton&Company, New York 1998.
- Kaplan, Fatih, *Ekonomik Büyümenin Dolaylı Belirleyicileri: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Karahan, H. (Ed.), *Kalkınma Yolunda Yeni Eşik Orta Gelir Tuzağı 2012 Türkiye Ekonomisi Raporu*, (Rapor No:79), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), İstanbul 2012.
- Kattel, Rainer, Kregel, Jan A. ve Reinert, Erik S. (Ed), *Ragnar Nurkse (1907-2007): Classical Development Economics and its Relevance for Today*, Anthem Press, UK 2011.
- Kaynak, Muhteşem, *İktisadi Kalkınma*, Gazi Kitabevi, Ankara 2009.
- , *Büyüme Teorileri: Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara 2011.
- Kazgan, Gülten, *İktisadi Düşünce*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.
- Kharas, Homi ve Kohli, Harinder, “What is the middle Income Trap, Why do Countries Fall into It and How Can It be Avoided?”, *Global Journal Of Emerging Market Economies*, 3(3), 2011, 281-289.

- Kibritçioğlu, Aykut, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), Ocak-Aralık 1998, 207-230.
- Küçükkalay, Abdullah Mesut, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Lajugie, Jean De, *İktisadi Doktrinler*, (Çev: Necmeddin Mete), Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.
- Leibenstein, Harvey, *Economic Backwardness and Economic Growth*, Wiley Science Editions, USA 1963. Aktaran: Akın İlkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, Elo Matbaacılık 1976.
- Lin, Justin Yifu ve Treichel, Volker, *Learning from China’s Rise to Escape the Middle Income Trap A New Structural Economics Approach to Latin America* (Working Paper No:6165), World Bank 2012.
- Loayza, Norman, Schimdt-Hebbel, Klaus ve L. Serven, “Saving in Developing Countries: An Overview” *The World Bank Economic Review*, 2000, 14(3), 393-414.
- Lucas, Robert E, “On the Mechanics of Economic Development” *Journal of Monetary Economics*, 1988, 22, 3-42.
- MacFarlane, Alan, “The Malthusian Trap”, *Draft of Article to be published in the Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd. Edition, 2005, 1-3.
- Madan, Anisha, The Relationship Between Economic Freedom and Socio-Economic Development, (Working Paper No:37), *Honors Projects*, 2002.
- Maillet, Jean, *18. Yüzyıldan Bugüne İktisadi Olayların Evrimi*. (Çev. Ertuğrul Tokdemir), Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.
- Mankiw, R. Gregory “The Growth of Nations”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1995, 275-326.
- Mankiw, N. Gregory, -Romer, David ve Weil, David N., “A Contribution to The Empirics of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, 107, 1992, 407-37.
- Manisalı, Erol, *Gelişme Ekonomisi*, Elektronik Ofset, İstanbul 1975.

- McKinsey Global Institute, *Manufacturing the future: The Next Era of Global and Innovation*, McKinsey Global Institute, 2012, Erişim Tarihi:04.11.2014.
http://www.mckinsey.com/insights/manufacturing/the_future_of_manufacturing.
- , *A Tale of Two Mexicos: Growth and Prosperity in a Two- Speed Economy*, McKinsey Global Institute, 2014, Erişim Tarihi: 04.11.2014,
http://www.mckinsey.com/Insights/Americas/A_tale_of_two_Mexicos?
- Nahar, S. Ve Inder, B. “Testing Convergence in Economic Growth for OECD Countries”, *Applied Economics*, 34, 2002, 2011-2022.
- OECD, PISA 2012 Results in Focus What 15-Year-Olds Know and What They Can Do With What They Know, OECD, 2013, Erişim Tarihi: 01.12.2014,
<http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf>.
- Olgun, Onur, “AR-GE Yatırımları ve Büyüme İlişkisi”, *Stratejik Düşünce*, Mart 2013, 96-100.
- Ohno, Kenichi, *The Middle Income Trap: Implications for Industrialization Strategies in East Asia and Africa*, GRIPS Development Forum, Japan 2009.
- Öz, Sumru, “Orta Gelir Tuzağı”, *Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu*, Ağustos 2012, 1-4.
- Paus, Eva, "Confronting the Middle Income Trap: Insights from Small Latecomers", *Studies in Comparative International Development*, 47(2), 2012, 115-138.
- Pamuk, Şevket, “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005)”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 1(2), 2007, 3-4.
- , *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Pesaran, M. Hashem, *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, (Working Paper No:0435), University of Cambridge, Cambridge 2004.
- , “Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure”, *Econometrica*, 74(4), 2006, 967-1012.
- , “A Simple Panel Unit Root in the Presence of Cross-Section Dependence”, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 2007, 265-312.
- Pesaran, M. Hashem ve Yamagata, Takashi “Testing Slope Homogeneity in Large Panels”, *Journal of Econometrics*, 142, 2008, 50-93.

- Pesaran, M. Hashem, Ullah Aman ve Yamagata, Takashi “A Bias- Adjusted LM Test of Error Cross-Section Indepence”, *Econometrics Journal*, 11, 2008, 105-127.
- Posner, M. V., “International Trade and Technical Change”, *Oxford Economic Papers*, 13(3), 1961, 323-341.
- Robertson, Peter E. ve Longfeng Ye, *On the Existence of a Middle Income Trap*, Economics Discussion, (Working Paper No:13/12), The University of Western Australia, Department of Economics, 2013.
- Romer, Paul M., “Endogenous Technological Change”, *The Journal of Political Economy*, 1990, 98(5), 71-102.
- Rosenstein-Rodan, Paul N., “Problems of Industrialization in Eastern and South-Eastern Europe”, *Economic Journal*, 53(210/211), 1943, 202-211.
- Rostow, Walt Whitman, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.
- Pritchett, Lant, *Patterns of Economic Growth: Hills, Plateaus, Mountains, and Plains*, (Working Paper No: 1947), World Bank, Washington 1998.
- Sak, Güven, “Kore Özgürleştikçe Zenginleşti”, Erişim Tarihi: 15.05.2014.
<http://www.dunya.com/kore-ozgurlestikce-zenginlesti-155636yy.htm>,
- Sen, Amartya , “The Concept of Development”, Hollis Chenery ve T. N. Srinivasan (Ed.), *Handbook of Development Economics - Volume I* içinde (9-26), Amsterdam: Elsevier Science Publishers 1988.
- Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2009.
- Schultz, W. Theodore “Investment in Human Capital”, *American Economic Review*, 61, 1961, 1-17.
- Skousen, Mark, *İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası*. (Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak), Adres Yayınları, İstanbul 2011.
- Snowdon, Brian ve Vane, Howard R., *Modern Macroeconomics Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar, Cheltenham, UK- Northampton, MA, USA 2005
- Solow, Robert, “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 1956, 65-94.

- Spiegel, Henry W., *The Development of Economic Thought: Great Economists in Perspective*, John Wiley and Sons, New York 1964.
- Taşçı, Kamil ve Özsan, Mehmet Emin, "2023 Yolunda Orta-Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?", *2012 DFD Kapanış Toplantısı*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zafer Kalkınma Ajansı, (14 Ocak 2013), Kütahya.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen, *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, Beta Basım, 2. Baskı, İstanbul 2013.
- Tho, Tran Van, *The Middle-Income Trap: Issues for Members of the Association of Southeast Asian Nations*, (Working Paper No:421), Asian Development Bank Institute, Tokyo 2013.
- Todaro, Michael P. ve Smith, Stephen C., *Economic Development*, 11th Edition, Addison Wesley, USA 2012.
- Turanlı, Rona, *İktisadi Düşünce Tarihi*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir 2000.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Erişim Tarihi: 01.12.2014, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16015>.
- United Nations Development Programme, Erişim Tarihi:18.02.2014, <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi>.
- Weiss, Linda ve Hobson, John M., *Devletler ve Ekonomik Kalkınma Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*, Dost Kitabevi 1999.
- Westerlund, Joakim, "Testing for Error Correction in Panel Data", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 2007, 709-748.
- Wooldridge, Jeffrey M., *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Press, London 2002.
- Woo, Wing Thy, "China Meets the Middle-Income Trap: The Large Potholes in the Road to Catching-Up", *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 10(4), 2012, 313-336.
- World Bank, *China 2030, Building a Modern, Harmonious, and Creative High-Income Society*, World Bank Development Research Center of the State Council, the People's Republic of China, Washington DC 2012.
- , Erişim Tarihi:18.02.2014, <http://data.worldbank.org/about/country-classifications/world-bank-atlas-method>,
- , Erişim Tarihi: 18.02. 2014,

<http://data.worldbank.org/about/country-classifications>,

-----, Erişim Tarihi: 01.12.2014, <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>,

-----, Erişim Tarihi: 01.12.2014,

<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.DPND.OL>.

World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2012-2013*, World Economic Forum, Geneva 2012.

World Economic Forum, *Insight Report The Human Capital Report*, World Economic Forum, 2013, Erişim Tarihi: 01.12.2014.

http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf,

Wu, Yanrui, “Productivity, Economic Growth and Middle Income Traps: Implications for China”, *Business School, University of Western Australia*, 2013, 1-28.

Yavilioğlu, Cengiz, “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2002(a), 3(1), 59 – 77.

-----, “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistlik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2002(b), 3(2), 49-70.

Yeldan, Erinç, *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınevi, Ankara 2010.

Yeldan, Erinç -Taşçı, Kamil -Voyvoda, Ebru ve Özsan, Mehmet Emin, *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz*, Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (Türkonfed), İstanbul 2012.

Yeldan, Erinç, “Orta Gelir Tuzağı”, *Ekonomi Politik*, 11 Temmuz 2012, 1-3.

-----, “Orta Gelir Tuzağına Yaklaşırken”, *Ekonomi Politik*, 18 Temmuz 2012.

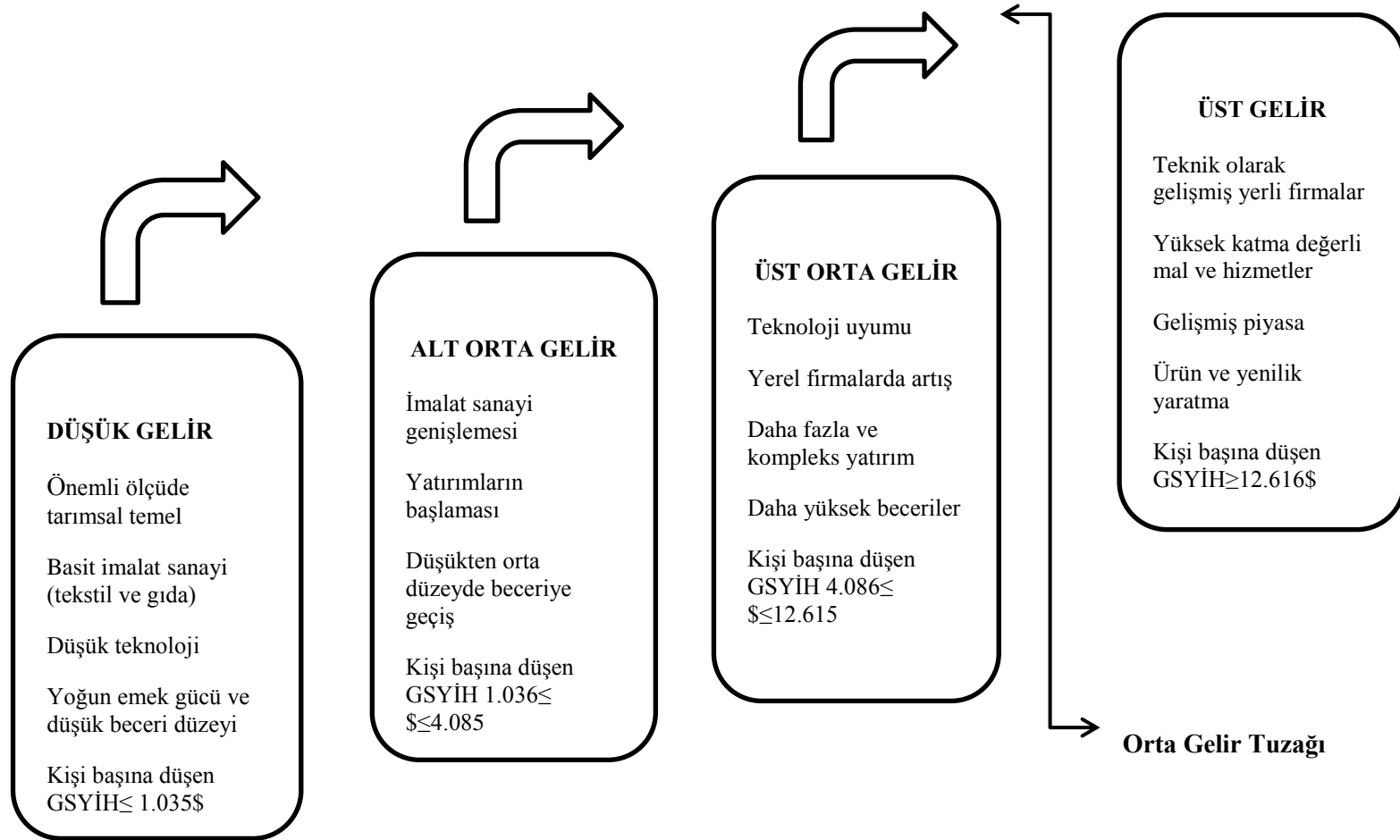
Yeldan Erinç -Taşçı, Kamil -Voyvoda, Ebru ve Özsan, Mehmet Emin, *Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış Hangi Türkiye? Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri*, Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (Türkonfed), İstanbul 2013.

Yıldırım, Kemal- Mercan, Mehmet ve Kostakoğlu, S. Fatih, “Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 2013, 75-95.

- Yiping, Huang ve Tingsong Jiang, *What Does the Lewis Turning Point Mean for China? A Computable General Equilibrium Analysis*, (Working Paper No: E2010005) China Center for Economic Research, China 2010.
- Yülek, Murat Ali, “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi*, 6, 1997, 1-15.
- Zarakolu, Avni, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Olgaç Matbaası, Ankara 1981.
- Zhang, Linxiu -Yi, Hongmei -Luo, Renfu -Liu, Changfang ve Rozelle, Scott, “The Human Capital Roots of the Middle Income Trap: The Case of China”, *Agricultural Economics*, 0(0), 2013, 1-12.
- Zhigang, *Fan Leap Over Middle-Income Trap And Achieve Inclusive Growth China and India: Sustaining High Quality Growth, Session III: Ensuring that the Benefits of Growth are Shared Broadly*, New Delhi 19-20 Mart, 2012.
- Zhuang, Juzhong –Vandenberg, Paul –Huang, Yiping, *Growing Beyond the Low-Cost Advantage How The People’s Republic of China Can Avoid the Middle-Income Trap*, Asian Development Bank, Philippines 2012.

EKLER**EK 1. ORTA GELİR TUZAĞI**

World Bank List of Economies (July 2013) ve Zhuang, Vandenberg ve Huang (2012)'den derlenmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Eda BOZKURT
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum-18.03.1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat MYO Öğretim Görevlisi (2010-2013) Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Uzman (2013-Halen)
İletişim	
E-Posta Adresi	edabozkurt@atauni.edu.tr
Tarih	30.12.2014